

જૈન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

૩૦૭૦

પરમપૂજ્યપાદ-શ્રીવિજયધર્મસૂરિ-ગુરુઓ નમઃ

વીર-ધર્મનો પુનરુદ્ધાર.

લેખક—

ન્યાયવિશારદ-ન્યાયતીર્થ

શ્રીન્યાયવિજયજી મહારાજ.

વીર સં. ૨૪૫૭

ધર્મ સં. ૯

વિ. સં. ૧૯૮૭

ચતુર્થ સંસ્કરણ.

પ્રતિ-સંખ્યા ૧૦૦૦

અમુદય

પ્રકાશક:—

શ્રીજીનયુવકસંઘ,
ધડીયાળી પોળ-વડોદરા.

સ્વ. નગીનલાલ જ્ઞેયંદ ગલીયારા

(જન્મ ઇ. સ. ૧૮૯૯, મૃત્યુ ઇ. સ. ૧૯૩૦
ધનતેરસ) તેમના પુણ્ય સ્મરણાર્થે
આર્થિક સહાયક—

શ્રી. છગનલાલ વમલયંદ ગલીયારા,
કઠોર (સુરત)

મુદ્રક :—

ઠક્કર અંબાલાલ વિઠ્ઠલભાઈ
લુહાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રિં. પ્રેસ
રાવપુરા-વડોદરા.
તા. ૧૫-૧-૩૧

આ પુસ્તકની લોકપ્રિયતા.

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ વિક્રમ સંવત ૧૯૮૪ ના ચતુર્માસમાં પ્રગટ થઈ હતી. એ પછી વિ. સં. ૧૯૮૫ ના ચતુર્માસમાં બીજી અને ત્રીજી આવૃત્તિઓ પ્રગટ થઈ. આજે હવે આ પુસ્તકની ચોથી આવૃત્તિ પ્રગટ કરવાનો સુધીય સફલાચ્ચે અમને પ્રાપ્ત થાય છે.

આમ ઉપરાઉપરી થોડા થોડા આંતરે એક પછી એક આવૃત્તિઓ આ પુસ્તકની નિકળતી જાય એ આ પુસ્તકની લોકપ્રિયતાનું પ્રમાણ વધતું જતું પુરવાર કરે છે. આ પુસ્તકનું વસ્તુવર્ણન અને લેખન-શૈલી સમાજમાં એટલાં સ્વચ્છ થઈ પડ્યાં છે કે, શું વર્ણો કે શું યુવાનો, શું પુરુષો કે શું સ્ત્રીઓ, બધા એક સરખી ચાહથી આ પુસ્તકને વાંચી જવા ઉત્સુક બને છે. આમાંનાં કેટલાંક પ્રકરણો સમગ્ર હિન્દુ સમાજને ઉપયોગી હોઈ, જેનેતર નર-નારીઓ પણ આનું અધ્યયન કરવા ખાસી રીતે પ્રેરાય છે.

આ પુસ્તકના આર્થિક સહાયક વિદ્યાલુરાગી, દેશભક્ત અને ઉચ્ચ સુધારકની મનોભાવનાવાળા છે અને જેમનો દાન-પ્રવાહ દેશ, સમાજ અને ધર્મની ઉન્નતિની દિશામાં ખૂબ ચાલુ રહે છે, તેઓએ આ પુસ્તકને પુનઃ પ્રકાશનમાં મૂકી તેનો વિશેષ ફેલાવો કરવાની જે પુણ્ય પ્રેરણા અર્પી છે તે માટે અમે તેમના આભારી છીએ.

આશા છે કે વાચકો મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ વાંચવા-વિચારવા તરફી લેશે, તો આમાંથી ધણું મેળવી શકશે.

પોષ-શુદ્ધિ ૧૦
વિ. સં. ૧૯૮૭

}

પ્રકાશક.

વિષયાનુક્રમ.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
મુદ્રાલેખ ...	૫
આર્પણ ...	૧૨
એ-બોલ ...	૧૩
નિવેદન ...	૧૫

એ પછી પુસ્તકનો પ્રારંભ.

ઉપક્રમ ...	૧
સંગઠન ...	૧૧
લમ-સંસ્થા ...	૨૪
દમ્પતિ-ધર્મ ...	૩૬
મૃત્સ્થાશ્રમ ...	૫૭
પુનર્વાજ ...	૭૩
આરોગ્ય અને અભ્યાસ ...	૯૭
સાધુ-સંસ્થા ...	૧૦૭
અન્તિમ ઉદ્ધારો ...	૧૨૮

मुद्रा-लेखः ।

१

सार्व-धर्मः ।

दुःखस्य मूलमज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ।
सत्संगतः सुखाकांक्षी समुच्छेत्तुं तदर्हति ॥ १ ॥
आवश्यकमुपासीत ज्ञानं कर्तव्य-गोचरम् ।
यद् विना सर्वशास्त्राणां निष्कला ज्ञानराशयः ॥ २ ॥
मुमुक्षवोऽपि विद्वांसः साम्प्रदायिक-दुर्महात् ।
क्लिष्टचेतःपरीणामात् जायन्ते कापथोन्मुखाः ॥ ३ ॥
व्युदस्यामुं मदालोकरोधि-कालुष्यकारिणम् ।
जिज्ञासु-शान्त-मध्यस्थवृत्तिना भाव्यमात्मना ॥ ४ ॥
तत्त्वं धर्मस्य सुस्पष्टं मैत्रीमात्र-विकासनम् ।
परोपकारनिर्माणं शम-वृत्तेरुपासनम् ॥ ५ ॥
इत्थं धर्ममुपासीना मित्रदिग्वर्त्तिनोऽपि हि ।
न सन्तः कलहायन्ते धर्म-भेद-निबन्धनम् ॥ ६ ॥
ऐकरूप्यं न सर्वत्र कर्मकाण्डेषु सम्मवि ।
लभन्ते तद्विभेदेषु श्रेयः प्रज्ञम-वृत्तयः ॥ ७ ॥
सद्विचार-मदाचारौ धर्मः सत्यः समाचनः ।
सर्वं तद्व्यतिरेकेण साधनं स्यादुपासनम् ॥ ८ ॥

धर्म-वर्त्मनि सख्यत्र कुतो हिंसादिमम्मवः ।
 कुतो विषयलाम्पट्यं कुतोऽन्याहितभावना ॥ ९ ॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमलोमता ।
 एष धर्मो जगन्मान्यः सार्वभौमः सतां मतः ॥ १० ॥
 क्वापि देशे कुले क्वापि क्वापि जातौ मतेऽपि च ।
 वर्तमानो पथानेन भावी कल्याण-माजनम् ॥ ११ ॥

२

प्रबोधनम् ।

प्रज्ञप्ता लोक-लाभाय चतुराश्रम-पद्धतिः ।
 ब्रह्मचर्याश्रमस्तत्र जीवनाधार आदिमः ॥ १ ॥
 जीवनं नेतुमुच्चत्वं संस्कार्यं प्रथमं वयः ।
 तदा-निहित-संस्कारा दृढमूला भवन्ति हि ॥ २ ॥
 दुर्वृत्तिपरिहारेण ब्रह्मचर्यपुरस्सरम् ।
 विद्याधीतिं सतां संगे कुर्यात् प्रथम आश्रमे ॥ ३ ॥
 शारीरीं मानसीं शक्तिं शक्तिमाध्यात्मिकीं तथा ।
 सम्पादयेत् समुत्कर्षं ब्रह्मचर्याश्रमे स्थितः ॥ ४ ॥
 बलवद्देहसम्पन्ना दृढ-निर्यय-मानसाः ।
 तेजस्विनः स्फुरत्प्रज्ञा अस्माज्जायन्ते आश्रमात् ॥ ५ ॥
 सर्वमंगलसम्पन्नः सर्वकल्याणकारणम् ।
 सर्वोन्नतीनामाधारो ब्रह्मचर्याश्रमो मतः ॥ ६ ॥
 यथावत् पालितो येन महानाश्रम एषकः ।
 महादुर्गविजेतापि तेन सख्यचरीकृतः ॥ ७ ॥

विद्या-शिक्षण-शक्तीनां कन्यास्वपि विकासनम् ।
 परमावश्यकं पुंवद्, माविन्यस्ता हि मातरः ॥ ८ ॥
 ज्ञानशिक्षणसम्पन्नाः सुशीलास्ता महाशयाः ।
 आरुह्य गृहिणीस्यानं द्योतयन्ति गृहाङ्गणम् ॥ ९ ॥
 ईदृशो मातरः स्वीयाः सन्ततीर्नेतुमुच्चताम् ।
 प्रभवन्ति विशेषेण शिक्षकेभ्यः शतादपि ॥ १० ॥
 ईदृशां युवकानां च युवतीनां च तेजसा ।
 उज्ज्वलस्य समाजस्य किं ब्रूमोऽभ्युदय-श्रियम् ! ॥ ११ ॥
 उत्तिष्ठध्वमये ! धीराः ! निद्रामुत्पार्थ सत्वरम् ।
 अधोगति-मुखीं जार्ति समुद्धर्तुं प्रयत्नतः ॥ १२ ॥

३

प्रेरणा ।

ब्रह्म-दण्डं गृहीत्वोच्चैर्बहिरागच्छ कर्मणे ।
 आन्दोलय प्रजाः सुप्त-प्रमत्ता आत्म-नादतः ॥ १ ॥
 लोक-प्रसादनं सत्य-माषणं च विरोधिनी ।
 आहुत्यापि यशोवादं सत्यं सर्वत्र घोषय ॥ २ ॥
 न मेतव्यं न मेतव्यम्, अयि ! लोकापवादतः ।
 तुभ्य मत्वा तमाराटिं कटुकौषध-पायने ॥ ३ ॥
 कोलाहलेन महता मवितन्यमेव
 क्रान्तिर्यदा भवति खल्वमितः प्रजासु ।
 उत्थान-बीजकमिहैव निविष्टमासाम्,
 उत्पीडनेन हि विना प्रसवोऽपि न स्यात् ॥ ४ ॥

સમાગતોઽસિ માનુષ્યં પૃથ્વોઽસિ સુધીરસિ ।
 વિજાનીહિ સ્વ-કર્તવ્યં ભુક્ષતે પશવોઽપિ હિ ॥ ૬ ॥
 ક્ષીયમાણમવેક્ષસ્વ સમાજં ધર્મ-મન્દિરમ્ ।
 આવશ્યકં ચ કર્તવ્યં તવ તત્ર વિચાર્ય ॥ ૬ ॥
 ઉત્તિષ્ઠોત્તિષ્ઠ નિર્મીકઃ સ્ફોરય સ્વસ્ય પૌરુષમ્ ।
 સમર્પય નિજં યોગં સમાનોત્થાન-કર્મણિ ॥ ૭ ॥
 મહાત્મનો હિ માહાત્મ્યં કર્મ-યોગોઽયમુત્તમઃ ।
 કલ્યાણી-મક્તયઃ સન્તઃ સંચરન્તે પથામુના ॥ ૮ ॥

— લેખકઃ ।

[૧]

(૧) દુઃખનું મૂળ અજ્ઞાન છે. તેનાથી જીવો મુંઝાય છે. સુખાભિલાષી સત્સંગદ્વારા તેને ઉઠ્ઠેદી શકે છે.

(૨) ‘કર્તવ્ય શું છે’ એ વિષેનું જ્ઞાન, જેની પુરેપુરી જરૂર છે તે મેળવવું જોઈએ; જે વગર સકલ શસ્ત્રોની જ્ઞાન-શક્તિ પણ નિરર્થક છે.

(૩) વિદ્વાનો મુમુક્ષુ જતાં સામ્પ્રદાયિક દુરાગ્રહના પરિણામે કપાયકલુષિત ચિત્તપરિણામવાળા બને છે, અને એથી અવળે રસ્તે ઝુકી પડે છે.

(૪) સત્જ્ઞાનને અટકાવનાર અને મહિનભાવ ઉત્પન્ન કરનાર સામ્પ્રદાયિક દુરાગ્રહ મૂકી દઈ પોતાના આત્માને જિજ્ઞાસુ, જ્ઞાન્ત અને મધ્યસ્થવૃત્તિશાલી બનાવવો જોઈએ.

(૫) ધર્મનું તત્ત્વ તો સ્પષ્ટ છે કે મૈત્રીભાવને વિકસાવવો, પરનો ઉપકાર કરવો અને શમ-વૃત્તિને કેળવવી.

(૬) આ રીતના ધર્મને ઉપાસનારા સજ્જનો જુદી જુદી દિશામાં પ્રવર્તવા છતાં ધર્મ-ભેદના કારણે અરસપરસ કલહ કરતા નથી.

(૭) કર્મકાંડોમાં સર્વત્ર ઐક્ય કે અભિન્નતા થવી અસંભવિત છે. ક્રિયાકાંડની રીતો જુદી જુદી છતાં શાન્ત વૃત્તિ અને સમભાવ ધરાવનારાઓ આત્મ-કલ્યાણ સાધી શકે છે.

(૮) સદ્વિચાર અને સદ્વચાર એ સત્ય-સનાતન ધર્મ છે. તેના અભાવમાં અન્ય કોઈપણ સાધન સાધન તરીકેનું કામ બળવી શકતું નથી.

(૯) આ ધર્મ-માર્ગમાં હિંસાદિનાં આચરણ, વિષયલામ્પટય અને પરદ્રોહબુદ્ધિને અવકાશ ક્યાંથી હોય.

(૧૦) અહિંસા, સત્ય, અયૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને નિર્દોલતા એ જગન્માન્ય ધર્મને સન્તોએ ' સાર્વાલોમ ધર્મ ' કહ્યો છે.

(૧૧) કોઈ પણ દેશ, કોઈ પણ કુલ, કોઈ પણ જાતિ અને કોઈ પણ સમ્પ્રદાયનો માણસ આ માર્ગે વિચરતાં પોતાનું કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકે છે.

[૨]

(૧) લોકોના લલા માટે ચાર આશ્રમોની પદ્ધતિ બતાવવામાં આવી છે. તેમાં પહેલું બ્રહ્મચર્યાશ્રમ છે, જે જીવનનો આધાર છે.

(૨) જીવનને ઉચ્ચ બનાવવા માટે પહેલી ઉમ્મરને સંસ્કારિત બનાવવાની જરૂર છે. કેમકે તે વખતના પડેલા-પાડેલા સંસ્કારો દૃઢમૂલ બને છે.

(૩) પ્રથમ આશ્રમમાં, સત્સંગમાં રહી ખરાબ આચરણ ત્યજી, બ્રહ્મચર્ય પાળવા પૂર્વક વિદ્યાધ્યયન કરવાનાં આવે છે.

(૪) બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહેલો મનુષ્ય, તે મહાન્ આશ્રમમાં સધાતા સદ્ગુણોના પ્રતાપે શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિનો વિકાસ પ્રાપ્ત કરે છે.

(૫) આ આશ્રમમાંથી બલવદ્દેહસંપન્ન, દૃઢ-નિર્ભય-માનસ, તેજસ્વી અને પ્રસાવાન્ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે.

(૬) નિઃસન્દેહ, સર્વમંગલસંપન્ન, સર્વકલ્યાણ-કારણ અને સર્વ ઉન્નતિઓનો આધાર એવો બ્રહ્મચર્યાશ્રમ છે.

(૭) આ મહાન્ આશ્રમને જેણે બરાબર સેવ્યો છે તેણે મ્હોટો ગઢ જીતનારા યોદ્ધાને પણ મહાત કરી દીધો છે.

(૮) પુરૂષોની જેમ સ્ત્રીઓમાં પણ વિદ્યા, શિક્ષણ અને શક્તિના વિકાસ-સાધનની જરૂર છે. કેમકે તેઓ ભવિષ્યની માતાઓ છે.

(૯) જ્ઞાન-શિક્ષણ-સંપન્ન અને સુશીલ એવી એ મહાશયાઓ ગૃહિણીના પદ ઉપર આવીને ધરના આગણને અજવાળે છે.

(૧૦) આવી માતાઓ પોતાની સંતતિના જીવનને ઉચ્ચ બનાવવામાં સૌ શિક્ષકો કરતાં પણ વધારે સમર્થ નિવડે છે.

(૧૧) આવા યુવકો અને આવી યુવતિઓના તેજઃપુંજથી જે સમાજ ઉજ્જવળ હોય તેના અભ્યુદયનું શું પૂછવું !

(૧૨) ઓ ! ધીરો ! પ્રમાદ-નિવ્રત્તને જલદી ઉડાવી અધોગતિ તરફ ધસતા જતા સમાજને ઉદ્ધારવા સાડ મહાન્ તૈયારી સાથે બહાર આવો !

[૩]

(૧) * બ્રહ્મ-દંડને બરાબર જોરથી મઠણ કરીને કર્મ-સાધના માટે બહાર આવ ! અને અન્તરના અવાજથી સુપ્ત-પ્રમત પ્રજામાં આન્દોલન મચાવ !

* બ્રહ્મચર્યાશ્રમ દંડ.

(૨) લોકોને રીઝવવા અને સત્ય બાષણ કરવું. એ એક ખીજાથી વિરુદ્ધ છે. યશોવાદને હોમીને પણ સર્વત્ર સત્યની ઘોષણા કર !

(૩) સુહૃદ્ ! લોકાપવાદથી ન ડર ! ન ડર ! ! લોકોના અપવાદપૂર્ણ કાલાહલને એમ સમજ કે તેઓ કડવું ઔષધ પીવરાવતાં રાડ નાંખી રહ્યા છે, અને એમ સમજી મનને પ્રસન્ન રાખ !

(૪) પ્રજામાં ચોમેર કાન્તિ : થાય, ત્યારે મહાન કાલાહલ થવોજ જોઈએ. એમાંજ સમાજના ઉત્થાનનું ખીજ સમાયું છે. ઉત્પીડન વગર તો પ્રસવ પણ નથી થતો !

(૫) માનવરૂપે તેં અવતાર લીધો છે, તું પુરૂષ છે, સમજી છે. તારા કર્તવ્યને સમજ ! ભોગ તો જનવરો પણ ભોગવે છે.

(૬) સમાજ એ ધર્મનું મંદિર છે. એની પડતી હાલત પર ધ્યાન આપ ! અને એ બાબતમાં તારું અવશ્ય કરવા લાયક કર્તવ્ય થું છે, એનો વિચાર કર.

(૭) ભયને દૂર ફેંકી ઉભો થા ! નીડર બની તૈયાર થા ! તારા પુરુષાચરિત્રે ફેરવ ! અને સમાજના ઉત્થાન-કાર્યમાં તારો યોગ્ય હિસ્સો આપ !

(૮) મહાત્માનું મહાત્માપણું આ ઉત્તમ કર્મ-યોગના સાધનમાં છે. ઇશ્વર-ભક્તિના કલ્યાણમય આનન્દમાં રમનારા સન્તો આ કર્મ-યોગના પંથે વિચરે છે.

અર્પણ.

બહાલા ઉત્સાહી નવયુવકો !

વીરધર્મના પુનરુદ્ધારનું કાર્ય કુદરતે તમને અપ્યું છે. તે તમેજ કરી શકવાના. તત્કાળ સંગઠન તમારામાં થવાની જરૂર છે. બ્રહ્મચર્યનો પ્રચંડ દંડ ધારણ કરીને કર્મ-ક્ષેત્રમાં ઉતરો ! પ્રજામાં આન્દોલન મચાવો ! સમાજમાં ક્રાન્તિ ઉત્પન્ન કરો ! લોકોમાં ‘હો હા’ ખૂબ થવાનો, અને થવોજ જોઈએ. ક્રાન્તિના કોલાહલોમાંથીજ અરણોદય પ્રગટે છે. સમય તમને હાકલ મારી રહ્યો છે. સાંભળશો ? તમારી જવાબદારીનો ખ્યાલ કરશો ? સમાજમાં લ્હાવ લાગી હોય અને ધર્મનો ડાટ વળવા બેઠો હોય તેવે વખતે તમને એશ-આરામ કેમ સૂઝે ? તમારી ત્યાગભાવના પર તો દેશ, સમાજ અને ધર્મનાં પુનર્વિધાન ધડાયાં છે. તમે જો “ ગળીયા બળદ ” થઈ બેસી જાઓ તો તો ગળ્ય વળી જાય ! તમારી નબળાઈ પર તો સમાજ રસાતલમાં જાય ! અને એનો શરાપ તમારે માથે ઉતરે ! તમારી જુવાનીનો જોશ, તમારું ઉછળતું ખમીર, તમારી જ્ઞાન-શિક્ષા અને તમારું જીવન-સર્વસ્વ ધર્મની જુઝાતી ન્યોતને પુનઃ પ્રજ્વલિત કરવામાં ખતમ થઈ જવું જોઈએ. ઉઠો ! અને ખંખેરીનાંખો કાયરતાનાં જળાં ! યાહોમ કરીને કુદી પડો કર્મ-ક્ષેત્રના મેદાનમાં ! શાસન-દેવ તમારો સહાયક છે, અને વીરધર્મના જય-ધોષની યશોમાળ તમને વરસે.

—લેખક.

બે-બેલ.

કોષને આ પ્રકારનું વિચાર-સાહિત્ય વસમું લાગે આકર્ષ લાગે. કડવી દવા પીનાર કેવું મોઢું કરી નાંખે ! તેમ આનાથી પણ થાય. પણ સમાજ-સંશોધનની ભાવના પર એ સહી લેવુંજ રહ્યું. હજી તો કોષ કોષ પાંદડું ફાલે છે, પણ કાન્તિનો ગગન-ભેદી ખળભળાટ હવે દૂર નથી.

મોઢું દેખીને નિલક કરનાર, સુધારક નથી. મિયાંની ચાંદે ચાંદ કહેનાર ખુશામદીયો છે. અન્તર્નાંદને અવગણી ખીજને મીઠું મનવવું એ માખણીયા ભગતોનું કામ છે. ‘હા-જી’ આઓની દાનત તો એવી હોય કે—

“ વર મરો કે વહુ મરો.
માર મહારાજનું સાથું ભરો.”

સમાજ-કલ્યાણને અનુકૂળ જે પોતાને જણાય તેનું નિખાલસ-પણે પ્રતિપાદન કરવું એમાં સુધારકની કસોટી છે. એ કામ ભારે દુષ્કર છે. એમાં આખા સમાજનો અણુગમો સહવાની ધીરતા જોઈએ છે. એવા કંટકાકીર્ણ માર્ગના પ્રવાસી દેશોદ્ધારક-ધર્મોદ્ધારક મહાપુરુષોને ભૂરિ ભૂરિ નમન છે.

પણ હું તો અત્યારે એ જોઈ રહ્યો છું કે, આવા વિચારોને રસ-પૂર્વક સાંભળનારા, સાંભળવાનું પસંદ કરનારાઓની સંખ્યા બહુ મોટી છે; જેમાં નવ-યુવક અને નવ-શિક્ષિત સમાજ તો લગભગ આખોય આવી જાય છે. ઉપરાંત વયોવૃદ્ધો, વિચાર-વૃદ્ધો, વિદ્વા-વૃદ્ધો અને ઉંચી ડિગ્રી ધરાવનારાઓ પણ મોટી સંખ્યામાં છે.

વસ્તુતઃ સમય-હવાજ એવી ચાલી રહી છે કે, શુષ્ક રૂઢિવાદ કે અન્ધ-શ્રદ્ધાવાદ અરૂચિના વિષય થઈ રહ્યા છે અને જ્ઞાન-શૂન્ય ક્રિયાઓનું માન ઘટતું ચાલ્યું છે. કારી લકીરો ભુંસાવા માંડી છે અને સમાજના ઉત્થાનનું કાર્ય સરળ થતું જાય છે. જરૂર છે ફક્ત પ્રબળ અધ્યવસાયસંપન્ન કાર્યકર્તાઓની, જોષએ હલચલ મચાવનારી ગંભીર ગર્જના અને જોષએ સ્થિતિચુસ્તોના બુદ્ધિ-ભ્રમેને ખુલ્લા પાડનારો પ્રજ્ઞોન્મેષ. બસ, પછી શાસનનો વિજય છે.

લેખક.

નિવેદન.

જણાવતાં હર્ષ થાય છે કે, આ પુસ્તક ત્રણ ત્રણ આવૃત્તિઓમાં નિકળી ફેલાવો પામવા છતાં હજી તેની માંગણીઓ બરાબર ચાલુ છે. જો કે ક્ષાપ્ત એક વિભાગને આ પત્રાંદ ન આવે, એ હું કબૂલ કરું છું; અને એ બનવા જોગ પણ છે. પણ મારે નિખાલસપણે કહેવું જોઈએ કે સમાજના મ્હોટા ભાગે આ પુસ્તકને જો આદરથી અપનાવ્યું છે એ જોતાં એમ માલૂમ પડે છે કે, નવ-યુગની નવ્ય ભાવનાઓનાં બીજ સમાજમાં પ્રસ્ટુટિત થઈ ચૂક્યાં છે. સમાજનો મ્હોટો ભાગ જૂની નિઃસાર વિચારસરણીથી ઉબકી ગયો છે. જીર્ણ વિચારના અસાર ખંડેરમાંથી બહાર નિકળી નૂતન ઉદ્ધાનના લબ્ધ પ્રદેશમાં વિહરવાના વિચાર-કલ્લોલો ચોમેર ખળભળી રહ્યા છે. એજ કારણ છે કે, આ પુસ્તક બહાર પડતાંની સાથેજ તેને વધાવી લેવા સંખ્યાબંધ પત્રો છુટ્યા હતા; જેમાં પ્રશ્નસાના પુલ બાંધનારાઓથી મારે કુલી જવાનું ન હોય. મારે તો આક્ષેપોની તરફ ખાસ ધ્યાન આપી, મારી ભૂલ થાય છે કે કેમ, એની તપાસ કરવી રહી. સાચા ધર્મોપદેશક તો લોક-રચિ હોય, ચાહે ન હોય, કિન્તુ પોતાના તટસ્થ અન્તર્નાદને અનુરૂપ સત્ય-નિર્દેશ કરતાજ રહે. પણ એટલું મનોબળ ક્યાં? એટલેજ આપણા જેવા પ્રાણીઓ લોકરચિ ભાળીને પ્રોત્સાહિત થાય છે. મારી બાબત પણ એમજ છે. પણ તટસ્થ દૃષ્ટિથી વંચાય અને વિવેક-દૃષ્ટિથી વિચારાય એટલે બસ.

મારું નમ્ર મન્તવ્ય છે કે પંચ-મહાવ્રતધારી મુનિરાજો પણ

આવા પ્રકારના ઉપદેશ બરાબર આપી શકે છે. મુનિ એ સંસાર-
દાવાનલ-તપ્ત પ્રાણીઓને માટે શીતળ આશ્રમ-સ્થાન છે. ખરેખર—

“ચન્દનં શીતલં લોકે, ચન્દનાદપિ ચન્દ્રમાઃ ।

ચન્દ્ર-ચન્દનયોર્મધ્યે શીતલા માધુ-સંગતિઃ” ॥

તેઓ (મુનિઓ) જગત્નું બહુ કરવા સરખાયલા છે. તેઓ
દુષ્પ્રિયા સંસારને શાન્તિ-માર્ગનો ઉપદેશ કરવા નિર્માયલા છે.
નબળા સમાજને બળવાન અને બહાદૂર બનવાનો ઉપદેશ કરવો એ
તેમનો ધર્મ છે. જે નારી-વર્ગ ઉપર સંસાર-સુધાર અને ધર્મ-
વૃદ્ધિનો આધાર છે, તે વર્ગને તેમના નારી-ધર્મના આદર્શ-પાઠ
શિખવવા અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધુસેલા સડાઓને દફનાવી દેવા માટે
ગૃહસ્થ-વર્ગના યુવકોને ઉત્તેજિત કરવા, એ તેમનું મહત્ત્વ કર્તવ્ય
છે. તેઓ જગતના તારક, વિશ્વના ઉદ્ધારક અને સંસારના સુધારક
છે. તેમણે કર્મ-યોગની કફની ધારણ કરી છે. પરાપકાર એ તેમના
જીવનનો મહા-મન્ત્ર છે.

બૂખમરાની સળગતી આગમાં કોરી ‘ધરમ’ ‘ધરમ’ ની
*વાતો શું અસરકારક થાય? ગૃહસ્થાશ્રમની કફેડી હાલતમાં
‘ધર્મ-ધ્યાન’ ક્યાંથી સૂઝે? નારી-જાતિની અચાન-દશામાં ગૃહ-
જીવનની દુર્દશા કઈ રીતે દૂર થાય અને ધર્મ-પ્રભાવક રત્નો કેવી
રીતે નિપજે? પ્રજાની દુર્બલ, ડરપોક તથા મુડાલ હાલતમાં ધર્મ-
રક્ષણ કેવું? અન્દરથી જે લોહી કોહી ગયું છે, તેની ચિકિત્સા ન
થાય તો બહાર કોરી મલમ-પટ્ટીઓ લગાવ્યેથી શું વળે?

નિઃસન્દેહ, ધર્મોદ્ધારને માટે ધાર્મિકોને તૈયાર કરવાની જરૂર
છે. મહાન આચાર્ય શ્રીસમન્તભદ્રસ્વામીનું વચન છે કે—

“ ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના ”

* “ બૂખે બજન ન હોય ગુપાલા,
યહ કો ! અપની કંઠી-માલા.”

અર્થાત-ધર્મની ઉન્નતિ સમાજની ઉન્નતિ પર અવલંબિત છે. સુતરાં, સમાજનાં સ્ત્રી-પુરુષ એ બન્ને અંગોમાં ઉચ્ચ લાવનાઓ બરવાની જરૂર છે, તે બન્નેને શુશ્રીક્ષણ અને સદાચારથી વિભૂષિત બનાવવાની જરૂર છે, તે બન્નેને ગૃહસ્થાશ્રમના આદર્શ પાઠ શિખવવાની જરૂર છે, તે બન્નેને દામ્પત્ય-ધર્મની પવિત્ર શિક્ષા આપવાની જરૂર છે, તે બન્નેમાં ઉત્સાહ તથા બળ રેડવાની જરૂર છે, તે બન્નેમાં આત્મ-સન્માન અને સંયમ-શક્તિના મન્ત્રો ધુન્કવાની જરૂર છે, તે બન્નેમાં બહાદુરી, હિમ્મત અને જોશ ફેલાવવાની જરૂર છે, તે બન્નેમાં ધર્મને માટે મરી શીટવાનો જુસ્સો ઉભરાય એવી તાકાત પેદા કરવાની જરૂર છે, તે બન્નેમાં સાચી ધાર્મિકતા, સામાજિકતા અને નાગરિકતા પ્રકટાવવાની જરૂર છે અને ટુંકમાં, ધર્મ-રથનાં તે બન્ને ચક્રોને એવી સરખામણમાં લાવવાની જરૂર છે કે તેમના વડે જગત ઉપર ધર્મનો મહાન ઉદ્દોલોત પથરાય.

આ કર્મ-યોગીઓનું કામ છે. આ આદર્શ ત્યાગીઓનું કામ છે. આ મહાવ્રતધારી મુનિવરોનું કામ છે. ઇતિહાસ સાક્ષી છે કે આવા કર્મ-યોગીની સાધના સમય સમય પર મ્હોટા મ્હોટા મુનિ મહાત્માઓ અને આચાર્ય મહારાજાઓ કરતા આવ્યા છે. આજે પણ એવા સેંકડો પ્રાચીન ધર્મ-ગ્રંથો મોજૂદ છે, કે જેમાંથી આપણને આવા સામાજિક યા ગૃહસ્થાશ્રમસંબંધી ઉપદેશની સુંદર પ્રસાદી બહોળા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મુનિવરોના મુખથી નિકળતા દેશ, સમાજ કે ગૃહસ્થાશ્રમની સુધારણા વિષેના ઉપદેશ, બધે તે વ્યાવહારિક મણાય કે સાંસારિક, પણ વાસ્તવમાં ધાર્મિકજ છે. કેમકે તે ઉપદેશ તે (રાષ્ટ્રીય કે સામાજિક) સંસ્થાઓમાં અંતર્ગત મળેલા કાંઈક કે મેલને દૂર કરવા પરત્વે છે, પાપ-વાસનાઓ તથા વિષમતાજનિત કલહો અને અશાંતિનાં દોષોને શમાવવા પરત્વે છે, નબળાઓને બળનો ટોપો આપવા પરત્વે છે અને અબળાઓમાં

પ્રેરણા રેડી તેમનામાં માનવીય ચેતના-અળ જગાડવા પરત્વે છે. એટલે આવા ઉપદેશોદ્ધારા સંસારનું કલ્યાણ કરવું એ મુનિઓનો પરાંપકારી ધર્મ છે, એ તેમનું મહત્ત્વ કર્તવ્ય છે.

ભુઓ ! આચાર્ય હેમચન્દ્ર પોતાના ‘ યોગશાસ્ત્ર ’ માં પ્રથમ પ્રકાશના ૪૭ માં શ્લોકમાં સંસાર-સુધારક ઉપદેશ કરતાં કેવું લખે છે:—

“ કુલ-શીલસમે: સાર્થ કૃતોદ્ધાદોઽન્યગોત્રજૈ: ”

અર્થાત્—‘ ગૃહસ્થ સરખા કુલ-શીલવાળા અને ભુદા ગોત્રવાળા સાથે વિવાહ કરનાર હોય.

આની વ્યાખ્યામાં તે આચાર્ય મહારાજ, અગ્નિ-દેવાદિની સાક્ષીમાં પાણિ-મહાશ્વને ‘ વિવાહ ’ બતાવી, તેના બ્રાહ્મ, પ્રાજપત્ય, આર્ષ, દૈવ, માન્ધર્વ, આશુર, રાક્ષસ અને પૈશાચ એમ આઠ ભેદો જાહેર કરે છે અને એ આઠ પ્રકારના વિવાહોમાં આદિના ચારને અધર્મ બતાવી શેષ ચારને અધર્મ બતાવે છે. વળી આગળ વધીને તેઓ ત્યાં સુધી લખે છે કે—

“ વદિ વધ્-વરયો: પરસ્પરં હચિરસ્તિ તદ્વા અધર્મ્યાં જપિ ધર્મ્યા: ”

અર્થાત્—જો વધુ-વરની પરસ્પર પ્રેમ-રચિ હોય તો તે અધર્મ કહેવાતા વિવાહ પણ ધર્મ બની જાય છે.

વિવાહનું ફળ જણાવતાં તેઓ કરમાવે છે કે—

શુદ્ધકલત્રકામ-કલો વિવાહ: । અશુદ્ધમાર્ગોદિયોનેન કરક વય । તત્કલમ્—વધ્-વરજનાચરત: સુમાતશુત-સન્નતિ:, અશુવહતા ચિત્તનિર્વૃત્તિ:, ગૃહકુલ્લપિહિતત્વમ્,

આમિત્યાચારવિશુદ્ધત્વમ, દેવાતિથિવાન્ધવસત્કારા-
નવચર્ચ ચ । ”

અર્થાત્ ‘ શુદ્ધ પત્નીનો લાભ થવો એ વિવાહનું ફળ છે. અશુદ્ધ સ્ત્રી મળતાં ધર નરક બને છે. વિવાહનું ફળ એ છે કે, પત્નીનું રક્ષણ કરનાર પતિને સારી પુત્ર-સન્તતિનો લાભ, નિરાપાધ ચિત્ત-શાન્તિ, ધર-કાર્યની સુવ્યવસ્થા, સત્કુલાચાર-વ્યવહારશુદ્ધિ અને દેવ-ગુરુ-અતિથિ-આન્ધવેના સત્કાર-સન્માનનો આનન્દ-લાભ.

હેમચન્દ્રની પૂર્વે, હરિભદ્રસૂરિના “ ધર્મ-બિન્દુ ” ની ટીકામાં મુનિચન્દ્રસૂરિએ પણ આ પ્રકારનું નિરૂપણ કર્યું છે.

વાચક ! એક મુનિ યા આચાર્યને આવી સંસારની કથા માંડવી શોભે કે ? શા માટે ન શોભે ? એ તેમની ફરજ છે. એવા મહાત્મા પુરૂષો સંસારસુધારના ઉપદેશ નહિ આપે તો પછી સંસારભોગલિપ્ત ગૃહસ્થનું કાણુ સાંભળે તેમ હતું ?

‘ વિવેકવિલાસ ’ માં તેના રચયિતા આચાર્ય શ્રીજિનદત્તસૂરિજી સંસાર-સુધારાનો ઉપદેશ કરતાં કેટલે દૂર સુધી ચાલ્યા ગયા છે, એ ખાસ ધ્યાન આપવા જેવી બાબત છે. તે આચાર્યે તે ગ્રન્થમાં શૌચ, કસરત, દાંતણુ, સ્નાન, ભોજન-વિધિ અને પાન-બીડાં ખાવાની બાબતમાં તથા એવી અનેક દુન્યવી બાબતોમાં બહુ વિચાર કર્યા છે અને ચોખ્ખી રીતે સંસાર-વ્યવહારસંબંધી ઉપદેશ કર્યો છે. તેમણે રાજ-નીતિ, વાણિજ્ય-નીતિ અને શેઠ-શાહુકાર-નીતિના આદર્શો સમજાવવા પણ પ્રયત્ન સેવ્યો છે. તેમણે કમ ઋતુમાં કેવી રીતે વર્તવું એ ઉપર પણ પ્રકાશ પાડ્યો છે. બીજી પણ અનેક ગૃહસ્થ-જીવનને લાભદારી બાબતો પર તેમણે નિરૂપણ કર્યું છે. પત્ની-ધર્મના સંબંધમાં પણ તેમણે ખૂબ વિવેચન કર્યું છે. જુઓ ! જરા નમૂનો—

“ પ્રસન્નચિત્ત વક્તાન્તે મજેન્નારીં નરો ચતઃ ।

યાદુહ્મનાઃ પિતાઽઽધાને પુત્રસ્તત્સદૃશો મથેત્ ॥ ”

અર્થાત્—‘ગૃહસ્થ પત્ની-સંગ કરે તો એકાન્તમાં પ્રસન્ન ચિત્તથી. કેમકે તે સમયમાં પિતા જેવા મનવાળો હોય છે, તેવા પ્રકારનો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે.’

આવી વિષય-કથામાં ઉતરનારા જૈન સાધુઓને આપણે કેવા ગણવા ? જગતના તારણહાર ગણવા. તે મહર્ષિઓએ દુનિયા ઉપર પોતાની જ્ઞાનજ્યોતિનો વિસ્તાર ન કર્યો હોત તો આજે આ જગત અજ્ઞાનના અન્ધ-કૂપમાં પડેલું હોત, તેમની સમજમાં ગૃહસ્થાશ્રમ એ સર્વ આશ્રમોનું મૂળ હતું. તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમને સર્વ ધર્મ-ક્ષેત્રોનો આધાર સમજતા હતા. અને એજ કારણ છે કે, ધર્મવૃદ્ધિને માટે પણ ગૃહસ્થાશ્રમની ઉન્નતિ તેમને બહુ આવશ્યક જણાઈ. તેમને એ સ્પષ્ટ સમજણ હતું કે વિશ્વનું કલ્યાણ કરવું, એટલે લગભગ ગૃહસ્થાશ્રમનું કલ્યાણ કરવું, જગતનો ઉદ્ધાર કરવો એટલે લગભગ ગૃહસ્થાશ્રમનો ઉદ્ધાર કરવો અને સંસારનો સુધારો કરવો એટલે લગભગ ગૃહસ્થાશ્રમનો સુધારો કરવો. કેમકે વિશ્વ, જગત કે સંસાર એ લગભગ ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ જ છે. સાધુ-જીવનનો પ્રવાસ તો ધર્મરીય દરબારની સડક ઉપર હોય છે, અને તેવાઓની સંખ્યા પણ થોડી હોય છે. જેવી રીતે કે—

“ શૈલે શૈલે ન માનિક્યં શૌકિકં ન ગમે નયે ।

લાઘવો નહિ સર્વંત્ર ચન્દનં ન વમે વલે ॥ ”

તે ધર્મોપદેશક મુનિવરોને એ દીવા જેવું ચોક્કસ દેખાતું હતું કે ગૃહસ્થાશ્રમની વ્યવસ્થા જો સુંદર હશે તો જ તેમથી સાધુઓ અને સાધવિઓ સરસ પાકવાળા મંદિરોમાં ધર્મ-ક્ષેત્રો પણ સુંદર બનવાનાં અને તે સર્વની પૂજા-સેવા તથા અન્ન દાન પ્રકારે થવાની.

ચોદાઓ અને બોદાઓ, ત્યાગીઓ અને વૈરાગીઓ, ધીરો અને વીરો, શ્રીમાનો અને ધીમાનો, અધિકારીઓ અને અમલદારો, દેવીઓ અને સતીઓ, બધા એજ આશ્રમમાંથી નિબપન્ન થવાના. આમ ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી બગીચાને સુપસ્થવિત બનાવવાનું તેમને બહુ યોગ્ય, જરૂરી અને શ્રેયસ્કર લાગ્યું. અને એટલા માટે તેમણે ગૃહસ્થોના વ્યવહાર-ધર્મનાં સર્વ અંગો ઉપર પ્રકાશ નાખવા સમાજશાસ્ત્ર તથા નીતિશાસ્ત્ર રચ્યાં. ‘ અહંનીતિ ’ જે હાલમાં પ્રચલિત છે તે હેમચંદ્રાચાર્યકૃત* મનાય છે, જેમાં રાજ-નીતિનાં વિવિધ અંગો ઉપર અને બીજા દુન્વયી વિષયો ઉપર બહુ વિવેચન કર્યું છે. “ આચાર-દિનકર ” જે શ્રીવર્ધમાનસુરિ-રચિત છે, તેમાં ગૃહસ્થ-જીવનના સંસ્કારોના સંબંધમાં ખૂબજ વિવેચન છે. ‘ શ્રાબ્ધ-વિધિ, ’ ‘ શ્રાબ્ધગુણવિવરણ ’ વગેરે સદા વ્યાખ્યાનમાં વંચાતા ગ્રંથોમાં પણ “ યોગશાસ્ત્ર, ” “ ધર્મબિન્દુ, ” “ વિવેકવિલાસ ” વગેરે ગ્રંથોના આધાર પર ગૃહસ્થાશ્રમને લગતું ક્યાં ઓછું વર્ણન છે ? વિરક્ત, સર્વવિરતિ-ધારી મુનિને પણ આવા સાંસારિક નીતિરીતિના પ્રકરણમાં બને તેને લગતી સમસ્યાઓ ઉઠેલવામાં ભાગ લેવો એ તેમની અનધિકાર-એષ્ટા ના માર્ગ-સ્પર્શન ન કહેવાય, કિન્તુ તેમના અંતઃકરણમાં વિશ્વ-કલ્યાણુની ભાવના હોય, રાજ કે પ્રજા, શેઠ કે નોકર, ધની કે ગરીબ, ગૃહસ્થ કે સાધુ, સ્ત્રી કે પુરૂષ બધા પોત પોતાની કક્ષામાં રહી કરીને પણ પોતાના જીવનને સુખી અને માર્ગ કેવી રીતે બનાવી શકે, એજ ઉદ્દેશને દષ્ટિ-બિન્દુ પર રાખી, દરેકની સ્થિતિને અનુરૂપ ઉપદેશની રસધાર વરસાવવી એ તેઓનું મહત્ત્વ કર્તવ્ય ગણાય.

● “ અહંનીતિ ” ગ્રંથ હેમચંદ્રાચાર્યની કૃતિ હોય, એમ મને લાગતું નથી. અન્યકૃત તે કૃતિ સાથે ક્યાં તરીકે હેમચંદ્રાચાર્યનું નામ ભેદી કેપામાં આવ્યું હોય એમ લાગે છે. “ લદ્દખાદુ-સંહિતા ” વગેરેની જેમ આ ગ્રંથ વિષે પણ ખાસ આલોચના કરવાની જરૂર છે.

વળી જૈનાચાર્યોએ રચેલા જ્યોતિષ, વૈદક આદિ વિષયોના ગ્રંથોમાં સંસારી જીવનને લગતા વિષયપ્રતિપાદન સિવાય ખીલું કંઈ છે કે ? તેમણે જ્યોતિષના ગ્રંથોમાં સંસારીઓ સંસારી કાર્યોમાં સફળતા મેળવે, એ માટે જ્યોતિષની ઢાળે ઉપાયો દર્શાવ્યા છે. વૈદક ગ્રંથોમાં આરોગ્ય-લાભને માટે વનસ્પત્યાદિ-પ્રયોગો અને ચિકિત્સાની રીતિઓ સમજાવ્યાં છે. અને નિમિત્તાદિ ગ્રંથોમાં તથાવિધ નિમિત્તો દ્વારા લાભાલાભ જાણવાનું શિખવ્યું છે.

તેઓ પરોપકારી હતા. ગૃહસ્થ-સંસાર ઉપર તેમની અમી દષ્ટિ હતી, ઉદાર ભુદ્ધિ હતી અને દયાળુવૃત્તિ હતી. એજ કારણ છે કે તેઓએ સંસારીઓની સંસાર-યાત્રા આનંદપૂર્ણ પસાર થાય, એ માટે જ્યોતિષ, વૈદક આદિ વિષયોના ગ્રંથોની રચના કરી. તેમણે તેવા ગ્રંથોમાં સંસારીઓના જીવનની ખાતર સંસારી જામતે સંબંધી કેવું લખ્યું છે, એ નજર ખેલી જોવા જેવું છે.

આ મુદ્દાની વાત એવી નથી કે સમજીએ ન સમજતા હોય. એટલે તેવા ગુણગ્રાહી ઉદાર સમજીને આ વિષે વધુ નિવેદન કરવાનું થું હોય !

—લેખક

वीर-धर्मनो पुनरुद्धार

વીર-ધર્મનો

પુનરુદ્ધાર.

ઉપક્રમ.

સમાજ એ ધર્મનું મન્દિર ગણાય. ધર્મના પૂજારીઓનું કર્તવ્ય છે કે તેઓ એ મન્દિરની મલિનતાને દૂર કરે. એ મન્દિરમાં જે ફૂડો-કચરો ભરાયો છે, જે મલિનતા ફેલાઈ ગઈ છે અને જે ફાટો પડી છે, તેનું પ્રમાર્જન, સંશોધન અને તેની મરમત કરવા માટે શીઘ્ર તૈયારી કરવાની જરૂર છે. આજસુધી બેઠરકારીમાં રહ્યાના પરિણામે સમાજની અકથનીય હાલિ થતી રહી છે. પણ ગઈ તિથિ વાંચવાનો અત્યારે સમય કયાં છે ? હવે તો એ મન્દિરમાં પડેલા સડાઓને જોતજોતામાં ઢંકનાવી દેવા માટે ઉત્સાહી વીરોએ કમર બાંધી બહાર આવવાની જરૂર છે.

જૈન-સંખ્યા-હાસ.

કેટલું આશ્ચર્ય છે કે જે જૈનધર્મ ક્ષત્રિયોનો—વીરોનો હતો, તે આજ અમુક સંખ્યામાં કેવળ વાણિયાઓનોજ રહી ગયો છે. આપણે ગમે તેટલી ખૂમ મારીએ કે ૨૧ હજાર વર્ષ સુધી જૈનશાસન રહેવાનું છે, પણ અત્યારે આપણી નજર સ્થામે જે ભીષણ હોળી સળગી રહી છે તે જોતાં હૃદયમાં અપાર ગદ્દાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

સમ્રાટ અકબરનો શાસન-કાળ ઇ. સન ૧૫૫૬ થી ૧૬૦૫ નો છે. તે વખતે કહેવાય છે કે, જૈનોની સંખ્યા લગભગ ૪૦ લાખ જેટલી હતી. પછી અંગ્રેજોના શાસનમાં સન ૧૮૮૧ ની મહામથુમારીમાં જૈન-સંખ્યા ૧૫ લાખ જેટલી રહી ગઈ. સમ્રાટ અકબર પછી ફક્ત ૨૭૫-૩૦૦ વર્ષમાંજ જૈન-સંખ્યામાં લગભગ ૨૫ લાખ જેટલો ઘટાડો થઈ ગયો !

અનેક દશકાઓથી જૈન-સંખ્યાનો ઘટાડો કેટલો થતો ચાલ્યો છે તે નીચેના આંકડા ઉપરથી સમજી શકાશે.

સન ૧૮૮૧—૧૫ લાખ લગભગ.

સન ૧૮૯૧—૧૪૧૬૬૩૮

સન ૧૯૦૧—૧૩૩૪૧૪૦

સન ૧૯૧૧—૧૨૪૮૧૮૨

સન ૧૯૨૧—૧૧૭૮૫૬૬

કેવો ગજબ સંહાર ? આનો દોષ પાંચમા આરાના માથે ઢાળી, લમણે હાથ મૂકી ખેસી રહેવું એ ચોખ્ખું બાયલાપણું છે. પુરૂષાર્થવાદી મહાવીરના ભક્તોને એ ન શોભે. પણ પાંચમો આરો એકલા જૈનોનેજ માથે છે કે આખી દુનિયાને માથે ? પાંચમા આરામાં હિન્દુસ્તાનની ખીજી કોમો પોતાની ઉન્નતિ વધારતી બાય અને એકલા જૈનોનેજ ત્યાં જન-નાશની હોળી સળગે એ પાંચમો આરો કેવો !

હિન્દુસ્તાનની આબાદી સન ૧૮૮૧ ની મર્ડમશુમારીમાં લગભગ ૨૫ કરોડ જેટલી હતી, જે સન ૧૮૯૧માં વધીને ૨૮ કરોડ, સન ૧૯૦૧ માં એથી વધીને ૨૯ કરોડ, સન ૧૯૧૧ માં એથી વધારે વધીને ૩૧ કરોડ અને સન ૧૯૨૧ માં તો લગભગ ૩૨ કરોડ જેટલી થઈ ગઈ. આમ હિન્દુસ્તાનની વધતી જતી આબાદીમાં જૈનબતિનો ઉગ્ર હાસ હૃદયને કંપાવે એવો છે. જે સમાજમાં, ઉપર આપેલ આંકડા પ્રમાણે પ્રતિવર્ષ સાત-આઠ હજાર જેટલો ઘાણુ વળતો હોય, એટલે હરેક દશકામાં સિત્તેર-એંશી હજાર જેટલો સંહાર થતો હોય, તે સમાજ, તેવોને તેવો સંહાર ચાલુ રહેતાં સવાસો-દોઢસો વર્ષથી વધારે જીવી શકે ખરો !

સન ૧૮૭૨ થી સન ૧૯૨૧ સુધી ૪૯ વર્ષોમાં હિન્દુસ્તાનની જન-સંખ્યા ૨૦.૧ પ્રતિશતક વધી છે. આ હિસાબે જૈન-જન-સંખ્યા પણ ગમે તેટલે અંશે પણ વધવી જોઈતી હતી, કિન્તુ આ ૪૦ વર્ષોમાં ઉલટી ૩.૫ પ્રતિશતક ઘટી છે. જુઓ ! આગળનું કોણક !

હિંદુસ્તાનના સર્વ ધર્માવલમ્બિઓના ઘટાડા-વધારાનું દિગ્દર્શન.

ધર્મ.	સન ૧૯૨૧ ની જનસંખ્યા.	કુલ જનસંખ્યા પ્રતિ દશ હજારે પ્રમાણુ.					સન ૧૮૮૧ થી સન ૧૯૨૧ સુધી જન સંખ્યામાં પ્રતિશત વધારાનું ચિન્હ + અને ઘટાડાનું ચિન્હ -	
		૧૯૨૧	૧૯૧૧	૧૯૦૧	૧૮૯૧	૧૮૮૧		
સનાતન ધર્મી	૨૧૬૭૬૧૦૦૦	૬૮૪૧	૬૮૪૧	૫૦૩૪	૭૩૨૧	૭૪૩૨	+	૧૪૦૯
આર્ય	૪૬૮૦૦૦	૧૫	૮	૩	૧			
બ્રહ્મો	૬૦૦૦	૨	૧૮	૧૪	૧	૦.૪	+	૪૧૬.૯
સિક્ખ	૩૨૩૯૦૦૦	૧૦૩	૯૬	૭૫	૬૩	૭૩	+	૭૪.૭
જૈન	૧૧૭૮૦૦૦	૩૭	૪૦	૪૫	૪૬	૪૮	-	૩.૫
બૌદ્ધ	૧૧૫૭૧૦૦૦	૩૬૬	૪૩૨	૩૨૦	૨૪૮	૧૩૫	+	૨૩૮.૫
મુસલમાન	૬૮૭૩૫૦૦૦	૨૧૭૪	૨૧૨૬	૨૧૨૨	૧૯૬૬	૧૯૭૪	+	૩૭.૧
ખ્રિસ્તી	૪૭૫૪૦૦૦	૧૫૦	૧૨૪	૯૯	૭૯	૭૩	+	૧૫૫.૨
પારસી	૧૦૨૦૦૦	૩	૩	૩	૩	૩	+	૧૯.૨
ચાઈની	૨૨૦૦૦	૦.૬	૦.૭	૦.૬	૦.૬	૦.૫	+	૮૧.૩

આ કોષ્ઠક ઉપરથી : સાફ જોઈ શકાય છે કે હિન્દમાં કેવળ જૈનોજ ઘટી રહ્યા છે, જ્યારે બીજા ધર્મવાળાઓ વધી રહ્યા છે.

પ્રિય વાચક ! ગુજરાત-કાઠીયાવાડમાં જૈનોની વસ્તી વધારે ભાળીને અને જમણુ, વરઘોડા, ઉજમણાં, ઉપધાન, સંઘ-યાત્રા વગેરે મહોટાં મહોટાં લપકાલયાં ધર્મનાં કામો થવા ઉપરથી રખેને જૈનસંઘને ઉજળો સમજતા ! રખેને એવું અનુમાન કરતા કે દુનિયામાં જૈનધર્મનો ઉદ્ધોત થઈ રહ્યો છે ! જૈનોની સ્થિતિ તો આજે પડી ભાંગતી જાય છે. ખરે ઉદ્ધોત તો બે રીતે થાય. એક તો જૈન ધર્મનો આમ-પષ્ટિકમાં મહિમા પ્રસરવાથી, અને બીજો જૈન સમાજ ઉન્નત થવાથી. આ બન્નેમાં એક પણ જોવાય છે વાર ! દેશની હિન્દુ અને બીજા કોમોનો મહોટો ભાગ જૈનોને અને જૈનધર્મને કેવી દૃષ્ટિથી જુઓ છે એની તમને ખબર છે કે ? ગુજરાત-કાઠીયાવાડનાજ બ્રાહ્મણો વગેરે જૈનધર્મ યા સાધુ-શ્રાવકને અંગે કેવો ઉપહાસ કરે છે એ તમે કદી અનુભવ્યું છે કે ? એ વિષે જો તમે અનુભવ કરશો તો તમારા ભાવિક હૃદયને ખેદ થયા વગર નહિ રહે. યૂં પી અને પૂર્વ દેશની પ્રાથમિક મુસાફરીમાં અમે સ્પષ્ટ અનુભવ કર્યો છે કે તે વખતે ત્યાંની સાધારણ પ્રજા ‘જૈન’ એટલે શું એ પણ નહોતી જાણતી. અને કાશી, મિથિલા, મગધ વગેરે દેશોમાં તો જૈનોને ખુલ્લુંખુલ્લું નારિતક, મ્લેચ્છ વગેરે વિશેષણોથી નવાજતા. આજે જો કે એ અનુભવ કેટલેક અંશે નાબૂદ થઈ ગયો છે. એટલુંજ નહિ, અનેક કાર

વિરોધીઓ પણ જૈનધર્મને માનની દૃષ્ટિથી જોવાનું શિખ્યા છે. પણ આવા મ્હોટા દેશના મેદાનમાં એ તો આગીઆની ચમક ગણાય. હજી તો ઘણું ઘણું કરવાનું છે. દેશની બહુ મ્હોટી પ્રજાનાં હૃદયોમાં જૈનધર્મ વિષે અજ્ઞાનતા અને કુસંસ્કારો જે ઘણા વખતથી ઘુસી ગયેલા છે તેને દૂર કરવા એ કંઈ ઓછું મહાભારત કામ નથી. જ્યારે આ દિશામાં સમુચિત પ્રયત્ન થાય ત્યારે જૈનધર્મનો ખરો ઉદ્ધોત થયો ગણાય.

હવે રહી જૈનસમાજના ઉન્નત થવાની વાત. તે પણ બે રીતે. જૈન-સંજ્યા વધવાથી અથવા જૈનકોમની સ્થિતિ સુધરવાથી. પહેલી વાતનો વિચાર કરતાં એજ ઉદ્દગાર નિકળી પડે છે કે—“પપ્પા પાપ ન કીજીએ, પુણ્ય કયું” સો વાર.” નવા જૈનો થવા તો દૂર રહ્યા, પણ જેટલા છે તેટલાય જો કાયમ રહે તો ભાગ્ય સમજો ! ગુજરાત-કાઠીયાવાડની બહાર અમુક પ્રદેશોને બાદ કરતાં આખા દેશનાં લગભગ તમામ મેદાનો જૈનોથી એકદમ ખાલીખમ છે. એક સમય એ હતો કે આખા દેશમાં જૈનધર્મનો ડુંડુભિ વાગતો હતો. પ્રખર પ્રતાપી જૈનાચાર્યો જ્યાં-ત્યાંથી બીજી જાતવાળાઓને ઉપદેશ આપી જૈનજાતિમાં ભેળવતા હતા અને જૈન કોમને મ્હોટી બનાવતા હતા. ત્યારે આજે અમુક થોડા પ્રદેશોને છોડી આખો દેશનો દેશ-આખું ભારતવર્ષ જૈનેતર સંસ્કૃતિથી વ્યાપ્ત છે. બીજા પ્રદેશોમાં જ્યાં-જ્યાં જૈનોની વસ્તી છે ત્યાં પણ સર્વત્ર તે લોકોની એકંદર બહુ કદોડી સ્થિતિ છે. તેમની ધર્મ-ભાવનાઓ પ્રાયઃ અત્યંત શિથિલ દશામાં આવી ગઈ છે. ધાર્મિક તેજ

તેમનામાંથી ઉડતું બંધ છે. તે પ્રદેશોના ઘણા જૈનો જૈનેતર થઈ ગયા છે અને થતા બંધ છે. ઘણા ઓસવાલો જૈન ધર્મને છોડી વૈષ્ણવ ધર્મમાં ચાલ્યા ગયા છે. એટલુંજ નહિ, વૈષ્ણવ મંદિરો પણ તેમણે બંધાવ્યાં છે. પોરવાડોમાં પણ આવી સ્થિતિ છે. દશામાં પણ આ દશા છે. કટક, પુરી, બાંકુડા, વર્ધમાન, વિષ્ણુપુર, રાંચી, માનભૂમ વગેરે બંગીય જિલ્લાઓમાં રહેનારા ‘શ્રાક’ જાતિવાળાઓ એક વખતે બધા શ્રાવક હતા—જૈનધર્મી હતા. નાગપુર અને ખરારપ્રાન્તમાં ‘જૈન કલાર’ નામથી જાણીતી કોમ કેવળ પોતાના કોમી નામની સાથેજ ‘જૈન’ નામ ધરાવે છે, બાકી ધર્મ તો તેમનો હિન્દુ છે. રંગવાતું કામ કરનારી ‘છીપા’ જાતિમાં ‘સરાવગી’ (શ્રાવક) ગોત્રવાળા પણ મોજૂદ છે, જેઓ એક વખતે જૈન હતા અને આજે વૈષ્ણવ છે. પુના, સિતારા અને અહમદનગર જિલ્લાઓમાં ‘કંસારા’ જાતિ એક વખતે જૈન હતી, જે આજે શૈવધર્મને માને છે. એમના પૂર્વજોએ બંધાવેલાં જૈન મંદિરો પણ મોજૂદ છે. દક્ષિણમાં શૈવોનો ‘લિંગાયત’ નામનો એક પંથ છે. આ પંથવાળાઓમાં અધિકાંશ પહેલાં જૈનો હતા. ગુજરાતની કપોળ, નાગર, મોઢ જ્ઞાતિઓમાં પણ પહેલાં જૈનધર્મનો પ્રચાર હતો. તેમના પૂર્વજ શ્રાવકોના અનેક શિલાલેખો પણ મોજૂદ છે. નીમાડમાં ‘ગાંગરાટે’ નામની એક વૈશ્ય જાતિ છે. કહેવાય છે કે તે લોકો એક વખતે જૈનધર્મ પાળતા હતા. ‘સાગર’ જિલ્લામાં ‘બિલહરા’ નામક સ્થાનમાં ‘નેમા’ યા ‘નીમા’ જાતિના હલવાઈ છે, અને

જૈનધર્મ પાળે છે, પરંતુ એ જાતિમાંથી સેંકડો ઘર આજે વૈષ્ણવ થઈ ગયાં છે. માળવા તરફના ઘણા ‘નીમા’ વૈશ્યો તો જૈનધર્મના અનુયાયી છે. બુન્દેલખંડની ‘ગહોઈ’ વૈશ્ય જાતિ વૈષ્ણવ છે, જેમાં એક ‘સરાવગી’ ગોત્ર પણ છે, જે તેમના જૈન હોવાની સાબિતી છે. ‘અવધ’ અને તેના આસપાસના પ્રાન્તના અગ્રવાલો જૈનધર્મ છોડી વૈષ્ણવ થઈ ગયા છે. પંજાબ અને બીજાં સ્થળોના ઘણા અગ્રવાલો જૈનધર્મ છોડી આર્ય-સમાજ શ્રતા જાય છે. કેટલાક ઇતિહાસજ્ઞોનું કહેવું છે કે અગ્રવાલ બધા પહેલાં જૈન હતા. પણ આજે તો એ જાતિનો બહુ મોટો ભાગ હિન્દુ ધર્મને માને છે.

આ બાબતમાં જેમ જેમ વિશેષ અન્વેષણ કરવામાં આવે તેમ તેમ વધારે પ્રકાશ પડવા સંભવ છે. જૈનોની વ્યાપકતા એક વખતે ચોમેર ફેલાયલી હતી, તેને બદલે આજે જે આટલી સંકુચિતતા છે, તે જ એ વાતને સ્પષ્ટ સાબિત કરે છે કે, જૈનોનો બહુ મોટો ભાગ જૈનેતર ધર્મોમાં અને જૈનેતર જાતિઓમાં વખતો વખત લખતો ગયો છે. મદ્રાસ પ્રાન્તમાં ઇસાઇઓનું મિશન બહુ કામ કરી રહ્યું છે. કહેવાય છે કે, તે તરફના લગભગ એક લાખ જૈની ઇસાઇ ધર્મની દીક્ષા લઈ ચુક્યા છે ! અગાઉ જૈનાચાર્યોએ દરેકને માટે જૈનધર્મના દરવાજા ખુલ્લા મૂકી દીધા હતા. પૂર્વકાળમાં “શુદ્ધિ”નું મિશન જૈનોમાં ખૂબ ધડાધડ ચાલતું હતું. મારી ધારણા પ્રમાણે, હું ન બૂલતો હોઉં તો આજની જૈનજાતિનો મોટો ભાગ “શુદ્ધિ”ના મિશનથી જૈન બનેલો છે. પરંતુ અફસોસ !

આજે સ્થિતિ વિપરીત છે. આજે તો જૈનોના દરવાજા પોતાની અન્દરના લાઇઓને બહાર કાઢવા માટે ખુલ્લા છે, પણ બહારના માણસોને અંદર આવવા માટે તદ્દન બંદ છે. 'બાવક તો ઘણી છે, જ્યારે આવક કંઈ નથી ! આનું પરિણામ કેવું ? જૈન જાતિના હાસનું એક કારણ દરિદ્ર હાલતને લીધે અગર જીવન-વિધિના નિયમોની અનભિજ્ઞ દશાના પરિણામસ્વરૂપ મૃત્યુ-પ્રમાણાતિરેક છે, તેમ લગ્ન-સંસ્થાની કક્ષેડી સ્થિતિને લીધે નિર્વંશ મરી ખુટવું અને ધર્મોપદેશના અભાવે ધર્માન્તરમાં ગાદ્યા જવું એ પણ સમગ્ર કારણ છે. મુખ્યત્વે જ્યાં કોમી લાગણી ન હોય ત્યાં સમાજનાં દરેક અંગ કક્ષેડી સ્થિતિમાં મૂકાય એ બનવા જોગ છે. ત્યારે કેમ કહી શકાય કે જૈનધર્મનો ઉદ્દ્યોત થઈ રહ્યો છે ! સખૂર ! જૈનો પણ આજે કંઈ સ્થિતિમાં છે ! બચ્યા-ખુચ્યા જૈનો પણ જો સારી હાલતમાં હોય, તોય સન્તોષ મનાય. એમાંથીયે ખાસો વંશ-વેલો વધે. પરંતુ તે પણ કયાં છે !

નિદાન.

જેનસમાજની આવી પડતી દશા જે કારણોને આભારી છે તે ઉપર સમાજ-હિતૈષીઓએ વિચારણા કરવાની સખ્ત જરૂર છે. જ્યાં સુધી વ્યાધિનું ખરાબર જ્ઞાન ન થાય, ત્યાં સુધી ચિકિત્સા થવી શક્ય નથી. કયા રોગોનો ઉકાળો સમાજનો સંહાર કરી રહ્યો છે એ પરખવાની પહેલી તક જરૂર છે. મારી નમ્ર બુદ્ધિ પ્રમાણે, પૂર્વકાળની સમાજની જાહોજલાલી જે કારણોને આભારી હતી, તે છે—સંગઠન અને વ્યવસ્થિત ગૃહસ્થાશ્રમ. ગૃહસ્થાશ્રમ ખરી રીતે તે ગણાય કે જેનું ચણતર બ્રહ્મચર્યાશ્રમના પાયા પર થયું હોય. અને જ્યાં બ્રહ્મચર્યાશ્રમ-પૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમની સાધના હોય ત્યાં પછી વિદ્યા, વિવેક, સદાચાર, બલ, શક્તિ અને શૌર્ય વિષે શું પૂછવું ! આ જ કારણોના આધાર પર સમાજનો ભૂતકાળ જાહોજલાલી ભોગવતો હતો. આના જ પ્રતાપે સમાજની ગૌરવ-પતાકા દેશમાં ફરકતી હતી. આના જ પ્રભાવે સમાજ હૌસતમન્દ અને સુખસમ્પન્ન, યશસ્વી અને તેજસ્વી હતો. ધર્મવીરો તથા ધર્મ-ધુરન્ધરોની ઉત્પત્તિનાં પણ કારણો આ જ હતાં. આજે નથી સંગઠન-બળ, કે નથી ગૃહસ્થાશ્રમની વ્યવસ્થા. એટલેજ સમાજની અધોગતિ થઈ રહી છે. આ કારણો વિષે કંઈક વિચારણા કરવી એ આ લેખનો વિષય છે.

સંગઠન.

જેનોની અંદર આજે કુસંપની જે આંધી ઉડી રહી છે, તે સમાજની દારૂ ડુર્લાગ્યતા સૂચવે છે. મહાવીર દેવે જે ચતુર્વિંધ સંઘની સ્થાપના કરીને અધ્યાયને સંગઠનના સૂત્રમાં બદલ કર્યા હતા, તેમાં આજે ઠેર ઠેર કુટ પેસી ગઇ છે. સંસારને સામ્યવાદનો મહાન ઉપદેશ આપનાર મહાવીરસ્વામી-એ સામ્યવાદી સંઘનું જે મિશન સ્થાપ્યું હતું, તેમાં આજે સામ્યવાદને બદલે વૈષમ્યવાદે સ્થાન લીધું છે; અને તેનું વિષમ વિષ સમાજને વિચિત્ર મોહ-મૂર્છામાં પટકી રહ્યું છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં પ્રાયઃ ફાટપુટ હોય જ. ભાગ્યે જ કોઇ ગામ એવું નિકળશે કે જ્યાંના સંઘમાં કે નાત-જાતમાં તક પડેલ ન હોય. જે સમાજની આવી છિન્ન-ભિન્ન દશા હોય અને જે સમાજમાં ઇર્ષ્યા-દ્વેષનાં ધનધોર વાદળ ચારે બાજુ છવાયલાં હોય, તે સમાજની ચઢતી સમજવી કે પડતી ?

ઇસાઇઓ, મુસલમાનો અને આર્યસમાજીઓ આગળ વધી રહ્યા છે તે તેમના સંગઠનને આભારી છે. સંગઠન વગર કોઇપણ

દેશ યા સમાજે કદી ઉન્નતિ સાધી નથી, એ નિર્વિવાદ છે. વીતરાગ-ધર્મ જેવો ધર્મ મળવા છતાં વેર-ઝેરના કલુષિત અધ્યવસાયો ઉપર કાળુ ન મેળવી શકાય તો તે ધર્મ મેળવ્યાની અસર શી થઈ ગણવી ? વિચાર-ભિન્નતા એ તો છદ્મસ્થેનો નૈસર્ગિક સ્વભાવ છે એક-ખીજની વિચાર-ભિન્નતા સહી લેવામાં જે આત્મ-ગૌરવ છે, તે કલુષિત પરિણામનો ઉભરો કાઢવામાં નથી જ; બલકિ તેમ કરેવામાં તો આત્મ-પતન છે. મધ્યસ્થ વૃત્તિથી, સ્હામા પ્રત્યે હિત-બુદ્ધિથી અને નાયાણ વ્યવહારથી સ્હામાને, પોતાને સાચું જણાય તે સમજાવવું એ જ સૌજન્ય-સ્વભાવ ગણાય. વિચાર-ભિન્નતાને વિરુદ્ધતાનું રૂપ આપવું એ ખરેખર માનસિક કમજોરી છે. આપણા બન્ને હાથ ભિન્ન છે, પણ જો તે એક-ખીજથી વિરુદ્ધ થઈ જાય, તો તે બન્નેને મેલા અને ગંદા થવા વખત આવે. તેઓ એક-ખીજની સફાઈ માટે કામ ન આવે, એટલે તે બન્નેના ઉપર મેલનાં થર બાઝી જાય અને તેમાં ફીડા પડે અને પરિણામે તે બન્નેને સડવાનો વખત આવે. આ વિરુદ્ધતાનું ફળ.

જ્યાં બધાઓનાં હૃદયમાં વીતરાગ-ધર્મને આરાધવાનું એક જ લક્ષ્ય-ગિન્દુ હોય, ત્યાં સાધારણ મત-ભેદોને મ્હોટાં રૂપ આપી કલહ-કોલાહલ વધારવો એ ડહાપણુ ન ગણાય. જે વણિકો-જે મહાજનો પોતાની કે ખીજ નાત-જાતના ગમે તેવા આંટી-ધુટીવાળા કોયડાને ઉકેલી નાખવામાં અને કળ્યા-ટંટા-ઓને પતાવવામાં ઘણા બાહોશ ગણાતા, તે જ વણિકો-તે જ મહાજનો, બહુ દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે, પોતાના ઘરમાં

સળગતા કલહાનલને શમાવવામાં ખરેખર કાયર બની ગયા છે. આ કાયરતા તેમના બુદ્ધિ-ભ્રંશને એટલી આભારી નથી, જેટલી તેમની કુસંપવૃત્તિને આભારી છે. “શિયાળ તાણે સીમ ભણી ને કુતરૂં તાણે ગામ ભણી” વાળી દશા જે સમાજમાં વર્તતી હોય, તેની શી સ્થિતિ થાય !

કોઈ પણ તકરારનો ફેંસલો લાવવા માટે સર્વ-પ્રથમ મધ્યસ્થવૃત્તિ ધારણ કરવાની જરૂર છે. અને “સાચું તે મારૂં” એવું ઉદાર મન રાખવાની જરૂર છે. જ્યાં અભિનિવેશ, પક્ષ-મોહ યા મતાન્ધતા હોય ત્યાં સંતોષકારક પરિણામ ન જ આવે, સમાધાન ક્યાંથી થાય ? ડાહ્યા માણસોનું કામ એજ હોય કે, સમાજ-હિતની આગળ તેઓ પોતાનો પક્ષ-મોહ જતો કરે, અને તટસ્થ દૃષ્ટિએ સ્હામી બાબુનો વિચાર કરતાં પોતાનો પક્ષ નબળો જણાય તો તત્કાળ તેને ત્યાગ કરી સ્હામાની ખરી વાતને ગ્રહણ કરે. અહંકાર-વિવશ થઈ પોતાનો કકકો ખરો કરવા જતાં સમાજ-હિત છુંદાઈ જવાનું જે ઘોર પાપ લાગે છે, એનો વિચાર કરવામાં આવે અને એવા પાપથી ડરવામાં આવે તો એવા પાપ-ભીરૂઓની બેઠકમાં અશાન્તિવાળું પરિણામ આવવાનો ભાગ્યેજ સંભવ રહે.

આ દેશનું શાસન અને વ્યવસ્થાપન ૫૦૦૦ માઈલ જેટલે દૂર રહેનારાઓ કેવી ખૂબીથી કરે છે, જ્યારે જેનો પોતાનાજ સમાજની પણ વ્યવસ્થા કરવા જેટલું સામર્થ્ય ફોરવી શકતા નથી ! જે સમાજના પૂર્વવર્તી મહાનુભાવોએ મ્હોટાં મ્હોટાં રાજ્યોનાં શાસક-મંત્રી-પ્રધાન પદને દીપાવ્યાં

છે, તે સમાજની આજે નધી લાગવગ રાજ-પ્રકરણમાં, કે નથી ગણતરી રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં. નથી એ સમાજમાં આજે કોઇ રાજ-મુત્સદ્દી, કે નથી કોઇ તેવા રાજનીતિવિશારદ. આવી હાલતમાં તે સમાજનો અવાજ સત્તાધીશના સિંહાસન સુધી કેવી રીતે પહોંચી શકે ! પેલા પાંચસો સુભટો જેવી તેમની નિર્નાયક દશાએ તેમના સામાજિક બંધારણને બહુ શિથિલ કરી મૂક્યું છે. અને એથી નથી રહ્યો તેમનામાં જોઇએ તેવો આત્મ-સન્માનનો સાચો ભાવ, અને નથી રહ્યું તેમનામાં પોતાની અંદરના જ ઝઘડાઓને હોલવવાનું સામર્થ્ય ! આવી નબળાઇ અને ખુઝ-દિલીને અંગે તેઓ ખરેખર ખીબા સમાજોની દૃષ્ટિમાં કેટલેક અંશે ઉતરી ગયેલા જોવાય છે. કુસંપ, નબળાઇ અને વાણિયાશાહી-સ્વભાવ-મુલભ ભીરૂતા-દોષે તેઓ પોતાના તેજને ગુમાવતા જાય છે, કે જે તેજ એક વખતે આખા દેશમાં ઝગમગી રહ્યું હતું. તેમની દુર્બળતા આજે સ્પષ્ટ જોવાઇ રહી છે કે જ્યાં, અવસર પર પારસી, સિકખ, મુસલમાન, ઇસાઇ અને આર્યસમાજ વગેરેનાં નામ બહાદુરીની સાથે લેવામાં આવે છે, ત્યાં જૈન જાતિનું નામ ભૂલીને પણ કોઇ લેતું નથી. આવી હાલતમાં કદાચિત્ ક્યારેક ભારતને ‘ સ્વરાજ્ય ’ મળે, ત્યારે જૈનોની ગણતરી કયાં થવાની ! તેમની દશા શી થવાની ! સંસારનો નિયમ છે કે બળવાન જાતિ જ વિજયના સમૃદ્ધ મંડપમાં ટકી શકે છે. કમજોરોને માટે તો સંસારમાં ગુલામી સિવાય બીજો આસરો જ શો હોય !

ખુલ્લી વાત છે કે જે જે રોગો સમાજમાં ઘુસેલા છે, જેનાથી સમાજની ખુવારી થઈ રહી છે તે સઘળાનો ધલાજ કર્યા વગર તેમનું કલ્યાણ નથી. સર્વ-પ્રથમ ડાહ્યા વિચારક સજ્જનોએ સમાજની રૂઝુ દશા પર વિચારણા કરવાને એકત્રિત થવાની આવશ્યકતા છે. અને, તમામ દુર્ગતિ એક માત્ર વિશંખલતા (કુસંપ) ને આભારી છે, એ સમજાઈ જતાં સંગઠનના ઉપાયો તરફ વિચાર-દષ્ટિ દોડાવવાનું સુગમ થઈ પડશે.

ભલા, જેનોની એક જનરલ પાર્લામેન્ટ હોય તે! કેવું સાફ! એની અન્દર હિન્દુસ્તાનના જૈન વસ્તીવાળા દરેક પ્રાન્તના ડાહ્યા, પ્રૌઢ વિચારકો ચુંટાયલા હોય. આ મહાસભાનું એવું સખળ બંધારણ હોય કે, એ એક પ્રકારે જૈન સમાજની શાસન-કર્ત્રી ગણાય. આ ‘સમાજ-સભા’ તરફથી વ્યાવહારિક કે ધાર્મિક સુધારાઓની જે જે યોજનાઓ પાસ થાય, તેનો અમલ આખી જૈન આલમમાં ખરાખર થાય. સંસારિક રીત-રિવાજ, લગ્ન-પદ્ધતિ, દીક્ષા-પ્રકરણ અને ધાર્મિક રૂઢિઓમાં જે જે સંશોધન એ સમાજ-સભા તરફથી પ્રકાશિત થાય, તે પ્રમાણે જૈનો પોતાનું પ્રવર્તન ચલાવે. જેમ ઇન્ડિયન પાર્લામેન્ટના શેરા હિન્દની પ્રજાને અમલમાં લેવા પડે છે, તેમ જૈન પાર્લામેન્ટના શેરા જૈન હિન્દમાં પ્રચારિત થાય.

વિશુંખલતા યા છિન્ન-ભિન્નતાને અંગે જૈન સમાજમાં ઘેહુદ્દા રાગ અલાપાય છે, વિચિત્ર સૂરો નિકળે છે, અને જેને જેમ ક્ષાન્ધું તેમ તે હાંકયે રાખે છે, મનગમતા ખેલ ખેલાય છે, નથી કોઈ પૂછનાર, નથી કોઈ કહેનાર, નથી કોઈ

સાંભળનાર અને નથી કોઇ સુધારનાર, આ બધી અન્ધાધુન્ધી સંગઠન-શક્તિનો વિકાસ નથી થયો ત્યાં સુધી છે. સંગઠન-સૂત્રના ઢોર પર જ્યારે જૈન જીવન શરૂ થશે, ત્યારે સમાજનું નવજીવન પ્રારંભ થશે, અને અનુક્રમે તેની ચઢતી કળા તેનું પ્રાચીન ગૌરવ તેને પાછું અપાવશે.

ઉપર બતાવેલી “ પાર્લામેન્ટ ” કોઇ પણ મહાન્તની કે સાધુશાહીની, કોઇ શેઠની કે શ્રીમન્તની ખોટી શરમ નહિ રાખે. તે પોતાની પ્રજા-શક્તિ અને ગંભીર દૃષ્ટિ અનુસાર સમાજ-વ્યવસ્થા કરશે. તેમાં ખીજાઓને વ્યર્થ વચ્ચે આવવાની અને નકામું માથું મારવાની ચોખ્ખી ના પાડશે. એટલુંજ નહિં, પણ જે રૂઢિ-વ્યવહારો તેને સમાજ-હાનિ કરનારા જણાશે, તેને પણ તે ઉખેડી ફેંકી દેવા ચૂકશે નહિં.

ગંગા-પ્રવાહનો મૂલોદ્ગમ જેમ હિમાલયમાંથી છે, તેમ રાષ્ટ્રીય કે સામાજિક ઉન્નતિ-પ્રવાહનો મૂલોદ્ગમ ઐક્યમાંથી છે. અન્તઃકરણમાંથી મેલ નિકળી જતાં જ્યારે તેમનો પરસ્પર મેળ થાય છે ત્યારે તેઓ એકીલાવના સૂત્રમાં બદ્ધ થાય છે. અને તેમાંથી જે સંગઠન-શક્તિ પ્રકટ થાય છે, તે જ તે મનસ્વીઓને તેમના અબ્યુઝની ઉપાદાન-સામગ્રી પૂરી પાડે છે. એ સંગઠન-શક્તિના પ્રભાવે તેમની અંદરની નબળાઇઓ જેમ જેમ દૂર થતી જાય છે, તેમ તેમ તેઓમાં આત્મ-બળનો વિકાસ થતો જાય છે, અને પરિણામે તે મનસ્વીઓનો સમાજ દુનિયાની દૃષ્ટિમાં માનવતો ગણાવા લાગે છે.

આ એકતાનું ફળ છે. પાનાંની રમત જ આપણને

બતાવી આપે છે કે, એકતાનો કેટલો પ્રભાવ છે. પાનાં રમનારાઓને ખબર છે કે-બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ એમ દશ દાણા સુધીનાં પત્તાંને સર કરી જનાર 'ગોલો' છે; પણ જ્યારે 'રાણી' સાહેબની પધરામણી થાય છે, ત્યારે ગોલાને પોળારા ગણી જવા પડે છે અને 'રાણી' નાં ગીત ગવાય છે; પછી જ્યારે 'બાદશાહ' ની સવારી આવે છે, ત્યારે 'રાણી' ને પણ ઓઝલ-પડદામાં ભરાઈ જવું પડે છે અને બાદશાહને સામ્રાજ્ય-ડકો વાગવા માંડે છે. બાદશાહ તો રાજ-રાજેશ્વર ગણાય, એટલે તેનું શાસન ચાહે તો અનુકૂળ હોય કે પ્રતિકૂળ, વ્યાજબી હોય કે ગેરવ્યાજબી, અમે તેવું હોય, પણ તે પ્રજાને માન્ય કર્યેજ છુટકો. પણ તમે જાણો છો કે એક પાનું એવું જબરદસ્ત છે કે તેની સ્લામે બાદશાહને પણ નરમ થવું પડે છે. તે છે એક્કો.

કેવળ પોઠાર કરવાથી સંગઠન થઈ શકતું નથી. સંગઠનની પાછળ બલિદાનનો ફોર્સ જોઈએ છે. સંસાર તે જ રાષ્ટ્રની સ્લામે પોતાનાં મસ્તક ઝુકાવે છે જ્યાં બલિદાન-શક્તિ કૃતિમાં મૂકાય છે. યુરોપ, જાપાન, અમેરિકા આ શક્તિના પ્રભાવથી સંસારના વિધાતા બન્યા છે. સામાજિક ઉન્નતિ યા બીજી ઉત્થાનનો એ મૂળાધાર છે. બલિદાન વગર સંગઠન નથી બની શકતું. અસહકારના જમાનામાં બલિદાન-શક્તિ ઉત્તેજિત થઈ મઈ હતી. એણે જે કરી બતાવ્યું તે ભારતના ઇતિહાસમાં ચિરકાળ પર્યન્ત યાદગાર રહેશે. કિન્તુ એ આ દેશવ્યાપી અધિકારમાં અદ્યોત (આગીઆ) ની ચમક હતી. સ્વાર્થ અને ઇર્ષ્યાનાં વાદળો

એની ઉપર પાછાં શીઘ્ર છવાયાં અને પુનઃ તિમિર-આવરણ પથરાઈ ગયું. છતાં એ આન્દોલનની અસર હજી કામ કરી રહી છે. નિદાન, સમાજ-સંગઠનને માટે બલિદાનની, સ્વાર્થ-ત્યાગની, ઉત્સર્ગની બહુ જરૂર છે. જો અમારા શ્રીમાનો દૃષ્ટિસંકેત મૂકી દઈ પોતાની શ્રીનો સદુપયોગ કરવા ન ચાહતા હોય, અમારા શેઠીયાઓ પોતાની શેઠાઈનો ધમંડ નરમ પાડવા ન માંગતા હોય, અમારા મહાજનો અને વેપારીઓ સમાજ-કલ્યાણાર્થે પોતાની લોભલાલચનો યથોચિત ભોગ દેવા ન ધારતા હોય, અમારા નવયુવકોની પદ્ધતિ સમાજ-સેવા માટે મેદાનમાં ઉતરી પડવા તૈયાર ન હોય અને અમારા પૂજ્ય મુનિવરોને માનાપમાનની પરવા છોડી, એક રાગથી, સમયાનુકૂલ નિર્ભય ઉપદેશ દ્વારા જનતાને જગાડવા હિમ્મત ન ફેરવવી હોય તો સંગઠનની વાતો કેવળ બાલ-પ્રલાપ ગણાય. જ્યાં ઉચિત બલિદાનનો ઉત્તેજના ન હોય ત્યાં સંગઠનની આશા રખાયજ કેવી રીતે ?

સાધર્મિક-વાત્સલ્યનાં ગુણ-ગાન જૈનોમાં જાણીતાં છે. સંગઠનનું મૂળ એમાંજ સમાયતું છે. સાધર્મિક-વાત્સલ્યની ભાવનાઓમાં સંગઠનનીજ ભાવનાઓ ભરેલી છે. સંગઠન-બળની પુષ્ટિના ધરાદા પરજ તે ભાવનાઓનાં મંડાણ છે. કિન્તુ સાધર્મિક-વાત્સલ્યની ભાવનાઓનો અમલ પારસીઓ, મુસલમાનો, ઇસાઈઓ અને આર્યસમાજીઓમાં જેટલે અંશે થાય છે તેટલે અંશે જૈનોમાં નથી થતો.

વાસ્તવમાં મનુષ્ય સામાજિક પ્રાણી છે. તે તે જ સમાજમાં રહેવા ચાહે છે કે, જ્યાં તેને સમ્માન, સહાયતા અને

અહાનુભૂતિ મળે; જ્યાં તેને કંઈ અધિકાર હોય. કિન્તુ ખેદનો વિષય છે કે હિન્દુઓ કે જૈનોમાં પારસ્પરિક પ્રેમની ખામી છે. મુસલમાનોમાં પરસ્પર જે હમદર્દી છે, તે હિન્દુઓમાં કે જૈનોમાં નથી. દાખલા તરીકે, કોઈ મુસલમાનનો છોકરો કયાંય પીટાતો હશે તો આજુબાજુથી—આસપાસના મુસલમાનો એકદમ ત્યાં એકઠા થઈ જવાના. કિન્તુ કોઈ હિન્દુ કે વાણિયો કયાંય ફસાણો હશે તો તેની ખબર લેવા કોઈ નહિ ઉઠે. કોઈ મુસલમાન—સ્ત્રીને કોઈ છેડે તો ઘણા મુસલમાનો ત્યાં દોડી આવવાના; પણ કોઈ હિન્દુ—સ્ત્રીને કોઈ ગુડો પજવતો હોય તો હિન્દુઓ આંખ આડા કાન કરી લેવાના. ખીજી કોમવાળા પોતાના ધંધા ઉપર પોતાનો ધર્મ—બંધુ મળે ત્યાં સુધી ખીજાની નિમણુક નહિ કરવાના, એટલું જ નહિ, પણ પોતાના ભાઈઓને ચાલતાં સુધી પોતાની જ કોમમાં ટોઈ જગ્યા પર ચઢાવી દેવાની કોશિશ કરવાના. આ ઉદારતા જૈનોમાં કયાં સુધી છે એ પ્રત્યક્ષ જોવાઈ રહ્યું છે. સાધર્મિક—વાત્સલ્ય આજે લગભગ પોથીમાં રહી ગયું છે; અથવા એકાદ દિવસ ન્હાનાં—મોટાં જમણ કરી દેવામાં સમાયું છે. પણ પોતાના ધર્મ—બંધુઓની કક્ષેડી સ્થિતિ સુધારવા રૂપ જે ખરૂં સાધર્મિક—વાત્સલ્ય છે તે તરફ જૈનો ઘણે અંશે ખેદરકાર છે.

આચાર્ય હેમચંદ્ર પોતાના યોગશાસ્ત્રના ત્રીજા પ્રકાશના ૧૨૦ માં શ્લોકની વૃત્તિમાં લખે છે કે—

“ સાધર્મિકાણામ્—સમાનધર્મિકાણાં સંગમોઽપિ મહતે
પુણ્યાય, કિં પુનસ્તદ્વરૂપા પ્રતિપત્તિઃ । સા ચ સ્વપુત્રાદિ-જન્મો—

ત્સવે, વિવહે, અન્યસ્મિન્નપિ તથાવિધે પ્રકરણે સાધર્મિકાણાં નિમન્ત્રણમ્, વિશિષ્ટમોજન-ગામ્બૂલ-વસ્ત્રામરણાદિદાનમ્, આપ-ન્નિમગ્નાનાં ચ સ્વધનવ્યયેનાપ્યુદ્ધરણમ્, અન્તરાયદોષાચ્ચ વિભવ-સ્યયે પુનઃ પૂર્વભૂમિકાપ્રાપ્તિમ્, ધર્મે વિષીદતાં ચ તેન તેન પ્રકારેણ ધર્મે સ્થૈર્યારોપણમ્, x x x શ્રાવિકાસુ ધનવપનં શ્રાવકવદ્ અન્યૂનાતિરિક્તમુન્નેત્યમ્ ” ।

અર્થાત્—‘ સાધર્મિકોનો સમાગમ પણ મહાન પુણ્યને માટે છે, તો તેમની ઉચિત લક્ષિતનું શું પૂછવું. સાધર્મિક લાઇઓની લક્ષિત એ છે કે, સ્વપુત્રાદિના જન્મોત્સવ યા વિવાહ-ના પ્રસંગે અથવા તેવા બીજા અવસર પર તેમને નિમન્ત્રણ કરવું. વિશિષ્ટ ભોજન, તામ્બૂલ (પાન-પટ્ટી) અને વસ્ત્ર-આભૂષણોનું દાન કરવું. તથા આપત્તિમાં ફસાયેલાઓનો પોતાની લક્ષ્મી ખર્ચાને પણ ઉદ્ધાર કરવો, અન્તરાય-દોષથી પૈસો ચાલ્યો જતાં કંગાલ હાલતમાં આવેલાઓને ફરી પહેલાંની સારી હાલત પર પહોંચાડવા અને ધર્મમાં ઢીલા પડતાઓને તે તે ઉપાયે ધર્મમાં સ્થિર કરવા. આ જ પ્રમાણે શ્રાવિકા-વર્ગની પ્રતિપત્તિ અને તેમના ઉદ્ધાર માટે પણ સમજી લેવું. ’

આચાર્ય મહારાજનો ગરીબ બન્ધુઓને ઉદ્ધારવા વિષેનો ઉપદેશ ખાસ લક્ષમાં લેવા જોગ છે. કેમકે સાધર્મિક બન્ધુઓ સારી હાલતમાં હોય તોજ ધર્મના થાંભલા ટકી શકે. કિન્તુ આજે અધિકાંશ તેમની કદોડી સ્થિતિ છે. હારિદ્ર્યનો ત્રાસ ગરીબ જીવોનાં કાળજીને ફફડાવી રહ્યો છે. હરિદ્રતાને

અંગે તેમની ધર્મ-ભાવના હ્રાસ થતી જાય છે. તેમના સાંસારિક જીવનની દુર્દશા તેમના ધાર્મિક જીવન ઉપર પણ કુઠારાઘાત ચલાવી રહી છે. તમામ પાપોનું મૂળ ભૂખમરો છે એ કોણ નથી જાણતું. ભૂખ જે પાપ ન કરાવે તે થોડું ! “**बुभुक्षितः किं न करोति पापम् !**” ભૂખમાંથી છળ, પ્રપંચ અને તરેહ તરેહના કાવાદાવા કરવાનું સૂઝી આવે છે. ગરીબાઇ ઇશ્વર સાથે પણ અન્યાય કરાવે છે, ગુરૂ સ્થાને પણ માયા-જાળ રચાવે છે અને ધર્મના ઉપર પિસ્તોલ મરાવે છે. મનુષ્યને સહુથી પ્રથમ સંસારી સગવડ જોઈએ છે. તેની આબાદીમાં તે ધર્મ કરવા ઉત્સાહિત થાય છે. નોકરી યા વેપારની સ્થિતિ બંધબેસતી ન હોઈ, ઘરનું ગુજરાન મુશ્કેલીભર્યું થઈ પડ્યું હોય, ડાસા-ડાસી-સ્રી-બાળબચ્ચાવાળાને જીવન-નિર્વાહ પુરતા સાધનના અભાવે તે બધાને પેટ-પૂજા કરવાની અથવા પહેરવા-ઓઢવાની પૂરી સગવડ ન હોય, ઘરના આંગણે સાધુ-અતિથિ-મહેમાન આવતાં લાજે-શરમે તેમની ખાતરમાં ઘી ઠલવીને પછી દિવસો સુધી કોરા કઠાકા કરવા પડતા હોય, ઘરમાં કોઈ માંદું પડતાં તેને માટે અથવા બાળ-બચ્ચાં માટે દૂધ લાવવા પુરતા પૈસાની જોઠવણ ન હોય, જ્યાં આવી જાતની મુશ્કેલીઓ અને કઠણાઈઓ હોય ત્યાં ધર્મ-ભાવના કયાં સુધી ટકી શકે ! જ્યાં દારિદ્ર્યની આગ સળગતી હોય, જ્યાં આર્તધ્યાનરૂપ પિશાચ શરીરનું લોહી ચૂસી રહ્યું હોય ત્યાં ભક્તિ ! ધર્મન યાદ કરનારા કેટલા !

શ્રીમન્તો લાડી-વાડી-ગાડીના વિદ્યાસમય વાતાવરણમાંથી

માથું ઉંચું કરે અને સમાજની હાલત જાણવા ઇન્ટેલેક્ચર થાય તો અવશ્ય, જે સમાજમાં તેઓ રહે છે, તે સમાજના આવા દુખિયા બંધુઓની તેમને ભેટ થયા વગર ન રહે. તે દયાળુ શ્રોમંતો પોતાના સામાજિક બંધુઓની દુર્દશા એક વખત નિહાળે, તો જરૂર તેઓને એ સમજાઈ આવે કે, સાચું સાધર્મિક-વાત્સલ્ય અમારામાં હોત તો અમારા બંધુઓની આ દશા ન હોત-અગર ન થાત. આમ વિચાર આવતાં, તે હાથા પુરૂષોનું ધ્યાન પારસી જેવાઓની ઉદારતા તરફ ઝટ ખેંચાય, કે જેઓની મ્હોટી મ્હોટી સખાવતો તેમના સાધર્મિક-વાત્સલ્યનો જ્વલંત પુરાવો છે. આ બધું તે મહાનુભાવોની નજર સ્ક્રામે આવતાં તેમનાં ઉંડા અન્તઃકરણોમાંથી એજ દેવી અવાજ નિકળે કે— સર્વ ધર્મક્ષેત્રોના આધારભૂત શ્રાવક-શ્રાવિકાવર્ગની સ્થિતિ સુધારવા પહેલી તકે કમર કસો ! આર્થિક-હીનતામાં રીખાતા તમારા બંધુઓની બાંહેધ પકડો ! અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકારમાંથી તેમને બહાર કાઢો ! અને તે નબળાઓને બળ આપો !

મારી સમજ મુજબ, કન્યાવિક્રય જેવાં પાપ પણ અધિકાંશે ગરીબાઈને અંગે થાય છે. તેવા સાધર્મિક બંધુઓની ગરીબાઈ તરફ ધ્યાન આપી તેમના ગૃહ-જીવનને ઉચિત ટેકો આપતાં અને લગ્ન આદિના પ્રસંગે ફિજીય-અર્થીના રીત-રિવાજ ઓછા કરી નાંખતાં કન્યાવિક્રયની દારૂ ઘટનાઓ બહુ ઓછી થઈ જાય; અને સાધારણ સ્થિતિવાળાઓને પણ તેવા પ્રસંગે હાડમારી ભોગવવાનો વખત નહિ આવે. ગરીબ માણસને પણ થોડામાં દીકરીનાં લગ્ન કરતાં ન સંકોચ ખાવો પડશે, કે ન શર્મિન્દા

થવું પડશે. મતલબ કે લઘાલઘા-અર્થના રિવાજ એટલા હળવા હોવા બેઠાએ કે ગરીબ માણસ પણ તેને પહોંચી વળે અને પોતાનું સ્વમાન જાળવી શકે.

નિર્વાહભોગ સાધન-પ્રણાલી, જ્ઞાન અને બળ સામાજિક બંધુઓને પૂરાં પાડવાં એજ તેમનું 'ખરૂં' સાધર્મિક-વાત્સલ્ય છે. આવાં સાધર્મિક-વાત્સલ્યનાં સત્રો સ્થાપવા માટે ત્યાગની જરૂર છે. ત્યાગનો જે પ્રભાવ પડે છે તે કેરી લેકચરખાજનો કે બાદ્ય આડંબરોનો નથી પડતો. આંતરિક લાગણી વગર ત્યાગ-ભાવ કે બલિદાન-શક્તિનું સ્પુરણ થતું નથી, એટલે સાધર્મિક-વાત્સલ્યની ભાવનાઓ ક્યાંથી પાર પડે ! પછી સંગઠન-કાર્ય તો ક્યાંથીજ બને !

શ્રીમાનો, ધીમાનો અને યુવકો સંગઠન-કાર્યમાં પોતાનો યથોચિત ભોગ આપવા તૈયાર થાય અને સાચા મિશનરીઓનું હળ તૈયાર થઈ પ્રેમ અને સહાનુભૂતિના પાઠો ભણાવવા અને જનતાને જાગૃતિમાં લાવવા બહાર આવે અને ઉપર કહ્યું તેમ “જૈન પાર્લામેન્ટ” ની સ્થાપના થાય, પછી બેઠા દ્યો, સમાજની વ્યવસ્થા કેવી સરસ મુધરે છે !

લગ્ન-સંસ્થા.

સ માજ રૂપી બિલ્ડિંગનું બંધારણ લગ્ન-સંસ્થા પર નિર્ભર છે. અત એવ કેઇ પણ સમાજ-હિતૈષીનું ધ્યાન તે તરફ વિશેષરૂપે આકર્ષાય એ સ્વાભાવિક છે. સમાજને મુજીવિત રાખવા માટે લગ્ન-સંસ્થામાં સુધારણા કરવાની સખત જરૂર છે. આટ આટલી વિધવાઓ-બાલવિધવાઓ હંમેશાં હિલરાતી જાય એ લગ્ન-સંસ્થાની કફેડી સ્થિતિનું મર્મવેધક પ્રમાણ છે. “બીચારીના નશીબમાં રંડાપો લખ્યો હતો તે કેમ મટે?” આવા ઉદ્ગારો કાઢનારા લોખા માણસો એકાન્ત-ભાવિભાવવાદના પંજમાં ફસાઇ જઇ અનેકાન્ત-દર્શનની વિરાધના કરે છે. તેમણે પોતાના પુરૂષાર્થમાં કેટલી ખાત્રીઓ છે, એનો વિચાર કરવો ઘટે. ઉપયોગ વગર પ્રમાદથી ચાલતાં જીવ મરી જાય, તોય તેનું પાપ લાગે છે, અને એટલા માટે ધ્યાન પૂર્વક-ઉપયોગપૂર્વક દરેક પ્રવૃત્તિ કરવાનું જેમ ફરમાન છે, તેમ લગ્ન-સમારંભ પણ ધ્યાનપૂર્વક-પરીક્ષાપૂર્વક હોવો જરૂરને છે. ઉચિત પરીક્ષા પૂર્વક જો લગ્નસમારંભ થાય તો

લયંકર રંડાપાના દાખલા બહુ ઓછા બને એ સમજી શકાય તેમ છે. કીડા જેવા જન્તુને બચાવવા માટે આપણે ઉપયોગપૂર્વક ચાલીએ, યા પ્રવૃત્તિ કરીએ, તો ભલા, એક પંચેન્દ્રિય, મનુષ્યજાતિ કન્યા બાળવૈધવ્ય યા તરૂણ-વૈધવ્યરૂપ સ્ત્રીવણ અજગરના મુખમાં સપડાવા ન પામે એ વિષેની પુરતી કાળજી લગ્ન-ક્રિયામાં ન રાખવી જોઈએ કે ? નવ-યૌવનના નવીન વેગમાં આવી પડતું વૈધવ્ય એ નારીજાતિને માટે દારૂણ વળપાત છે. જે ક્રિયામાં આવા પ્રકારનો લય-પૂર્ણ પ્રશ્ન છે, જીવન-મરણ જેવો દારૂણ પ્રશ્ન છે, તે ક્રિયા-તે લગ્નક્રિયા ઉચિત પરીક્ષા વગરજ કરી નાંખાય કે ?

આર્ય મનુષ્યોમાં દયાની લાગણી સ્વાભાવિક હોયજ, તેમાં વળી પોતાની સંતતિ પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવનું શું પૂછવું ! છતાં ન્યારે સમાજનું બંધારણ વ્યવસ્થિત નથી હોતું, ત્યારે તેમને પોતાની બહાલી કન્યા પણ બોબરૂપ થઈ પડે છે; અને તેને કયાંય ઠેકાણે પાડી દઈ તે ઉપાધિના કષ્ટમાંથી છુટવા વિષેની સંતાપપૂર્ણ ચિન્તા ઉભી થાય છે. પત્ની એનું પરિણામ એ આવે છે કે પોતાની ખ્યારી કન્યાની લગ્ન-ક્રિયા માટે ઉચિત પરીક્ષા ન કરતાં જેવા તેવાની સાથે તેણીને વળગાડી દેવામાં આવે છે. વળી કેટલાક મા-બાપો પૈસાદારનું ઘર મેળવવા માટે એવા ઘેસા થઈ જાય છે કે તેઓ પોતાની વહાલી કન્યાનું હિત વિચારવાનું એકદમ વિસરી જાય છે, અથવા તેવું ઘર મેળવવાના ઢોલે તેઓ પોતાની ખ્યારી કન્યાનું હિત જોવામાં બાણી જોઈને આંખઆડા કાન કરે છે; અને એથી આગળ

વધીને એવા પણ લોકો ક્યાં ઓછા છે કે, જેઓ છડેચોક કન્યાની દૂકાન ખોલીને બેઠા છે !

આવાં અજ્ઞાન યા લોભનાં વાદળો જ્યાં ઘેરાયલાં હોય ત્યાં લગ્નક્રિયા યોગ્યરૂપમાં કેવી રીતે બની શકે ! અને પછી એના પરિણામમાં વિધવાઓનો રાફડો ન ફાટે તો બીજું શું થાય !

અગ્વલ તો ન્હાની ઉમ્મરમાં વિવાહ કરવો એજ ગેર-વ્યાજબી છે. ૧૪ વર્ષની ઉમ્મર થવા પહેલાં કન્યાનો વિવાહ ન થવો જોઈએ. તેટલી ઉમ્મર સુધીમાં તે સુશિક્ષણ અને સદાચરણમાં પ્રવીણ થયા બાદ લગ્નગ્રન્થીની અધિકારિણી બને છે. તેટલી ઉમ્મર પછી યોગ્ય પાત્ર મળતાં તેનું સૌભાગ્ય ખીલી ઉઠશે. કદાચ તેવો જોગ (યોગ્ય પાત્ર) સમય પર નહિ મળે, તો પણ તે અયોગ્યની સાથે તો નહીં જોડાય; કેમકે તેણીએ પોતાના શિક્ષણ-પાઠમાં એ શિખેલું હશે કે અવિવાહિત રહેવું એ ઠીક, પણ અયોગ્ય સાથે જોડાવું એ ખરાબ છે. સુશિક્ષણ અને સદાચરણના સંસ્કારોના પ્રભાવે મર્યાદામાં રહી કુમારી-જીવન ગાળવું તે પસંદ કરશે, પણ અયોગ્ય વિવાહમાં ફસાવું તેણીથી નહીં બની શકે. ખરી વાત તો એ છે કે:—

“ ન રત્નમન્વિચ્ચયતિ મૃગ્યતે હિ તત્ । ”*

અર્થાત—‘ રત્ન બીજાને ખોળવા નિકળતું નથી, કિન્તુ બીજા, રત્નને ખોળવા નિકળે છે. ’

* મહાકવિ કાલિદાસના કુમારસંભવમાં ‘ પાર્વતી ’ પ્રત્યે અદાચારિ—વેષચ્છન્ન મહાદેવની ઉક્તિ.

ધીરજ અને શુદ્ધ આત્મ-ભાવનાં કૃણ મીઠાં હોય અને સચ્ચારિત્રનો પ્રભાવ અજવાળું નાંખ્યા વગર ન રહે; પણ ઉતાવળ કરીને અયોગ્ય લક્ષ-ક્રિયા કરી નાખવી એ તો અનુચિત છે.

લક્ષ ક્રિયાની યોગ્યતા મુખ્યતઃ ચાર બાબતોથી જોવાની છે. ઉમ્મરનો મેળ, તન્દુરસ્તી, સદાચરણ અને જીવનનિર્વાહભોગ કમાણી. આ ચારે જેમાં હોય તે યોગ્ય પાત્ર ગણાય. ભલે તે પૈસાદાર ન હોય, પણ જીવનનિર્વાહભોગ કમાઈ શકનાર હોય એટલે હરકત નહીં. મતલબ કે ઉમ્મરનો મેળ, તન્દુરસ્તી અને સદાચરણ એ ત્રણેમાંથી કોઈ એક વગરનો પુરૂષ ગમે તેવા ધનના ઢગલાધી પણ વિવાહ-યોગ્ય નથી બની શકતો, જ્યારે સાધારણ-સ્થિતિવાળો (નિર્વાહભોગ કમાનાર) માણસ પણ એ ત્રિગુણ-શક્તિને અંગે વિવાહને પાત્ર છે.

રહસ્યનો વિચાર કરતાં જણાશે કે નારીનું મુખ્ય આરાધ્ય પદ શક્તિ-બળ છે. તેમાં જો લક્ષ્મીનો સહયોગ મળે, તો સોનું ને મુગંધ ! કિન્તુ શક્તિ વગરની લક્ષ્મી તેણીને સન્તોષકારક નથી થઈ પડતી, બદલે ત્રાસરૂપ થઈ પડે છે, જ્યારે સાધારણ સ્થિતિમાં પણ, મરીબી હાલતમાં પણ શક્તિ-યોગ તેણીને પ્રસાદીરૂપ થઈ પડે છે. કન્યાના માબાપો આ બહાલેસરીઓ આ તત્ત્વને સમજી જાય તો તેઓ સમજી શકે કે તેમની પોતાની લાડકી બાળાનું આનન્દાશ્રમ કોડું લક્ષ્મી-મન્દિર નથી, કિન્તુ શક્તિ-મંદિર છે. અને એ પ્રકારની નારીજાતિની નૈસર્ગિક ભાવના તરફ મનન કરતાં તેઓ પોતાની કન્યા માટે કોરા

પૈસાદાર ઘર તરફ ડોળા ન ફાડતાં સગુણ શક્તિને શોધવાનું પસંદ કરે; અને એ રીતે પોતાની પુત્રીને સુખના રસ્તે મૂકવી એ તેમનું સ્વાભાવિક અને આવશ્યક કર્તવ્ય છે. એ કર્તવ્યને પાલન કરવામાં તેઓ જેટલી ખામી રાખે, તેટલા તેઓ તે કન્યાના વિરાધક થાય, એક મનુષ્ય પ્રાણીના વિરાધક થાય અને સાથે જ સાથે પોતાની પ્રિય સન્તતિના પણ વિરાધક થાય.

એક વૃદ્ધ અમીરે એક ખાળા સાથે લગ્ન કર્યું, અને તેણીને મ્હોટા બાદશાહી મહેલમાં લક્ષ્મીની અપૂર્વ સૌન્દર્ય-છટાથી સજાયેલા કમરામાં સુવર્ણ-સિંહાસનપર બિરાજમાન કરી તેણીની આગળ ભારે ભારે ઝવેરાત--હીરા, મોતી, માણેક, રત્ન પાથર્યાં, અને પોતાની વિવિધ ઐશ્વર્ય--લક્ષ્મીનો નિર્દેશ કરતો તે તેણીને રીઝવવા લાગ્યો. ત્યારે તે કન્યા હિમ્મત કરીને બોલી કે—હું સમજું છું કે તમારી પાસે દરિયા જેટલી લક્ષ્મી છે, છતાં હું સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી નાંખીશ કે, એક સાધારણ કુટીમાં, જેની જંઘામાં ખાણ વાગ્યું છે, એવા પણ યુવકના વક્ષઃસ્થળ ઉપર માથું ટેકવીને પડી રહેતાં મને જે પ્રસન્નતા ભાસે, તેનો આ લક્ષ્મી--મંદિરમાં મને હડહડતો દુકાળ લાગે છે.

વૃદ્ધ--લગ્ન યા અનમેલ વિવાહ માટે આ ઓછો શ્રીટકાર નથી. ઉમ્મરના મેળ વગરનો વિવાહ એ અનમેલ--વિગાહ છે. એનું જ ખીજું નામ કમ્પેડા-લગ્ન છે. એવાં લગ્નોને, ખરૂં જોતાં શરીર--લગ્ન કહી શકાય, પણ એ હૃદય-લગ્ન યા પ્રેમ-લગ્ન તો ન જ હોઈ શકે. અને જ્યાં--હૃદય લગ્ન નથી, ત્યાં કેવા ભવાડા થાય છે એ બાણીતી ખીના છે.

ઉમ્મરનું આન્તરૂં ચાલુ જમાનાની હવા મુજબ ઓછામાં ઓછું પાંચ વર્ષનું હોવું હિતાવહ છે. ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરની કન્યા સાથે ૧૯-૨૦ વર્ષના હુદ્-પુદ, સુચરિત યુવકનું લગ્ન એ ઠીક લગ્ન ગણાય. પાંચ વર્ષથી લઈ નવ-દશ વર્ષ સુધીનું આન્તરૂં અઘટિત નથી. પણ એથી વધારે આન્તરાવાળો વિવાહ એ અનમેળ-વિવાહ ગણાય. વૃદ્ધ-લગ્ન એ તો અનમેળ-વિવાહની પરાકાષ્ઠા. વીશ વર્ષથી વધારે આન્તરાવાળો વિવાહ એ વૃદ્ધ-વિવાહ છે.

ઉમ્મરે વૃદ્ધ થવા છતાં પણ જેમની કામ-તૃણ શાન્ત થતી નથી અને જેઓ ઉંટના જેવી પોતાનો ગર્દન ઉપર બકરી યા બિલાડી લટકાવવા જેવું નીચ કૃત્ય કરવા લાગી જાય છે, તેઓ ખરેખર લગ્નના બહાને એક બાગિકાને બળતી ભઠ્ઠીમાં પટકે છે. ધનની કોથળીઓના લોભમાં આંધળા બની પોતાના પરસેવાથી ઉત્પન્ન થયેલી પોતાની વ્હાડી પુત્રીને બુઢાને હાથે વેચનાર માબાપ, કસાઈને હાથે ગાય વેચનાર નરાધમો કરતાં પણ વધારે ફૂર છે; એવા જીવતાં માંસને વેચનાર તેવા પાપી માબાપને જોઈ મડઠાં-માંસને વેચનાર કસાઈ પણ એક વાર ચરચરી ઉઠે. પણ મને તો આવાં માંસને ભારોભાર વેચનાર નરાધમ માબાપો કરતાં પણ તેવા જીવતાં-માંસને ખરીદ કરનાર બુઢા વધારે આંડાળ લાગે છે. તેવા છકી ગયેલા કાફર બુઢાઓજ લક્ષ્મીની કોથળીઓ સ્ક્રામે ધરીને છોકરીના માબાપને છોકરીનું જીવતું માંસ વેચવા લલચાવે છે, અને પછી એ હેયાના કુટેલ માબાપ તે હરામખોર બુઢાઓના રાક્ષસીય પ્રલોભનમાં ફસાઈ જઈ

પોતાની જીવતી કન્યાની છાતી પર મગ ભરડવા લાગી જાય છે !

૧૨ ચા ૧૪ વર્ષના છોકરાને ૪૫ ચા ૫૦ વર્ષની ડોશી સાથે છેડાછેડીમાં બાંધવામાં આવે તો તે છોકરાને કેટલો ત્રાસ છૂટશે ! એજ પ્રમાણે ૧૨ ચા ૧૪ વર્ષની કન્યા ૪૫ ચા ૫૦ વર્ષની અવસ્થાવાળા સાથે છેડાછેડીમાં બાંધાતાં તે કન્યાના હૃદયમાં દુઃખ-હાવાનળ નહિ સળગી ઉઠે કે ? છતાં તેની પરવા કર્યા વગર કન્યાને વેચનાર અને લેનાર ભયંકર પાપોના પોટલા ઉપાડવા સાથે સમાજનો અને ધર્મનો જેટલો દ્રોહ કરે છે, તેથીય વધારે દ્રોહ તે માણસો કરે છે, કે જેઓ તેવા પૈશાચિક વિવાહમાં શામિલ થાય છે, અને એ રીતે આસુરી તોફાન અને છાકટા-વેડાને ઉત્તેજન આપે છે; પછી ભલે તે નાતના શેઠીયા હોય, કે મહાજનના આગેવાનો હોય, ચાળીજ કેઈ હોય, પણ તે બધા પેલા ખરીદી અને વકરો કરનાર ચાંડાળો કરતાં વધારે કૂર ચાંડાળ છે. જો તેઓ ભયંકર ‘કન્યા-બલિ’ માં શામિલ ન થાય અને એવા પાપી વિવાહને નિષ્કુરતાથી ફટકારી નાંખે તો એવા હત્યારા પ્રસંગો આપો આપ શમી જાય.

જેમ માંસ-ભક્ષણ કરનાર, પશુનું હતન કરવા ગયો નથી, છતાં તે પશુ-ઘાતકોમાં ગણાયો છે, એટલું જ નહિ, બદકે હેમચન્દ્રાચાર્ય ના * કથન પ્રમાણે માંસભક્ષક જ ખરો

“ * वे मक्षयन्त्यन्यपलं स्वकीयपुष्टये ।

त एव घातका यन्न वधको मक्षकं विना ” ॥

(યોગશાસ્ત્ર, ત્રીજો પ્રકાશ)

ઘાતક છે, કેમકે લક્ષક વગર ઘાતક હોતો નથી, તેમ 'કન્યા-ખલિ' ના પૈશાચિક ઉત્સવમાં શામિલ થઈ મિઠાઈ ઉડાવનારા, તે કન્યાના દ્રોહીઓમાં એક અપેક્ષાએ મુખ્ય ગણાય.

કસાઈના આંગણે મરાતા જાનવરને બચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરાય, જ્યારે 'કન્યા-ખલિ' ના પ્રસંગે તે કન્યાને બચાવી લેવાની વાત તો દૂર રહી, બદકે તે આસુરી ઉત્સવમાં હસતે વદને, હરખતે ચેહરે શામિલ થઈ માલ-પાણી ઉડાવાય એ કેવી વાત ! આવા માણસોમાં પશુ-દયા જેટલીયે મનુષ્ય-દયાની લાગણી હોય તો તેઓ તેવી 'કન્યા-હોમ' ની ક્રિયામાં શામિલ થાય ખરા કે ? અરે ! તેવા સ્થળનું પાણી પણ તેમને ખૂન ખરાખર લાગે. અસ્તુ.

માનવ-જીવનની ઉન્નતિનો પાયો પ્રહાર્યશ્રમમાં નંખાય છે. પ્રહાર્યશ્રમના પાલનમાં જ જીવનની સંપૂર્ણ વિભૂતિઓનાં ખીજ વવાઈ જાય છે. એ આશ્રમમાંથી સહીસલામત પસાર થવું એનું નામ જ દિવ્ય જીવનમાં દાખલ થવું છે. એ આશ્રમની રક્ષામાં જે સમર્થ નિવડયો અને સફળ થયો, તેણે ખરેખર મ્હોટામાં મ્હોટો કિલ્લો સર કરી લીધો. એ પ્રહાર્યશ્રમની હદ ઓછામાં ઓછી ૧૯ વર્ષ સુધીની હોવી જોઈએ. તેટલો વખત અખંડ પ્રહાર્ય પૂર્વક વિદ્યાધ્યયન કરવાનો છે. પરંતુ વર્તમાન સમયમાં બાલવિવાહની પ્રથાએ અને અજ્ઞાન-દશાએ આ સનાતન પદ્ધતિને લગભગ અણુમાનોતી જેવી કરી મૂકી છે. અને એનું જ એ પરિણામ છે કે આજના નવયુવકો અને બાળાઓનાં ચેહરા ઘણે ભાગે નિસ્તેજ અને શીકા પડી ગયેલાં જોવામાં

આવે છે. કૌવત, ઉત્સાહ, ઉદ્વાસ તેમનામાંથી લગભગ જતાં રહ્યાં છે. જુવાનીની હાલતમાં તેઓ કેવા પાણીદાર, કેવા જુસ્સાદાર, કેવા તગમગતા ચહેરાવાળા અને તન્દુરસ્ત હોવા બેઠે, તેને બહલે નબળા, બહસૂરત અને કમતાકાત જોવામાં આવે છે. જે ઉમ્મરમાં શક્તિનો વિકાશ આરંભાય છે તે જ ઉમ્મરમાં બાલ-લગ્ન રૂપી ધાતક કીડાને ધુસેડી દેતાં પરિણામ એ આવે છે કે, શક્તિ-વિકાશ થવાને બહલે શક્તિ-હ્રાસ થવા માંડે છે.

પ્રાચીન કાળના મહાપુરૂષોની જીવનીઓ જોતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેઓ યોગ્ય ઉમ્મરે વિવાહિત થવા પહેલાં વિદ્યાધ્યયનની સાથેજ સાથે અંગ-ખીલવણી અને શસ્ત્ર-કળાને પણ અભ્યાસ કરતા. દુર્યોધન, ભીમ અને અર્જુનની બાલ-અવસ્થાની કસરતો અને તેમના શસ્ત્ર-ખેલો એ વાતની સાબિતી છે. ચરમ તીર્થંકર મહાવીર દેવના પિતા રાજા સિદ્ધાર્થનાં વિવિધ પ્રકારનાં વ્યાયામોનું વર્ણન, જે કલ્પસૂત્રમાં આપેલું છે, તે સ્પષ્ટ પુરવાર કરે છે કે પ્રાચીન કાળના પુરૂષોની દિન-ચર્યામાં વ્યાયામક્રિયા પણ એક આવશ્યક ક્રિયા ગણાતી હતી. રાજકુમાર હોય કે વણિક-કુમાર હોય હરેકને પ્રદાયર્થ અને વ્યાયામ દ્વારા શારીરિક ખીલવણીની સખત જરૂર છે. પહેલી ઉમ્મરમાં બાંધો બંધાઈ ગયો તે બંધાઈ ગયો. પછી તો, જો કે “ જાગ્યા ત્યાંથી રહવાર ” છે જ, કિન્તુ “ રાઈના ભાવ રાતે ગયા ” એમજ કહેવાય.

શારીરિક ખીલવણી પુરૂષોને માટે જેમ અગત્યની છે, તેમ સ્ત્રીઓને માટે પણ અગત્યની છે. પૂર્વકાળની કુમારીઓ

અને મહિલાઓની શારીરિક શક્તિનાં વર્ણનો જોઈએ છીએ, ત્યારે હાલની કમજોર અબળાઓની નબળી દશા ખરેખર દિલગીરી ઉત્પન્ન કરે છે. પરિણામે જેવી ભૂમિ તેવો પાક થાય એમાં નવાઈ શી ? જ્યાં સુધી માતાઓ બલવતી નહિં નિપજે, ત્યાં સુધી બલવાન સન્તાનની આશા રાખવી વ્યર્થ છે.

આજની કન્યાઓ તે આવતી કાલની માતાઓ છે. અને રાષ્ટ્રીય બિહિડંગના થાંભલા તેમની પાસેથી પૂરા પડવાની આશા છે. માટે બ્રહ્મચર્ય-કાળમાં તેણીઓને પણ વ્યાયામ અને બલ-પ્રયોગમાં પ્રવીણ બનાવવાની આવશ્યકતા છે.

જે કૈકેયીએ, સમરાંગણમાં દશરથ રાજાના રથની ધરી એકાએક તુટી જતાં પોતાની આંગળીને તે ધરીની જગ્યાએ ગોઠવીને પોતાના સ્વામિ-નાયને નિરાશામાંથી ઉગારી લીધો હતો; જે સીતા, રાવણ જેવા મહોન્મત્ત રાક્ષસથી પણ જરાય ભયભીત નહોતી થઈ અને જે દ્રૌપદીએ જયદ્રથ રાજાને ધક્કો મારી નીચે પાડી દીધો હતો, તેમનાં પરાક્રમ કેવાં હશે ! એવી બલવતી માતાઓના પુત્રો મહાન્ વીર-યોદ્ધા નિકળે એમાં યું આશ્ચર્ય ! ઉંદરો કે ગુલામો તો ઉંદરડી કે ગુલામડીમાંથીજ પેદા થાય. બકાફર નેપોલીયન સાફ જણાવે છે કે - ' વીરતાનો પાઠ મને મારી માએ લણાવ્યો છે. ' ઇતિહાસ એ વાતનો સાક્ષી છે કે, ગમે તે કાળે અને ગમે તે સ્થળે, જ્યારે જ્યારે મહાન્ પુરૂષો દ્વારા જે પ્રદેશની ઉન્નતિ થઈ છે તેનું આદિ કારણ તે પ્રદેશની નારી-શક્તિ છે. નારી-બલિને તુચ્છ, અજ્ઞાન, નિર્ભળ અને એક પ્રકારનું ' મશીન ' સમજીને અત્યાર સુધી

તેની જે અવગણના થતી આવી છે તેનેજ લીધે ‘શક્તિ-માતા’-નો કોપ દેશ ઉપર ઉતરી આવ્યો છે અને દેશની દીન-દશા સુધારે સુધરતી નથી. અત્યારે દેશની અને ખાસ કરીને જ્યાં પડદાનો સખ્ત રિવાજ છે તે પ્રાન્તોની અબળા એટલે દરજ્જે અબળા બની ગયેલી છે કે એ વિષે એક કિસ્સોજ રજુ કરવો બસ થશે.

એક વખતે કોઈ સ્ટેશન ઉપર એક ગૃહસ્થે પોતાના ઓળખીતા એક સનજનને કહ્યું: “ભાઈ, જરા અહીં ખબર રાખજો. આ મારા પાંચ ટ્રંક પડ્યા છે, હું જરા ટિકિટ લઈ આવું.” ત્યારે પેલો સનજન બોલ્યો, “મહેરબાન ! આ તો ચાર ટ્રંક છે, પાંચ ક્યાં છે ?” ત્યારે તે ગૃહસ્થ મ્હોં મલકાવીને બોલ્યા, “આ મ્હારી ઔરત એ પાંચમો ટ્રંક છે !”

પરંતુ ન ભૂલવું જોઈએ કે, નારીની આત્મ-સત્તામાં એક એવી વિલક્ષણ શક્તિ છુપાયેલી છે કે, જેનો સમુચિત વિકાસ થતાં તેના આધાર પર આખા રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન થઈ શકે. એક વિદ્વાનના શબ્દો છે—

“The hand that rocks the Cradle rules the world.”

અર્થાત—‘જે સુકુમાર હાથ બચ્ચાંને પાલણામાં ઝુલાવે છે તેમાં જગતનું શાસન કરવાની શક્તિ પણ મોજૂદ છે.’

આ વાત સાચી જણાતી હોય તો એ પણ સાચું જણાવું જોઈએ કે સ્ત્રીઓનો વ્યવહાર ‘અબળા’ નામથી કરીને દેશની

પ્રજા પણ પ્રાયઃ અબલા બની ગઈ છે. કિન્તુ સમય-ધર્મ હવે સાફ કહી રહ્યા છે કે એ જુના સંસ્કારને ભૂંસી નાંખી એમને સખળા બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવો અત્યંત આવશ્યક છે. તેમના આત્મામાં ગુપ્તરૂપે રહેલી શક્તિઓને વિકાસમાં લાવવાની સાધન-સામગ્રી પ્રસ્તુત કરવાની બહુ જરૂર છે. આ માટે સર્વ-પ્રથમ બાલ-વિવાહની દુષ્ટ રૂઢિને ઉખેડી ફેંકી દેવાની પરમ આવશ્યકતા છે.

બાલ-લગ્નની હોળી એકલા જોનોમાંજ નહિ, પણ પ્રાયઃ તમામ હિન્દુ કોમમાં સળગી રહી છે. આ ઘાતક પ્રથા એક રાક્ષસીની જેમ લાંબા સમયથી દેશનું ખૂન ચુસી રહી છે. દેશની દુર્ગતિનાં અનેક કારણોમાં બાલ-વિવાહની રૂઢિ પણ એક જબરદસ્ત કારણ છે. આ અધમ રૂઢિના પ્રતાપે જે દેશમાં ન્હાનાં ન્હાનાં બાળક-બાળિકાઓને પરણાવી દેવામાં આવતાં હોય અને તેર તેર વર્ષ જેટલી ઉંમરમાં તે બાળક-બાળિકાઓ માતા-પિતા બની જતાં હોય, તે દેશની ઉન્નતિ કઈ રીતે થઈ શકે? એટલી ઉંમરમાં તો શરીરનો બાંધોય પૂરો બંધાતો ન હોય, ત્યાં લગ્ન કરી નાંખવાં અને માતાપિતા બની જવું એ કેટલું અઘટિત છે? કાચી ઉંમરનાં મા-બાપથી ઉત્પન્ન થનાર સન્તાન પણ દુર્બળ અને રોગીજ નિકળે, એ ઉઘાડું છે. કાચી ઉંમરમાં બનેલાં માબાપો માતા-પિતા તરીકેની પોતાની જુએદારી કેવી રીતે પૂરી કરી શકવાના હતા? અસમયમાં આવી પડતો લગ્ન-ભાર જ જ્યાં વ્યાધિરૂપમાં પરિણમી થઈ જતો હોય અને એવી વ્યાધિમાં સપડાયલા ખુદ પોતેજ

દુર્ખળ અને રોગાત્તં હોય ત્યાં પછી તેમની સંતતિ નિર્માલ્યજ પેદા થાય, એમાં પૂછવું જ શું? બાલ-મૃત્યુની અધિકતાનું કારણ, અધિકતર કન્યાઓનું ન્હાની ઉમ્મરમાં માતા બની જવું એ છે. જે દેશોમાં બાલ-વિવાહની પ્રથા છે, તે દેશોમાં બાલમૃત્યુની સંખ્યા વિશેષ છે. ભારતવર્ષમાં બાલમૃત્યુ-સંખ્યા બીજા દેશો કરતાં બહુ વધારે છે, અને તેનું પ્રધાન કારણ બાલવિવાહની પ્રથા પણ છે.

લઘુ વયમાં બાળકોને ખાંધે લગ્નનું ધોંસડું નાંખવું એ ખરેખર તેમની જિન્દગીમાં વિષમ શલ્ય ધુસેડવા બરાબર છે. કાચી ઉમ્મરમાં બાળકોને વિષયરૂપી આગમાં પટકવા એ તેમની ઉપર ઓછો અત્યાચાર ન ગણાય. ન્હાની ઉમ્મરમાં બાળકોને પરણાવનારા માબાપો તે બાળકોની આખી જિન્દગી ઉપર પાણી ફેરવવાનું અધમ કૃત્ય કરે છે, કે જે એક દુશ્મન પણ ન કરી શકે. શરીરની જડ પરિપક્વ થયા પહેલાં કુમાર-કુમારીને વિવાહના બન્ધનમાં નાંખવા એ કુદરતની સ્થામે ખરેખર હુમલો કરવા જેવું છે. લગાર વિચાર કરવાનો વિષય છે કે-તળાવમાં પાણી ભરાતું હોય, તે વખતે બીજી તરફથી પાણીને નિકળવાનો રસ્તો આપવામાં આવે, તો તે તળાવ પાણીથી ભરાવાનું કે? યોગ્ય ઉમ્મરે પહોંચ્યા પહેલાં વિવાહિત રીતે યા ઉચ્છ્રબલ રીતે પોતાના સત્ત્વનો ક્ષય કરવો એ ખરેખર પોતાના જીવન પર કુકારાઘાત કરવા જેવું છે. એમ કયેથી આગળ શી રીતે જીવી શકાશે? શારીરિક આરામ શી રીતે લઈ શકાશે? જિન્દગીના વહેવાર વચ્ચે શી રીતે ઉભી શકાશે? અરે,

જિન્દગીને તકલાદી બનાવવાની આ કેવી મૂર્ખતા ! બલ-ક્ષય થયા પછી, યાદ રહે કે ગમે તેટલા માલતી, મકરધ્વજ કે અન્દ્રોદય જેવા રાસાયણિક પદાર્થો સેવવામાં આવે, અને ગરમા-ગરમ બહામના હલવા-શિરા ઉડાવવામાં આવે કે ગરમાગરમ કઢેલાં મસાલાદાર કેશરીયાં દૂધ પીવામાં આવે, પણ શરીરનો નષ્ટ થયેલ બાંધો ફરી બંધાવાનો નથી. જેણે પોતાનું સત્ત્વ બળવ્યું છે તેને સૂકા રોટલા પણ મકરધ્વજ-સમાન છે અને જેણે પોતાના શરીરના મોલને ઉખેડી નાંખ્યો છે તેને માટે ગમે તેવા પૌષ્ટિક પદાર્થો પણ નિરર્થક છે. વીશ વર્ષની ભરબુવાનીમાં બુવાનોયા દેવા શક્તિશાળી, કેવા તેજસ્વી નિકળવા બેઠા, તેને બદલે આજના યુવકો તેટલી ઉમ્મરમાં અધિકાંશ પીળા પચકી ગયેલા, અહોરા ઉપરથી નુર ગુમાવી બેઠેલા અને કમતાકાત બેવામાં આવે છે. જે યુવકોમાંથી દેશનું સેના-દળ ઉભું કરવાની આશા રખાતી હોય, તે જ યુવકોની આ દશા ! ખરેખર અસમયમાં રેતોધ્વંસ થતાં, અર્થાત્ શરીરરૂપી શેલડીમાંથી રસ નિકળી જતાં શરીર, શેલડીના કૂચા સરખું બની જાય છે. શરીરરૂપી દહીંમાંથી સત્ત્વરૂપી માખણ નિકળી જતાં શરીર છાશના પાણી સરખું નિઃસત્ત્વ બની જાય છે. પ્રહાયર્થની અગાધ શક્તિ છે. અને તે યોગ્ય ઉમ્મર સુધી સાચવવામાં આવે અને વિવાહિત થયા બાદ પણ મર્યાદિત રીતે ગૃહસ્થાશ્રમનું પાલન કરવામાં આવે તો જિન્દગી-પર્યન્ત આનન્દના કદલોડા ઉડે, એમાં શક નથી. “ ઋતો માર્યામુપેયાત્ ” એ વૈદ્યકગ્રન્થ ‘લાવપ્રકાશ’ નું વચન ઋતુકાળમાં જ પત્ની-યોગ કરવાનું ગૃહસ્થોને દર્શાવે

છે. અર્થાત્ ઋતુ-સ્નાન થયા બાદ ૧૨ દિવસની અંદર જ પત્ની-યોગ કરવાનું કથન છે. તે ગર્ભાધાનનો કાળ છે. તે દિવસોમાં લોગાલિલાષીને સન્તતિ-કામનાથી પ્રેરાઈ સંગ કરવાનું લખ્યું છે. વળી ગર્ભાધાનના દિવસથી લઈ સન્તાનોત્પત્તિ થાય અને સન્તાન ધાવણુ છોડી ખોરાક લેવાનું શરૂ કરે તેટલા વખત સુધી પુરૂષે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની જરૂર છે. સન્તાનોત્પત્તિ થયા પછી પણ ઓછામાં ઓછો અઢાર મહીના જેટલો સમય બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો છે. વિષય-સંગ જેમ ઓછો, તેમ સુખ-શાન્તિ વિશેષ. વિષય-સંગ જેમ વધુ, તેમ સન્તાપ-પરિતાપ વધુ, વિષય-સંગ બહુ જ નિયમિત બનાવવાથી શરીર-બળ ખીલે, આત્મોદ્ભાસ પ્રગટે અને ગૃહસ્થધર્મનું મહાન ફળ મેળવાય. પરંતુ જે બીચારા કમમાં કમ એક એક દિવસનું પણ આન્તરૂં નથી રાખી શક્તા, તિથિ-પર્વોની પણ કદર નથી કરતા, તેમને તો તુલસીદાસજી મહારાજ ઠીક જ ફટકો મારે છે કે:—

“ કાર્તિક માસકે કૂતરે તજે અન્ન ઓર પ્યાસ,
તુલસી વાકી કયા ગતિ, જિનકે બારે માસ ! ”

જેઓ પરમ્પ્રીયા રંડીના ચશકામાં પડેલા છે, જેઓ પોતાની પત્ની ઉપર કામાન્ધ બની લાન ભૂલ્યા છે તેમને એક ગુજરાતી કવિ જુઓ ! કેવું સરસ સંભળાવે છે:—

“ રે ! રે ! કુંભ ! કુવા વિષે ઉતરીને પોકાર તું શું કરે ?
જો આયુષ્ય હશે હવે તુજ તણું તો તું અહીં ઉગરે;
જો યાશે નર નારીનાજ વશમાં તેની દશા આ થશે,
ફાંસો ધાલી ગળા વિષે જરૂર તે ઉડે કુવે નાખશે. ”

દમ્પતિ-ધર્મ.

આજ કાલ અધિકાંશ ગૃહસ્થ-જીવન કલહપૂર્ણ અને અશાંત જોવામાં આવે છે. એનું કારણ વિવાહ-સંસ્કારની અનભિજ્ઞતા છે; અયોગ્ય પ્રકારના વિવાહનું પરિણામ છે. યોગ્ય લગ્ન-પદ્ધતિની ખાખતમાં પૂર્વાચાર્યોએ ઘણું સરસ ઉપદેશ્યું છે, પણ તે તો બધું પુસ્તકોમાં રહ્યું. આજે વિચિત્ર રૂઢિવાદે સમાજને ઘેરી લીધો છે, અને તેના પરિણામે ગૃહસ્થ-સંસારની જે દુર્દશા થવી જોઈએ, તે નજર રહ્યામે જોવાઈ રહી છે. ધર્મોચાર્ય મહાપુરૂષોએ વર્ણવેલા ગૃહસ્થ-ધર્મના સંસ્કારોમાં વિવાહ-સંસ્કાર એ એક રહસ્યપૂર્ણ સંસ્કાર છે, જેનું યથાવિધિ પાલન કરવામાં આવે, તો ગૃહસ્થાશ્રમ ખરેખર સુખસમ્પન્ન નિવડે.

વિવાહ એ કેવળ મોજ-મજાની ચીજ નથી; પણ એ ગૃહસ્થોને માટે એક ધાર્મિક સંસ્કાર છે, અને તે ઇશ્વરની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કરવામાં આવે છે. સ્ત્રી સરખા હરજો પુરૂષનું અડધું અંગ છે. એ એવું કપડું નથી કે મન ન માન્યું

કે બદલી નાખ્યું. એ પુરૂષની અર્ધાંગિની-સહચારિણી-ધર્મ-પત્ની છે. એ બન્ને પ્રાણીઓએ પરસ્પર એક બીજા સાથે ઉચિત કર્તવ્ય પાળવાની પરમૈશ્વરની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

ઉત્તમ શિક્ષણની ખામી તો સમાજમાં મૂળથી જ છે; તેમાં સ્ત્રી-વર્ગ ઉપર તો અજ્ઞાનનું મ્હોઢું વાદળ છવાયેલું છે. આમ અજ્ઞાનની આંધીમાં પુરૂષો પ્રાયઃ સ્ત્રીને કેવળ પોતાની કીડા-વસ્તુ સમજી બેઠા છે. કર્તવ્ય-જ્ઞાન ન હોવાની આ દુર્દશા છે. અને એનાજ પશ્ચિમે કબેડા-લગ્ન, ખાલ લગ્ન અને વૃદ્ધ-લગ્નની ધૂમ મચેલી છે. એમ પણ બને છે કે કન્યાને કે બાળકને હજી એ પણ ખબર નથી કે વિવાહ શું છે ? વિવાહનો ઉદ્દેશ શો છે ? છતાં એવી હાલતમાં પણ તેને વિવાહની બેડીમાં બાંધી દેવામાં આવે છે. જેની સાથે આખી જિન્દગી ગાળવી છે તેનું શારીરિક બંધારણ કેવું છે ? એ રોગી છે કે સ્વસ્થ ? સદાચારી છે કે દુરાચારી ? એ જાણવાનો કન્યાને અધિકાર નથી. માબાપ છોકરીને જેના ગળે મઢે, તેની સાથે તે છોકરીએ કંઈ પણ “ ચું ચાં ” કર્યા વગર ચાલી નિકળવું જોઈએ. તેવીજ રીતે કુમારને પણ, જેની સાથે તેને! સંબંધ થનાર છે, તે વિષે અગાઉથી કંઈ પણ જાણવાનો અધિકાર નથી. તેને ગળે ગમે તેવી બલા વળગાડી દેવામાં આવે, તેને તેણે ચૂપચાપ સ્વીકારી જ લેવી જોઈએ.

આથી શું બને છે ? કન્યાને સુશીલા હોય છે, તો છોકરો બુદ્ધ હોય છે. એક તરફ સૌન્દર્ય હોય છે, તો બીજી બાજુ કદરૂપપણું હોય છે. એક તરફ જ્ઞાન-શિક્ષણ હોય છે,

તો ખીજી તરફ જડતા હોય છે. આવીજ રીતે સ્વભાવ વગેરેમાં પણ વિરુદ્ધતા હોય છે. આવા કન્નેડાને ગૃહસ્થાશ્રમની સુખશાન્તિ મળે કે ? ખીચારા ઘણાંએને પોતાનો સંસાર મહામુશ્કીલતે અને બહુ જુરી હાલતે પસાર કરવો પડે છે. લોકમાં કહેવાય છે કે—

“ શાક બગડયું તો દિવસ બગડયો,
અથાણું બગડયું તો વરસ બગડયું,
*ભાયડી બગડી તો ભવ બગડયો. ”

આચાર્ય મુનિચંદ્ર હારિભદ્ર ધર્મ-બિન્દુની ^૧વૃત્તિમાં અને આચાર્ય હેમચંદ્ર ^૨યોગશાસ્ત્રમાં આઠ પ્રકારના વિવાહ બતાવે છે. તેમાં બ્રાહ્મ, બ્રાહ્મપત્ય, આર્ષ અને દૈવ એ ચાર વિવાહને ધર્મ્ય બતાવે છે. આ ચાર વિવાહમાં ભિન્ન ભિન્ન રીતે કન્યા-દાન આપવામાં આવે છે. અને ગાન્ધર્વ, આસુર, રાક્ષસ અને પૈશાચ એ ચાર વિવાહને અધર્મ્ય કહે છે. માતાપિતાની સમ્મતિ વગર પરસ્પર અનુરાગથી મિલન કરવું એ ગાન્ધર્વ વિવાહ છે, શરતથી કન્યા-ગ્રહણ એ આસુર છે, બળાત્કારથી કન્યાગ્રહણ એ રાક્ષસ છે અને સુતેલી યા પ્રમત્ત-અસાવધાન કન્યાને ઉઠાવી લઈ જવી એ પૈશાચ છે. એક ગાન્ધર્વને છોડી બાકીના ત્રણે (આસુર, રાક્ષસ, પૈશાચ) સ્પષ્ટ અધર્મ્ય છે; પણ ગાન્ધર્વ-વિવાહ અધર્મ્ય ન હોઈ શકે. કેમકે ત્યાં પારસ્પરિક રૂચિ છે. કદાચિત્ આસુર, રાક્ષસ અને પૈશાચ વિવાહમાં પણ

* લાયડો પણ ગણવો. ૧ પ્રારંભિક ૧૨ મા સૂત્રની વૃત્તિમાં.
૨ પ્રથમ પ્રકાશના ૪૭ મા શ્લોકની વૃત્તિમાં.

જો પારસ્પરિક રૂચિ હોય તો તે અધર્મ્ય પણ ધર્મ્ય બની જાય. મુનિયન્દ્રાચાર્ય અને હેમચંદ્રાચાર્યનું પણ કથન છે કે—
“યદિ વધૂ-વરયોઃ પરસ્પરં રુચિરસ્તિ, તદા અધર્મ્યા અપિ ધર્મ્યાઃ।”

તેઓજ વિવાહનું ફળ બતાવતાં લખે છે કે—

“ શુદ્ધકલત્રલામફલો વિવાહઃ । અશુદ્ધમાર્યાદિયોગેન નરક એવ । ”

અર્થાત્—‘ વિવાહનું ફળ શુદ્ધ સીનો લાભ છે, જ્યારે કુભાર્યાનો યોગ એ નરક છે. ’

વળી તેઓ જ આગળ જતાં વિવાહનું ફળ બતાવતાં લખે છે કે—

“ તત્કલં વધૂરક્ષણમાચરતઃ સુજાતસુતસન્તતિરનુપહતા ચિત્તનિવૃત્તિર્ગૃહકૃત્યસુ વિહિતત્વમામિજાત્યાચારવિશુદ્ધત્વં દેવાતિથિ-
ચાન્ધવસત્કારાનવદ્યન્વં ચેતિ । ”

અર્થાત્—વિવાહનું ફળ એ છે કે, વધૂરક્ષણ કરનાર પતિને સારી સન્તતિનો લાભ, ચિત્તની નિરાબાધ શાન્તિ, ગૃહ-કાર્યની સુવ્યવસ્થા, સત્કુલાચરણશુદ્ધિ અને દેવ, અતિથિ, બાન્ધવોનો યોગ્ય સત્કાર-લાભ.

નિઃસંદેહ.

“ ગૃહચિન્તામરહરણં મતિવિતરણમસ્થિલપાત્રસત્કરણમ્ ।

કિં કિં ન ફલતિ ગૃહિણાં ગૃહિણી ગૃહ-કલ્પવલ્લોચ ” ॥

(જિનમંડનમણિકૃત શ્રાદ્ધગુણવિવરણ.)

—‘ ઘરનો ચિન્તા-ભાર દૂર કરવો, ડહાપણુભરી સલાહ આપવી, સાધુ-અતિથિઓનું સમ્માન કરવું એ અને બીજાં કયાં કયાં ફલ સદ્ગૃહિણી નથી ફલતી ! ખરેખર તે ઘરની કલ્પલતા છે.’

“ દક્ષા તુષ્ટા પ્રિયાલાપા પતિચિત્તાનુવર્તિની ।

કુલૌચિત્યાદ્ વ્યયકરી સા લક્ષ્મીરિવ ચાપરા ॥ ”

(શ્રાદ્ધગુણવિવરણ.)

—‘ ઠાહી, સંતોષી, મધુરભાષિણી, પતિના ચિત્તને અનુસરનારી અને કુલોચિત રીતે ખર્ચ કરનારી સદ્ગૃહિણી બીજી લક્ષ્મી છે.’

વિષમ જોડું થવાનાં કારણોમાં એક કારણ જોશીનો જોશ પણ છે. તેના વચનમાં ભોળાઓ એટલા બધા શ્રદ્ધાળુ બની જાય છે કે વર-વધૂ ચાહે ગમે તેવા વિષમ હોય, એક-બીજાની વિપરીત હોય, તો પણ તેમને વગર વિચાર્યે, કેવળ જોશીના જોષના આધાર પર જ લગ્ન-અન્થીમાં જોડી દે છે. જે યુગલ ચોખ્ખી રીતે એક બીજાથી વિરૂદ્ધ દેખાતું હોય, અથવા જે ચોખ્ખી રીતે નાલાયક દેખાતો હોય, તેમને કેવળ જન્મ-કુંડળીના કહેવાતા મેળ ઉપર જઈ પરસ્પર લગ્ન-યોગ્ય સમજી લેવા, અગર તેને વિવાહને લાયક સમજવો એ અવલ હરજાની મૂર્ખતા છે. જ્યાં જોશીના જોષ ૬૦ વર્ષના ડાકરા સાથે ૧૨ વર્ષની કન્યાનો પણ મેળ કરાવી દેતા હોય ત્યાં તેવા જોષની શી કિમ્મત ! કુંડલીની આઠમાં કેટલાક કહેવાતા

પંડિતો તરફથી ભારે અનર્થ થાય છે અને છડેચોક દમ્પતિ-જીવન પર દારૂષ્ટ પ્રહાર પડે છે. કુંડલીનો ઉચિત ઉપયોગ કરવામાં આવે તો દિનદહાડે આવી લૂંટ ન ચાલે. વસ્તુતઃ જન્મકુંડલીની અપેક્ષા ગુણ-કુંડલીને વધારે મહત્ત્વ આપવું યોગ્ય છે.

પૂર્વકાળમાં સ્વયંભવ-પ્રથા હતી અને વર-વધૂ એક-બીજાના ગુણ, સ્વભાવ બાણીને પોતાના ભવિષ્ય-જીવન-પંથને નિર્ધારિત કરતા હતા; અને અખંડ સ્નેહ-શ્રદ્ધા સાથે આનન્દ-પૂર્વક પોતાની જીવન-યાત્રા સફળ કરતા હતા. પણ આજે વસ્તુ-સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. દીકરા-દીકરીના સંરક્ષકો પોતાના ઇચ્છા તથા સગવડ મુજબ તેમના વિવાહ કરવા લાગ્યા. એટલે પછી તેમાં તેમની સમ્મતિની જરૂર ન મનાવા લાગી. આથી અધિકાંશ, દમ્પતિ-જીવનની કેવી દુર્દશા થઈ રહી છે તે વાચકોથી અભણ્યું ન હોય. સ્ત્રી-પુરૂષમાં પરસ્પર મનોમિલન ન હોય, સ્નેહ-શ્રદ્ધા ન હોય અને તેમના ઘરના આંગણમાં કલહ-કોલાહલ સદા ચાલતા રહેતા હોય, એ કેવું શાન્ત (!) જીવન ગણાય ! અને ઉન્માર્ગ-ગમન ખુલ્લાં પડતાં ઘરની છિન્ન-ભિન્ન દશા ખરેખર શોચનીય બને.

હરેક વિચારક સમજી શકે છે કે વૈવાહિક જીવનને યોગી બનાવવું એ કેવળ પત્નીનાજ વશની વાત નથી. જ્યાં સુધી પતિ-પત્ની બન્ને એ માટે પ્રયત્ન ન કરે, જ્યાં સુધી એ બન્ને પોતાના આચાર-વિચારનું ધ્યાન ન રાખે, ત્યાં સુધી તેમને તે આબતમાં સફળતા ન મળી શકે.

જેમ સ્ત્રીઓને સુધરવાનું કહેવામાં આવે છે, તેમ પુરુષ-વર્ગને પણ સુધારની લાઇન પર ખેંચી લાવવાની જરૂર છે. વસ્તુતઃ પુરુષ જો સુશિક્ષિત અને સુસંસ્કારિત હોય તો ઘરનો અન્ધકાર ઘણે અંશે ઓછો થઈ જાય. સ્ત્રીનું સદાચાર-તેજ ઉચ્છૃંખલતારૂપી કાંટાની વાડમાં ફસાયલા પુરુષ સુધી પહોંચતાં કદાચ વાર લાગે, પણ પુરુષની ધાર્મિક રોશની ઘરમાં અજવાળું નાખવામાં સત્વર સફળ થઈ શકે. કેટલાકેનું એમ પણ માનવું છે કે પત્ની સરીયા ખરાબ થવી એ અધિકાંશ પતિના ઉપર અવલમ્બિત છે. એક સારી સ્ત્રીને પણ ખરાબ પતિ ખરાબ બનાવી શકે છે. પત્નીની જીવન-દશાને ઘણું ખરાબ પતિને બનાવેલો હોય છે. કુમારી કન્યા પિંગળેડ સીસાની ખરાબર છે. તેણીને પતિરૂપી જેવા સાંચામાં ઢાળી દેવાય તેવી તે બને છે.

પુરુષ યદ્યપિ સારું કમાતો હોય, તો પણ તેણે પોતાની પત્નીને મિતવ્યથી બનવાની જરૂરીયાત સમજાવવી જોઈએ. ઉચિત કરકસરથી થયેલ ખચાવ કમાણી ખરાબર છે. પોતાની સ્થિતિ અને કુલીનતાને અનુરૂપ અર્થ રાખવામાં પોતાની શોભા છે. વિશેષ ઉદ્દભટપણું છાકટાવેડામાં પરિણત થાય છે. આથી લોકમાં હાસ્યપાત્ર થવાય છે. હેમચન્દ્રનું વચન છે* કે—
“વ્યયમાયોચિતં કુર્વન્ વેષં વિક્તાનુસારતઃ ” ।

* યોગશાસ્ત્રના પ્રથમ પ્રકાશના છેલ્લા ‘કુલક’ શ્લોકોની અન્તર્ભૂત.

ગૃહનો કાર્ય-ભાર સ્ત્રીએ પોતે બજાવવાનો હોય. દળવું, રાંધવું, ઘોવું વગેરે સ્ત્રીને માટે સરસ કસરત છે. એને માટે નોકર રાખવા અને પત્ની સુખશીલિયા બની બેસી રહે, એમાં પત્નીને માટે શારીરિક અને નૈતિક બંને જાતના ગેરલાભ સમાયલા છે. કામકાજ વધારે પ્રમાણમાં હોઈ, એકલી પત્નીથી પૂરું પડતું ન હોવાની હાલતમાં નોકર રાખવો એ જુદી વાત છે, પણ સાધારણ રીતે ગૃહ-કાર્યનું સમ્પાદન પત્નીના પોતાના હાથે થવું એ વધારે યોગ્ય અને અનુમોદનીય છે, તેમજ દરેક રીતે લાભકારી છે.

પરંતુ આજે અંગરેજ ફેશને અને કહેવાતી સભ્યતાએ ભારતીય દેવીઓને, ખાસ કરીને નગરવાસિનીઓને એવી શિથિલ બનાવી દીધી છે કે તેમને પોતાને હાથે ઘરનું કામ-કાજ કરતાં થાક ચઢી આવે છે, શરમ આવે છે અને તેમને તે પોતાના એટિકેટથી વિરુદ્ધ દીસે છે. આ એટિકેટની લોકર ભાવનાએ નારીવર્ગનું જીવન નિર્બળ બનાવી દીધું છે. આજે પણ ગામડાની મહિલાઓ પરિશ્રમ અને મહેનતનાં કામ કરવાથી કેવી હઠ્ઠી-કઠ્ઠી જોવાય છે! સ્વાસ્થ્ય, બલ અને ઉદ્દાસ એ પરિશ્રમ અને મહેનત પર અવલંબિત છે.

ઉદ્ભટ ફેશનની ખુરી હવાથી નારી-ધર્મની બહુ ખરાબી થઈ રહી છે. બીજાઓ પોતાનાં અંગોપાંગ જોઈ શકે એવાં કુલ-ફટાક ઝીણાં-ખારીક વસ્ત્રો પહેરવામાં આનંદ મનાતો હોય ત્યાં નારી-ધર્મની ઉજ્જવળતા કેટલી કલ્પવી? સ્ત્રીનું ખરૂં આલૂપણ શીલ-ધર્મ છે. તેની આગળ બીજાં આલૂપણ તુચ્છ સમજવાં

જોઈએ. પવિત્રતા, લજ્જા, સંયમ એ અલંકારો એવા સુંદર છે કે જાડા કપડામાં ઢંકાયલા શરીરને પણ તે ઝગમગતું બનાવે છે. અને એથી ખીલતા આત્મ-બળનો આગળ મનુષ્યો તો શું, દેવો પણ પોતાનાં મસ્તક નમાવે છે. સાદાઈમાં જે મળે અને ધર્મસિદ્ધિ છે તે ઉફલટતામાં નથી. સાદું ખાવું, સાદું પહેરવું અને સાદું જીવન, કેવું સુંદર ! મ્હોટું ખાવું, મ્હોટું પહેરવું અને મ્હોટું કામ કરવું, કેવું મજાનું ! ઘરમાં ઉફલટ ફેશનનો ચસકો લાગતાં, સાધારણ રણનાર ધણીને ભારે મુશ્કેલીમાં ઉતરવું પડે છે. જીવન-નિર્વાહ પુરતું મેળવવામાં જ્યાં મુશ્કેલી પડતી હોય, ત્યાં ગૃહ-દેવીને ફેશનેબલ સાડીઓ અને આભૂષણો પૂરાં પાડવામાં પતિ-દેવતાને કેટલું લોહીનું પાણી કરવું પડતું હશે ! આ રીતે પતિને તકલીફમાં નાંખવો એ સુશીલા, પતિલક્ષ્મી પત્નીને શોભે કે ? પણ જ્યાં દુર્બળ મનના પતિને જ, પોતાના ધનના, શરીરના કે આખરના ભોગે પણ પોતાની ખીખીને ઉફલટપણે શણગારવામાં રસ પડતો હોય અને એમાં તે અભિમાન લેતો હોય ત્યાં પછી બીજું શું કહેવાનું રહે !

ફેશનની ખુરી લત પડતાં ધનની કેટલી ખુવારી થાય છે, નૈતિક ચારિત્ર્ય પર કેટલો આઘાત પહોંચે છે અને દેશની પરાધીન હશાને કેટલો ટેકો મળે છે, એનો અમારા યુવક મિત્રોએ વિચાર કરવાની જરૂર છે. કોઈ પણ વિચારક જોઈ શકે છે કે દેશની આર્થિક સ્થિતિ કેટલી હીનદશાએ પહોંચી ગઈ છે. વાસ્તવમાં

માખણ જેવો માલમાલ વિદેશીએ. લઈ જાય છે, જ્યારે દેશના નરીખમાં છાશનું પાણી શેષ રહે છે. આવી કદેદી સ્થિતિમાં ફેશનના નશામાં મસ્ત રહેવું એ ગાંડાઈ ન ગણાય ?

કમાણીના ફાકા ઉડતા હોય અને વિલાસપ્રિયતા છોડાતી ન હોય, તો એનું પરિણામ એ આવે કે કાં તો લૂટ પાડવાનું સુઝે, યા ખીજનો માલ ગટ કરો જવાનું મન થાય. ખરેખર એક પુરાઈમાંથી હજારો પુરાઈઓ જન્મે છે, અને એક પગથીયું ચૂકનાર ઠેઠ નીચે ગબડી પડે છે.

આખરૂં-ઇજ્જત સલામત રાખવી એજ મોટો શણગાર સમજવો જોઈએ. આખરૂંના કાંકરા થાય એવી ફેશન યા વિલાસ-સામગ્રી પર ધૂળ પડી. સાદાઈ યા ગરીબાઈની હાલતમાં પણ જો નિશ્ચિન્ત વૃત્તિ છે અને ઇજ્જત-આખરૂં સારી છે તો તે સાદો-ગરીબ માણસ પણ ભાગ્યવાન છે. વાસ્તવમાં, પુરતી કમાણીને નહિ પહોંચી શકનાર માણસ ગમે તેવી વિલાસ-સામગ્રી ભોગવવા છતાં પણ તેના ચિત્તમાં શાન્તિ કે આરામ નથી હોતાં કે જે મજૂરી કરીને પણ પેટ ભરનાર સાદા માણસને કુદરતે બક્ષ્યાં છે. શ્રીમાનો પણ ઉત્તેજક ફેશનથી પોતાના ઘરમાં નૈતિક મલિનતાની આંધી ન ઘુસેડતાં વ્યાજબી શોભા રાખે અને પોતાની લક્ષ્મીનો તેવે ખોટે રસ્તે ઉપયોગ ન કરતાં. દેશ-સેવા કે ધર્મ—સેવામાં વધુ ઉપયોગ કરે તો તેમને કેટલો લાભ થાય !

ન્હાની ઉમ્મરમાં બાળ-બચ્ચાં પર જેવા સંસ્કારો નંખાય.

તેવાં તેમનાં જીવન ઘડાય. આ જ કારણ છે કે શ્રીમાનોનાં ઘરમાં બાળક-બાળિકાઓને ન્હાનપણમાંથીજ ફેશનની બુરી લતમાં પાડવાથી મ્હોટી ઉમ્મરે તેઓની જીવન-ચર્યા પ્રાયઃ કલુષિત બની જાય છે.

સુશીલા પત્ની પણ એવી હોય કે અડધાથી ચાલતું હોય ત્યાં સુધી આખા માટે પોતાના પતિને તકલીફમાં ન નાખે. અને સાથેજ પતિ પણ પોતાની પત્ની પ્રત્યે એવો વાત્સલ્યભાવ રાખે કે બનતી શક્તિએ વ્યાજબી રીતે પોતાની પત્નીને રાજી રાખવાનું કદી ન ચૂડે. દમ્પતિનો જીવન-વ્યવહાર પરસ્પર હાર્દિક સહાનુભૂતિ અને શ્રદ્ધા-સ્નેહપૂર્વક ચાલવામાંજ તેમનું-બન્નેનું કલ્યાણ સમાયલું છે.

પરંતુ પુરૂષોજ જ્યારે ઉદ્ભટ વેષ-વિન્યાસ કરીને મ્હાલે, ત્યારે તેમની પત્નીઓ ઉપર તેની શી અસર થાય ! પોતાની પત્નીઓને જો તેઓ સાદાઈનો પાઠ શિખવવા માંગતા હોય તો પહેલાં તેમણે ખુદ તે પાઠને પોતાના વર્તનમાં મૂકવો જોઈએ. ત્યારેજ બીજા પર તેની સારી અસર થઈ શકે.

પહેલાં કહ્યું તેમ, ઘણીવાર પુરૂષોનાં હૃદયસનેા તેમની પત્નીઓમાં દાખલ થાય છે, જે તેમને પોતાને ત્રાસરૂપ થઈ પડે છે. પતિને તો દુરાચરણની અન્ધારી રંગભૂમિ ઉપર તામસી ખેલો ભજવવા છે, અને પોતાની પત્નીને સદાચારિણી બનાવી રાખવી છે, એ કેટલું બધું અસમંજસ છે. પોતાની પત્નીને સદાચારિણી જોવા ઇચ્છનાર પતિએ પ્રથમ પોતે સદાચારી બનવું જોઈએ

છે. પતિની દુરાચારી હાલતમાં પત્ની સદાચારિણી બની રહે એ બહુ મુશ્કેલીલરેલું છે, અને એ મુશ્કેલીને પાર કરનારી પત્ની ખરેખર વન્દનીય સતી છે.

પત્નીના ગૃહ-કાર્યમાં પત્ની-વત્સલ પતિ પણ યથાવ-કાશ મદદ આપવા તૈયાર જ રહે. એ તેનું કર્તવ્ય અને ભૂષણ છે. પત્નીની માંદગીની હાલતમાં પતિ તેણીની જેટલી સેવા-શુશ્રૂષા કરે, તેણીને સુખી, નીરોગી અને નિશ્ચિન્ત બનાવવા જેટલી મહેનત લે એટલી ઓછી છે. પ્રેમ અને સ્નેહ-શ્રદ્ધાની કસોટી સમય પર થાય છે. પતિની બીમારીમાં પત્ની તેની સેવામાં જેમ તન્મય બની જાય છે, તેમ પત્નીની માંદગીમાં પતિએ પણ તેણીની સેવા-શુશ્રૂષામાં સર્વતોલાવેન તન્મય બની જવું જોઈએ. એ તેનું મહત્ કર્તવ્ય છે.

સાધ્વી પત્નીની પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુ એક પતિ-પ્રેમ છે. તે મેળવવા અને તેનો લાભ જાળવી રાખવા તે સદા પ્રયત્ન-શીલ હોય છે. સાથે જ પતિનું પણ એ મહાન કર્તવ્ય છે કે તે પ્રાણ-પણથી પોતાની પત્નીને તેણીના પ્રેમનો બહલો આપે, તેણીને સદા પ્રસન્ન રાખવાનું ધ્યાનમાં રાખે.

પત્ની પ્રત્યે પોતાના હાર્દિક પ્રેમનું યથાસંલવ સહુથી મોટું પ્રમાણ પતિ એ આપી શકે છે કે, તે તેણીને પોતાનો સમય આપે. વેપાર-ધંધો યા નોકરી અથવા બીજાં કામ-કાજથી જે સમય મળે, તે તેણે પોતાના પરિવારને આપવો જોઈએ. તે સમયમાં પોતાના પરિવારને જ્ઞાન-ગોષ્ઠીનો આનંદ તથા લાભ આપવો જોઈએ. એવા મનુષ્યોને શું કહેવું, કે જેઓ

પોતાના બચેલા સમયમાં પોતાની સંગતનો લાભ પોતાની પત્ની યા પરિવારને ન આપતાં, બીજે ઠેકાણે આડે-અવળે ભટકતા ફરે છે. જેઓ અઢધી રાત લગી બીબચોની સાથે નિરર્થક ગપસપ લગાવે છે અને ફક્ત લોજનાદિ માટે ઘરે આવે છે, તેમને માટે ઘર વાસ્તવમાં ઘર ન કહેવાય, પણ વીશી-ઉતારો કે લોજ ગણાય ! પતિ, પત્નીનો યા ઘરનો જેમ માલિક છે, તેમ તે ઘરના શિક્ષક પણ છે. એટલે તેણે કુરસદના વખતમાં પોતાની પત્ની અને પોતાનાં બાલ-બચ્ચાંને પોતાની સોહબતનો લાભ આપવો જોઈએ. મુશિક્ષિત પતિની સોહબતમાં ઘરના પરિવારને જ્ઞાન અને બોધ પ્રાપ્ત કરવામાં જે આનંદ આવે છે તે એક ઔરજ હોય છે. પરિવાર વચ્ચે પતિદ્વારા પ્રેમપૂર્વક કરાતી મનોરંજક જ્ઞાન-ગોષ્ઠી ઘરમાં જે અજવાળું નાંખે છે તે અપૂર્વ આલ્હાદક હોય છે. પત્ની તથા બાલ-બચ્ચાંને પોતાના ગૃહસ્વામી પાસેથી પોતાના મન તથા આત્માનો જ્ઞાનરૂપી ખોરાક મળતાં તેમનું અન્તઃકરણ પ્રસન્ન થાય છે અને હૃદય ખીલી ઉઠે છે.

જેઓ લોભાતિરેકથી આખો દિવસ કામધંધાનાં ગાડાં હાંકવામાં લાગ્યા રહે છે તેમની મુસંગતિનો લાભ તેમના પરિવારને નથી મળી શકતો અને તેથી તે પરિવારનું જીવન શુષ્ક, નિરાનન્દી અને કદાચિત્ વિપરીત-સંસ્કારવાળું પણ બની જાય છે.

કેટલાક તો કુરસદ મળવા છતાં પણ તેનો ઉપયોગ યા તો નાટક, સીનેમા, સર્કસ જેવામાં યા બીબચોને ત્યાં જઈ

હોહો ગડગડાવવામાં યા ચાર-દોસ્તોની સાથે હરવા-ફરવામાં અને ટી-ટીફીન ઉડાવવામાં કરે છે. આવી આદતવાળાઓ પોતાના ઘરને પોતાની સંગતિનો રીતસર લાલ નથી આપી શકતા, અને તેનું પરિણામ કદાચિત્ એ આવે છે કે તેમને ગૃહ-સુખથી હાથ ધોઈ નાંખવાનો વખત આવે છે.

એ સ્વાભાવિક છે કે નવરાશના વખતમાં પોતાનો ટાઈમ પસાર કરવાનું મન ત્યાંજ થાય કે જે પોતાનું સહુથી વધારે ઈષ્ટ હોય. ત્યારે જેઓ પત્ની અને બાલબચ્ચાંવાળું પોતાના ઘરનું આંગણું પડતું મૂકી, પોતાના ઘરને પોતાની સંગતિદ્વારા લાલ નહિ આપતાં બીજે ઠેકાણે વ્યર્થ સમય પસાર કર્યા કરે, તેમને માટે તેમની પત્ની અને તેમના બાલ-બચ્ચાંનાં હૃદયમાં કેવો ખ્યાલ બંધાય ! તેઓ સ્પષ્ટ સમજી જાય કે તેમના ઘરનો માલિક તેમને સ્પષ્ટ રૂપે કહી રહ્યો છે કે—મને તમારી સંગતિ કરતાં બીજાઓની સંગતિમાં વધારે રસ પડે છે. પછી આનો જવાબ તેઓ કેવી રીતે વાળે ? ખસ, ઘરની દુર્દશાનું મૂળ આમાંથી ઉદ્ભવે.

પતિનું કર્તવ્ય છે કે તેણે પોતાનો આચરણ-વ્યવહાર એવો શુદ્ધ રાખવો જોઈએ કે તેના વિષે તેની પત્નીને સંદેહ લાવવાનું કારણ ન મળે. એ બાબતમાં સ્ત્રીની અંદર આત્મ-સન્માનનો ભાવ વિશેષ હોય છે. બીજી સ્ત્રી પ્રત્યે પોતાના પતિનો અનુરાગ જોઈ તેણીના હૃદયમાં દાહ પેદા થાય છે અને એથી તે બહુ દુઃખી થાય છે. આમ પોતાની પત્નીને દુઃખી થવાનો

અવસર ન આવે એ માટે પતિનું અવસરોચિત એવું માયાળુ, હયાળુ અને કોમળ આચરણ હોવું જોઈએ કે પત્નીના હૃદયમાં એ પ્રમાણિત થાય કે સંસારભરમાં તેના પતિની સારામાં સારી વસ્તુ તે છે.

કદાચિત્ પત્નીના સંબન્ધમાં કંઈક અનિષ્ટ અફવા સાંભળવામાં આવે તો તે ઉપર પતિએ જરાય ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ. જગત્ વિચિત્ર છે, લોકપ્રવાહ બેઢખ છે, દુનિયા દોરંગી છે, પ્રત્યક્ષ પણ જુઠું નિકળે છે અને ભ્રાન્તિ, દષ્ટિ-દોષ, અજ્ઞાન, અસાવધાનતા તથા ઈર્ષ્યા-દ્વેષ-અસહિષ્ણુતા વગેરે દોષોના કારણે પણ કેટલીક વખત વિચિત્ર અફવા ફેલાવા પામે છે. માટે ઉતાવળ કરીને પોતાની પત્નીને અન્યાય આપવો એ સર્વથા પાપ છે. આખી અયોધ્યા નગરીએ રામ-પત્ની સીતાના સમ્બન્ધમાં જે અનિષ્ટ વાર્તા ફેલાવી હતી તે વાસ્તવમાં ખોટીજ હતી. આમ લોકોમાં અનેક વિચિત્ર ભતના પ્રવાહ પ્રસરી જાય છે, જે વાસ્તવમાં ખોટા હોય છે. છતાં દુનિયાનો પ્રવાહ તે તરફ ઝુકી જાય છે. પતિ ઘણે ભાગે પત્નીને અંગે બહેમી-પ્રકૃતિવાળા હોય છે, એથી ઘણી વખત તેમના તરફથી તેમની પત્નીઓને અન્યાય મળી જાય છે. સારા ગણાતા પુરૂષોથી પણ કેટલીક વખત તેમની પત્નીઓને તેમના બહેમી * સ્વભાવને અંગે દુઃસહ સન્તાપ

* મહાત્મા ગાંધીજી પોતાની આત્મ-કથામાં સાતમા પ્રકરણમાં લખે છે કે—

“ નોકર ઉપર ખોટો વહેમ જાય ત્યારે નોકર નોકરી છોડે,

ઉઠાવવો પડે છે. માટેજ આવી બાબતમાં ડાહ્યા પતિએ જરા પણ સાહસ ન કરવું ઘટે. ગંભીર હૃદયથી, ધીરજ રાખી, ઠંડા પેટે નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ.

કદાચ સામાન્ય ભૂલ, જે મનુષ્યમાત્રને થયા કરે છે, જણાઈ આવે તો પતિએ ખામેશ પકડવી જોઈએ. એ તેની આત્મ-ઉદારતાનું પ્રબળ પ્રમાણ ગણાય. તે (પતિ) પોતે પણ ઢગલા જેટલી ભૂલો રોજ કર્યા કરે છે, એટલે તેના શાણા હૃદય-માં તે ભૂલ વિલીન થઈ જવી જોઈએ. ફક્ત તેણે યુક્તિ-પૂર્વક પ્રેમાળ શબ્દોથી ડાહી પત્નીને ઈશારો માત્ર કરી દેવો ઘટે. વિશેષ ભૂલ જાણવામાં આવતાં તેનાં મૂળ કારણોની પરિસ્થિતિ શોધવી જોઈએ. તે કારણમાં પોતાની આત્મ-દુર્બળતાનો સમાસ થતો હોય તો પોતે જાગૃત થઈ જવું જોઈએ. અને વિચિત્ર-વિકટ સંયોગોમાં ભલભલા પાણી થઈ ગયાનો ગંભીર ખ્યાલ કરી, મનને શાન્ત કરી, અન્દરની પ્રેમમય લાગણીને સમ્પૂર્ણપણે જાળવવા સાથે બહારથી અપ્રસન્નતા અને કોપનો ભાવ દર્શાવી તેણીનું ઉચિત રીતે હમન કરવું જોઈએ. જેથી ફરી તેવી ભૂલ થવા ન પામે.

પુત્ર ઉપર એવું વીતે તો બાપનું ધર છોડે, મિત્ર મિત્ર વચ્ચે વહેમ દાખલ થાય એટલે મિત્રતા તૂટે, સ્ત્રી ધણી ઉપર વહેમ લાવે તો તે સમસમીને બેસી રહે, પણ જો પતિ પત્નીને વિષે વહેમ લાવે તો પત્નીના તો બીયારીના ભોગજ મળ્યા; તે ક્યાં જાય? ઉંચ મનાતા વર્ણની હિંદુ સ્ત્રી અદાલતમાં જઈ બંધાયલી ગાંઠને કપાવી પણ ન શકે, એવો એકપક્ષી ન્યાય તેને સાફ રહેલો છે.”

પત્ની એ પતિની પ્રિયતમા, અને સાથેજ પ્રિયતમા હોઈ કરીને પણ પતિએ તેણીના ગુલામ-દબ્બુ-દાસ ન બનવું જોઈએ. તેની વિચક્ષણ દૃષ્ટિ અને તેના પૌરુષ તથા આત્મ-સન્માનના લાવ તેણીની જાણ-ખહાર ન રહેવા જોઈએ.

પુરુષની ભૂલ જો પત્નીની દૃષ્ટિમાં આવે અને તેણી તેને તે બાબત યોગ્ય સૂચના કરે તો પતિએ પણ શાન્તિપૂર્વક તે સાંભળી લેવી જોઈએ. અરસપરસની ભૂલ થતાં એક-બીજાને કહેવાનો અધિકાર છે, અને એક-બીજાને શાંતિપૂર્વક સાંભળવું તથા ભૂલથી પાછા હઠવું એ બન્નેનો ધર્મ છે. જો કે વિચારશીલા પત્ની તો તેવી બાબતને ઘણી વખત હૃદયમાંજ સમાવી દે છે અને તેણીએ પ્રાયઃ સમય વિચારીને તેમ કરવું પણ જોઈએ. કિન્તુ પતિ-પત્ની સંસાર-રથનાં બે ચક્રો હોઈ અને બન્ને ચક્રોની સરખાઈમાંજ રથ ખરાબર ચાલતો હોઈ, પતિભક્તિ-શીલા પત્ની પ્રત્યે પતિનું પણ હૃદય તેટલુંજ માયાળુ હોવું જોઈએ કે જેટલું પત્નીનું હૃદય પતિ પ્રત્યે માયાળુ હોય છે. એક કઠોર અને એક મૃદુલ, એક સુગન્ધી અને એક દુર્ગન્ધી, એક રસીક અને એક નીરસ, એક પ્રેમી અને એક સ્વાર્થી, એક નીતિસમ્પન્ન અને એક લમ્પટ—આવું જો હોય તો તેવા બેહુદા પતિ-પત્નીના ઘર-સંસારને તો બ્રહ્મા દ્વરથીજ નમસ્કાર કરે, અને—

“ ભદન્ત—કલ્હો યત્ર તત્ર શક્ર ! વસામ્યહમ્ ”—

કહેનારી શ્રી-દેવી તેવા ઘરનો પડછાયો પણ શેનો હયે !

સારાંશ કે વિવાહનું ક્ષણ એ છે કે-વિવાહિત બન્ને પ્રાણીઓની પ્રેમ-તન્ત્રીઓના નાદ એક સ્વર, એક રાગ અને એક લય સાથે નિકળવા જોઈએ. એક ઉદ્દેશ્યની પૂત્તિ માટે સૌરભિત, પુષ્પિત બગીચાનાં બે સુકોમળ ફૂલો અવિભિન્ન રૂપે પોતપોતાનો મનમોહન આમોહ પ્રસરાવતાં વિશ્વેશ્વરનાં શ્રીચરણોમાં સમર્પિત થઈ જાય !

ગૃહસ્થાશ્રમ.

પુરુષ-માહાત્મ્ય હોઈ શકે, તો નારી-માહાત્મ્ય ક્યાં ઉડી જવાનું ? પુરુષ મહત્ત્વની કોટી પર છે તો સ્ત્રીએ શો ગુન્હો કર્યો ? તે શું માનવજાતિ નથી ? તે શું ચારિત્ર-પાત્ર નથી ? તેને શું રત્નત્રયનો હક્ક નથી ? પરમ પદની અધિકારિણી તે નથી ? કિંવા પુરુષાર્થનાં કાર્યો પુરુષોની જેમ સ્ત્રીઓએ નથી કરી બતાવ્યાં કે ? પછી કાં પુરુષજ મહત્ત્વના દરજ્જે હોય અને નારી ન હોય ? પુરુષોએ ગ્રન્થો લખ્યા, પુરુષો શાસન કરતા આવ્યા, એટલે ? એટલે પુરુષ-માહાત્મ્ય જળવાયું અને નારી-માહાત્મ્ય પર પડેલો નંખાણો ? પણ એનું પરિણામ તો એ આવ્યું કે-આખા દેશ પર આવરણ પથરાઈ ગયું અને ધર્મ-દીપક ઝાંખો પડી ગયો. યુગ-ધર્મનું ડિંડિમ હવે એ પડદાનું ઉત્પાટન કરવા પોકાર કરી રહ્યું છે. આજે જમાનાનો પડકાર છે કે-એ પડદામાં મુંઝાઈ રહેલી આત્મશક્તિઓને વિકાસમાં લાવવા પ્રયત્ન ફેરવો.

કાં ભૂલવું જોઈએ કે, નારી-માહાત્મ્યનું દેવાળું નિકળતાં

મહાત્માઓની પેદાશ પર ઢાંકણું દેવાઈ જાય. નિઃસન્દેહ, મહાત્માઓની પેદાશ મહાત્મનીઓથી જ થાય. સુતરાં, ગુણોને અંગે પ્રકટ થતું મહાત્મ્ય પુરૂષ અને સ્ત્રી વચ્ચેના ભેદને નજ ગણકારે. સ્ત્રી-જાતિના સમ્યગ્નિધમાં હલકો મત ધરાવનારને સંબોધીને આચાર્ય હેમચન્દ્ર (યોગશાસ્ત્રના ૩ જા પ્રકાશના ૧૨૦ માં શ્લોકની વૃત્તિમાં) જે શિષ્યામણુ આપે છે તે ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. તેઓ સાહેબ ફરમાવે છે કે—

“નનુ સ્ત્રીणां कुतः शीलशालित्वम् ? कुतो वा रत्नत्रययुक्तत्वम् ? स्त्रियो हि नाम लोके लोकोत्तरे च, अनुमवाच दोषभाजनत्वेन प्रसिद्धाः। एताः खल्वभूमिजा विषकन्दस्यः, अनभ्रसम्भवा वज्राशनयः, असंज्ञका व्याघ्रयः, अकारणो मृत्युः, अकन्दरा व्याघ्रयः, प्रत्यक्षा राक्षस्यः, असत्यश्चनस्य, साहसस्य, बन्धुस्नेहविघातस्य, सन्तापहेतुत्वस्य, निर्विवेकत्वस्य च परमं कारणम्, इति दूरतः परिहार्याः। तत् कथं दानसम्मानवात्सल्यविधानं तासु युक्तियुक्तम् ? उच्यते। अनेकान्त एषः, यत् स्त्रीणां दोषबहुलत्वमुच्यते, पुरुषेष्वपि हि समानमेतत्। ते पि क्रूराशयाः, नास्तिकाः, कृतघ्नाः, स्वामिद्रोहिणो देवगुरुवञ्चकाश्च दृश्यन्ते। तद्दर्शनेन च महापुरुषाणामवज्ञा कर्तुं न युज्यते, एवं स्त्रीणामपि। यद्यपि कासांचिद् दोषबहुलत्वमुपलभ्यते, तथापि कासांचिद् गुणबहुलत्वमप्यस्ति; तीर्थकरादिजनन्यो हि स्त्रीत्वेऽपि तत्तद्गुणगरिमयोगितया सुरेन्द्रैरपि पूज्यन्ते, मुनिभिरपि स्तूयन्ते।
लૌકિકા અપ્યાહુઃ—

“ નિરતિશયં ગરિમાણં તેન યુવત્યા વદન્તિ વિદ્વાંસઃ ।

તં કમપિ વહતિ ગર્ભં જગતામપિ યો ગુરુર્ભવતિ ” ॥

કાશ્ચન મ્વશીલપ્રમાદાદ્ અગ્નિં જલમિવ, વિષવં રજ્જુમિવ, સરિતં સ્થલમિવ, વિષમમૃતમિવ કુર્વન્તિ । ચતુર્વર્ણે ચ સંઘે ચતુર્થ-મજ્જં ગૃહમેધિસ્ત્રિયોઽપિ । સુલસાપ્રભૃતયો હ શ્રાધિકાસ્તીર્ધકૈરપિ પ્રશસ્યગુણાઃ, સુરેન્દ્રૈરપિ સ્વર્ગભૂમિષુ પુનઃ પુનર્વદ્ધુમત-ચારિત્રાઃ, પ્રબલમિથ્યાત્વૈરપિ અક્ષોભ્યસમ્યક્ત્વસમ્પદઃ, કાશ્ચિત્ ચરમદેહાઃ કાશ્ચિદ્ દ્વિ-ત્રિભવાન્તરિતમોક્ષગમનાઃ શાસ્ત્રેષુ શ્રુયન્તે । તદ્ આસાં જનનીનામિવ, મગિનીનામિવ, સ્વપુત્રીણામિવ વાત્સલ્યં યુક્તિ-યુક્તમેવોત્તરશ્યામઃ । ”

અર્થાત્—‘ સ્ત્રીઓમાં સુશીલભાવ તથા રત્નત્રયનો યોગ કેવી રીતે હોઈ શકે ? કારણ કે સ્ત્રીઓ લોકમાં કે લોકો-ત્તરમાં, તેમજ અનુભવથી પણ દોષપાત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. સ્ત્રી એક પ્રકારે વિષ-કન્દલી છે, વજાશનિ છે, વ્યાધિ છે, મૃત્યુ છે, વાઘણ છે અને પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી છે. બુઠ-માયા, કલહ-કંકાસ, હઃખ-સન્તાપ વગેરેનું મ્હોટું કારણ છે. તેમાં વિવેક તો છે નહિ. માટે તેનો દૂરથી ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. દાન-સમ્માન-વાત્સલ્ય તેને કરવાં વ્યાજબી નથી. જવાબ. દોષબહુલ સ્ત્રીઓ જોવાય છે તેમ પુરૂષો પણ તેવા નથી હોતા કે ? પુરૂષો પણ નાસ્તિક, ધૂર્ત, ધાતકી, વ્યભિચારી અને નીચ, પાપી તથા અધર્મી હોય છે; છતાં પુરૂષ-જાતિ નથો ભંડાતી,

તેમ નારીજાતિન લાંડાવી જોઈએ. સત્પુરૂષોની જેમ સતીઓની પણ યશઃપ્રશસ્તિઓ મશહૂર છે. વિદ્વાનો યુવતિના ઉચ્ચ ગૌરવને એટલા માટે પ્રશંસે છે કે તે કોઈ એવા ગર્ભને વહન કરે છે કે જે જગતનો-સમ્પૂર્ણ વિશ્વનો ગુરૂ બને છે. સ્ત્રીઓએ પોતાના શીલ-પ્રભાવથી અનલાદિ વિષમ ઉપદ્રવોને વિપરીતરૂપે પરિણામોળ્યાના દાખલા કયાં ઓછા છે ? ચતુર્વર્ણ સંઘમાં સ્ત્રીનું પણ માનવંતુ આસન છે. ‘સુલસા’ જેવી શ્રાવિકાના ગુણોને સ્વર્ગના સમ્રાટોએ ગાયા છે અને મહાવીરે શ્રીમુખથી પ્રશંસ્યા છે. માટે પુરૂષવર્ગની જેમ સ્ત્રીવર્ગ પણ દાન-સમ્માન-વાત્સલ્યને પાત્ર છે. જનનીની જેમ, ભગિનીની જેમ, પુત્રીની જેમ તેનું વાત્સલ્ય કરવું પુણ્યકારી અને કલ્યાણકારી છે. ’

વાંચનાર જોઈ શક્યા હશે કે આચાર્ય મહોદયના આ ઉદ્દગારો સ્ત્રીજાતિના ગૌરવપર કેવો સરસ પ્રકાશ નાખે છે. પણ આજે અજ્ઞાન દશાએ તે વર્ગની શોચનીય દુર્દશા કરી મૂકી છે. અજ્ઞાન દશાનુંજ એ પરિણામ છે કે અનેક હાનિકારક રીત-રિવાજો અને બહેમ તથા ઢોંગથી તેનું જીવન નિઃસત્ત્વ બની ગયું છે. તેનામાં કંઈ પણ અછલનો છાંટો હોત તો, મરનારની પાછળ બળ્લર વચ્ચે લાઈનબંધ ગોઠવાઈ, છાતી ખોલીને કુટવાનું હજી આ વીશમી સદીમાં પણ ચાલ્યા કરત કે ? ગુજરાતીઓએ શરમાવા જેવું છે કે આ નિર્લજ્જ રિવાજ તેમના ગુજરાત-કાઠીયાવાડ સિવાય બીજે નથી. બીજા દેશવાળા ગુજરાત-કાઠીયાવાડમાં આવી, છેડે ચોક સ્ત્રીઓને છાતી કુટતી જુએ છે,

ત્યારે તેમને બહુ અબચબી ઉપજે છે. અમે જ્યારે ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં વિચરતા હતા, ત્યારે ત્યાંના, ગુજરાત-કાઠીયાવાડ જઈ આવેલા લોકો અમને કહેતા કે,

“મહારાજની ! हमने गुजरात में एक बड़े मजे का तमाशा देखा !”

ત્યારે અમે તેમને પૂછતા કે—“ कहिए ! क्या देखा ?” ।

ત્યારે તેઓ કહેતા કે—

“वहाँ की औरतें बाजार के बीच में लाइन से खड़ी रह कर, छाती खुली किए हुए, इस तरह से हाथ उँचा उँचा कर के कुटती हैं, कि क्या बतलावें ! साथ ही साथ राग-रागनियाँ भी बजापती जाती हैं और पावों के धक्के भी देती जाती हैं। कई औरतें इस कला में अपनी कुशलता दिखलाने के लिए “प्लेट-फार्म ” पर आ कर (आगे आ कर) मुख्य पार्ट लेती हैं, और सबको चकाचौंध कर देती हैं । ”

ગુજરાતીના નારીવર્ગ માટે આ ઉપહાસ કેટલો નામોશી-ભરેલો ગણાય ! આવા બેવકૂફીભરેલા રીત-રિવાજ ઘણીયે નભાવી લેવા જેવા નથી. ઉપરાંત, આ દુષ્ટ રિવાજથી ઘણી બાઈઓને ક્ષય અને છાતીનાં દર્દોના લોગ થવું પડે છે, અને ગર્ભવતીઓના ગર્ભ ઉપર પણ માઠી અસર થાય છે. આ બધું વિચારી રડવા-કુટવાના રિવાજને સદાંતર બંધ કરી દેવાની જરૂર છે.

મરનારને ઘેર, બહાર ગામથી પણ થોકબંદ લોકો લાંબે

સાદે પોકરાણુ મૂકતા આવે છે, અને બહારથી આવતી બાઈઓ સાથે, વારે વારે ઘરની બાઈઓને છાજ્યાં લેવા અને છાતી કુટવા ઉતરવું પડે છે. એટલુંજ નહિ, પણ એક પછી એક બહાર ગામથી આવનાર તે મહેમાનોના ટોળાનો ગરીબના ઘર પર એટલો સખ્ત બોલે પડે છે કે તેના સળગતા કાળજા પર કડકડતું તેલ રેડાય છે ! ગરીબ ધણી મરી જતાં તેની નિરાધાર બાળ-વિધવા ખુણામાં ધુસકે ધુસકે રોઈ રહી છે-હઃખના સાગરમાં પટકાયલી તે બાળા હૃદયલેદક આકન્દ કરી રહી છે, ત્યારે બીજી બાળુ બહારથી આવેલાઓ ઘીમાં લચપચતા માલ-મલીદા ઉડાવી રહ્યા છે ! કેવી નિષ્કુરતા ! આ શોક જાહેર કરવા આવ્યા છે કે માલ ગ્રાપટવા આવ્યા છે ? સહાનુ-ભૂતિ પણ તેમને કયાં બતાવવી છે ? દિલાશો કે શાન્તિ આપવા-ને બદલે તેઓ ઉલટું એવું કરી મૂકે છે કે, દુખિયાઓના શોક-સંતાપને ઔર વધારે ઉત્તેજન મળે છે. કાણુ-મોકાણુ જનાર રોવા-કુટવાની અજ્ઞાન-જાળ યા દમ્ભ-જાળ પાથરી તે દુખિયાઓને વધારે રોવરાવે અને કુટાવે છે. રોનાર જેમ વધારે લાંબે સાદે પોક મૂકી રોવે અને કુટનાર, જેમ વધારે કુટે તેમ તેની વધારે પ્રશંસા થાય, અને એમાં પાછળ રહેનાર ટીકાને પાત્ર થાય ! અજબ અજ્ઞાનતા !

ખરી વાત એ છે કે, મરનારની પાછળ આત્મ-ભાવના કરવાની હોય, વૈરાગ્ય-ભાવને પોષીને બળતાં કાળજાને શાન્તિ આપવાની હોય. લોક-દેખાવ માટે કે રૂઢિવશ થઇને રોવું કે કુટવું એ મહામૂર્ખતાનું ચિન્હ છે અને મહાઆત્મધ્યાન તથા

દામ્ભિકતા હોઇ પાપબન્ધનનું કારણ છે. હિન્દુધર્મમાં તો એવું લખ્યું છે કે—

“ શ્લેષ્ઠાશ્રુ બન્ધુમિર્મુક્તં પ્રેતો મુક્તે યતોઽવશઃ ।

અતો ન રોદિતવ્યં હિ ક્રિયાઃ કાર્યાઃ સ્વશક્તિઃ ” ॥

(યાજ્ઞવલ્ક્ય)

અર્થાત્—મરનારની પાછળ રોનાર બન્ધુઓ અને બાઈઓનાં આંસુ અને તેમનાં શ્લેષ્મ મરેલા પરવશ જીવને પીવાં પડે છે. માટે રોવું નહિ અને શક્તિ પ્રમાણે ક્રિયા કરવી.

આ પ્રમાણે દાડો કે ખર્ચ કરવાની રીત પણ દુષ્ટ છે. મરનારની અસહાય વિધવા, યા તેના ગરીબ ભાઈ—ભાંડુની દીન—હીન દશાની સંભાળ લેવી, કે તેમને સહાયતા પહોંચાડવી દૂર રહી, પણ તેનું ખર્ચું—ખુર્ચું પણ આપટવાને થાળી—લોટો લઈ દોડયા આવવું એ કંઈ જાતની માણસાઈ ગણાય ! દયાના હિમાયતીઓ કેવળ લીલવણી—મુકવણીની ઝીણવટમાં રોકાઈ જઈ આવા માનવ-દયા કરવાના પ્રસંગે નિષ્ઠુર વ્યવહાર આચરે એ તેમના દયા-ધર્મને આંખપ લગાડનાર નથી શું ? વસ્તુતઃ દાડો કે ખર્ચ કરવાની પ્રથા મિથ્યાત્વના મૂળમાંથી જ ઉદ્ભવી છે. એટલે એવી નિર્થક અને હાનિકારક પ્રથાને ઉખેડી જ નાંખવી રહી. તેટલું ધન કેળવણીમાં, સાધર્મિકોના ઉદ્ધાર-કાર્યમાં યા પરોપકાર-ક્ષેત્રમાં વાપરવું થટે.

કુરિવાળે ફેલાવાનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન છે. સ્ત્રી એ સૃષ્ટિની માતા છે, એટલે તેની અજ્ઞાન-દશા તો સંસારને માટે

ભારે શ્રાપરૂપ ગણાય. નારી-જીવનમાં જ્ઞાન-દીપક પ્રગટયા વગર જગતનો અન્ધકાર કદી દૂર ન થઈ શકે. નવ મહીનાં સુધી બાળકને પોતાની કુક્ષિમાં ધારી રાખનારી માતા છે. તેને જન્મ આપીને પછી ઉછેરનારી-પોષનારી માતા છે. માતાના જ જોળામાં લાંબા કાળ સુધી બાળક પળે છે, અને તેણીના જ અધિક સહવાસમાં તે મ્હોટું થાય છે. આજ કારણ છે કે, માતાના સંસ્કારો બાળકમાં ઉતરે છે. માતા જો સુસંસ્કાર-શાસિની હોય, તો બાળકના જીવનમાં સારા સંસ્કારો ઉતરે છે. માતાના વિચાર, વાણી અને વર્તન ઉચ્ચ હોય, તો તેનો સુંદર વારસો બાળકને પ્રાપ્ત થાય છે. ઉચ્ચ માતાનું ઉચ્ચ વાતાવરણ બાળકને ઉચ્ચગામી બનાવે છે, અને ‘અકસ્માત્’ વચ્ચે ન આવી પડે તો તેનો આખો જીવન-પ્રવાસ આદર્શરૂપ બની જાય છે. ખરેખર બાળક-બાળિકાઓની સુધારણાનો મુખ્ય આધાર માતા જ ઉપર રહેલો છે. એટલે દરેક માતાએ પોતાની જાતને માટે, પોતાનાં બાળકોને માટે અને પોતાના કુટુંબ-પરિવાર માટે વિચાર, વાણી અને આચરણમાં ઉચ્ચ બનવું પરમ આવશ્યક છે, અને સમાજ તથા દેશના કલ્યાણ માટે આશીર્વાદરૂપ છે. પણ આ ઉચ્ચતા આદર્શ શિક્ષણ વગર નજ આવી શકે. સુતરાં, સ્ત્રીશિક્ષણની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવેત્તા સ્માર્ટલેસ કહે છે કે—

“ If the moral character of the people mainly depends upon the education of the home, then the education of women is to be regarded as a matter of national importance. ”

અર્થાત્—અગર મનુષ્યનું નૈતિક ચારિત્ર્ય મુખ્યતથા ગૃહશિક્ષણ પર આધાર રાખતું હોય તો સ્ત્રી-શિક્ષણ એ પ્રબળકીય જરૂરીયાતવાળી બાબત ગણાય.

બાળકોનો એ સ્વભાવ છે કે, તે જેવું જુએ તેવું કરે છે. બીજાની દેખાદેખી નકલ કરવા તે જલદી પ્રેરાય છે. ઘરમાં જેવું દેખે છે તેવું તેનું જીવન ઘડાય છે. ઘરનાં માણસોની બોલીચાલી અને વ્યવહાર ભદો અને હલકો હોય તો બાળક પણ તેવું જ શિખવાનો. સ્કૂલમાં ગમે તેવું સાડું શિક્ષણ તેને આપવામાં આવે, પણ ઘરની ખુરી હવા આગળ તે રદ થવાનું. સ્કૂલના સંગ કરતાં ઘરનો સંગ તેને વધારે હોય છે, એટલે ઘરના આંગણામાં જે સંસ્કારો ઘડાય તે સ્કૂલના શિક્ષણથી નહિ ઘડાવાના. ખલકે સ્કૂલમાંથી મળતા સદાચાર-પાઠોને ઘરની અજ્ઞાન-પ્રવૃત્તિઓ ભૂંસી નાખવાની. ખરેખર, બાળકના જીવન-વિકાસ માટે પહેલી અને ખરી સ્કૂલ જે ‘ ઘર ’ ગણાય છે તે શિક્ષાસમૃન્ન અને ચારિત્રવિભૂષિત હોવું જોઈએ. સમાધાન કહે છે કે—

“ Home is the first and most important school of character. It is there that every human being receives his best moral training or his worst. ”

અર્થાત્—‘ ઘર ’ એ ચારિત્રની પહેલી અને પૂર્ણ અગત્યની સ્કૂલ છે. મનુષ્ય સારામાં સાડું નૈતિક શિક્ષણ યા ખરાબમાં ખરાબ શિક્ષણ ત્યાંથી મેળવે છે.

આજની કન્યાઓ આવતી કાલની માતાઓ છે; એટલે તેમને પુસ્તક-જ્ઞાનની જરૂર તો છે જ, કિન્તુ ગૃહ-શિક્ષણની, માતૃત્વ-શિક્ષણની અને સદાચાર-શિક્ષણની એથીય વધારે જરૂર છે. વિદ્યા, શિક્ષણ અને સદાચાર; શીલ, સંયમ અને લગ્ન; બળ, હિમ્મત અને વિવેક; પતિભક્તિ, કુટુંબ-સેવા અને ડહાપણ એ રમણીની રમણીય વિભૂતિ છે, લલનાનું લલિત લાવણ્ય છે, સુન્દરીનું સુન્દર સૌન્દર્ય છે અને સતી-સત્વનું સરસ સૌરભ છે. આવી કન્યાઓ જ્યારે યોગ્ય ઉમ્મરે યોગ્ય પુરૂષ સાથે લગ્નગ્રંથીમાં જોડાશે, ત્યારે તેણીઓ સાચી ગૃહિણીઓ બનશે. વસ્તુતઃ આવી ગૃહિણી એજ ગૃહ છે, અને એજ ગૃહનો દીવો છે. આવી મહાત્મની ગૃહિણીને ઉદ્દેશીને પ્રખર વિદ્વાન્ આચાર્ય શ્રીઅમરચન્દ્ર સૂરિજીએ કહ્યું હતું કે—

“ અસ્મિન્નસારે સંસારે સારં સારંગ-લોચના ।

યત્કુક્ષિપ્રમવા હંહો ! વસ્તુપાલ ! ભવાદૃશાઃ ॥ ”

આવા કલત્રને શ્રોજિનસૂર મુનિએ ગૃહસ્થનું વિશ્રામધામ બતાવતાં લખ્યું છે કે—

*“ સંસારમાર-લિજ્ઞાનાં તિલો વિશ્રામ-મૂલયઃ ।

અપત્યં ચ કલત્રં ચ સતાં સંગતિરેવ ચ ’ ॥

આવી ગૃહિણીઓનાં ગૃહ-મન્દિર કેવાં પવિત્ર હોયાં તેમની આહાર-વિધિ, જલ-પાન, વસ્ત્ર-પરિધાન અને રહેઠાણ

* ‘ઉપસર્ગ’-સ્તોત્રપ્રભાવિની પ્રિયંકરવૃપ-કથામાં આ શ્લોક છે.

તથા જગ્યા કેવાં સ્વચ્છ હોય ! પતિને આહ્વાદ આપવામાં તેમની વિનય-શક્તિ કેવી ઉજ્જવળ હોય ! ગૃહસ્થાશ્રમને સુખ-સમ્પન્ન બનાવવામાં તેમની સમયસૂચકતા અને ઠંડાપણુ કેવાં રૂઠાં હોય ! તેમનું આરોગ્યજ્ઞાન અને બાળ-ઉછેરની જાણકારી ગૃહ-પરિવાર અને બાળ-બચ્ચાંને કેવાં લાભકારી નિવડે ! અને તેમનો સેવા-ધર્મ સમાજ અને દેશને કેટલો ઉપકારક થાય !

ગૃહસ્થાશ્રમ આવાં સતી-રત્નોથી ખરેખર ઝગમગે છે. સમાજશાસ્ત્રવેત્તા રુપેન્દ્રર ઠહે છે કે—વિવાહનો ઉદ્દેશ એજ છે કે સમાજ અને રાષ્ટ્રની ઉત્કર્ષાવસ્થા ચિરકાળ તક બની રહે, જેથી દમ્પતિનું, ભાવી સંતતિનું અને દેશનું કલ્યાણ થાય. સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ અરસ્તુ (Aristotle) એ કહ્યું છે કે—“ રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ યા અવનતિ સ્ત્રીની ઉન્નતિ યા અવનતિ પર નિર્ભર છે. યુનાની લોકો (Greeks) પોતાની સ્ત્રીઓને હાસી-સમાન નહોતા રાખતા, કિન્તુ તેમને રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિમાં સહાયક સમજતા હતા. તેમની શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક ઉન્નતિનાં કાર્યોમાં હત્તચિત્ત રહેતા હતા. આ જ કારણ હતું કે તેઓ ‘ બારબેરીયન ’ બનીને પોતાને સ્વાધીન કરી શક્યા હતા. ઐતિહાસિક વિદ્વાન ગ્રિબન લખે છે કે—રોમન રાષ્ટ્ર પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે ગ્રીક લોકો કરતાં વધારે સારો વર્તાવ રાખતું હતું. એજ કારણ હતું કે રોમન રાષ્ટ્ર ગ્રીસથી વધારે બળવાન થઈ ગયું હતું અને ગ્રીસને તેની આગળ પોતાનું મસ્તક ઝુકાવવું પડ્યું હતું.

જાણીતી વાત છે કે—રોમે એક ન્હાના શહેરથી ઉન્નતિનો પ્રારંભ કરી વધતાં વધતાં આખી દુનિયાપર પોતાનું પ્રભુત્વ ફેલાવી દીધું હતું. પરંતુ રોમરાજની ઉન્નતિ જેમ વિસ્મયકારક છે, તેમ તેની અવનતિ પણ હૃદયદ્રાવક છે. યોગ્ય ઇતિહાસકાર ટ્રેસીરસ જણાવે છે કે—રોમન જાતિના ઉત્કર્ષ વખતે રોમન નારીઓમાં પાતિવ્રત્ય સ્વાર્થત્યાગ, સ્વાવલંબન, ધૈર્ય વગેરે જે ગુણો દેખાતા હતા, તે બધા તેની અવનતિના વખતે નષ્ટ થઈ ગયા હતા. આ સારા ગુણોના સ્થાને દુરાચાર, અજ્ઞાન, કલહ વગેરે ફુગુંણો દાખલ થઈ ગયા હતા. આથી જર્મનોની આગળ તેમને દબાઈ જવું પડ્યું હતું. સાચેજ—

“ Two things are closely joined together, the education, the training and development of women and the greatness of a nation. When these women were the Indian mothers, heroes and Rishis were born. and now out of childmothers cowards and social pigmies come forth—cause and effect still in your power to change.”

અર્થાત—જે બાબતોનો પરસ્પર ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે—[૧] સ્ત્રીઓની શિક્ષા, માનસિક, ધાર્મિક તથા શારીરિક ઉન્નતિ અને [૨] કોઈ જાતિ યા પ્રજાનું મહત્ત્વ યા ગૌરવ. જ્યારે ભારતવર્ષમાં યોગ્ય માતાઓ હતી, ત્યારે તેઓ રત્નમહા થઈને ચોદ્ધાઓ અને ઋષિરત્નો ઉત્પન્ન કરતી હતી. પણ હવે મૂર્ખો બાલ-માતાઓથી પ્રાયઃ કાયર અને કલંકિત કુપુત્રો ઉત્પન્ન

થાય છે. કારણ અને કાર્ય ! કારણને સુધારી કાર્ય સિદ્ધ કરવું હજી પણ અમારા હાથમાં છે.

ડાવિંન કહે છે કે—

“Man sees with scrupulous care the character and pedigree of his horse, cattle and dogs, before he matches them; but when he comes to his own marriage, he rarely or never takes such care.”

અર્થાત—મનુષ્ય ગાય, બળદ, ઘોડો અને કુતરાનો જોડો લગાવવા પૂર્વે એમનાં કદ, નસલ, બળ આદિ અનેક ગુણો ઉપર બહુ સાવધાનતાથી વિચાર કરે છે, અને જાંચ કરીને જોડો સ્થિર કરે છે; પરંતુ પોતાના કે પોતાની સંતતિના વિવાહ વખતે આ બધા ઉત્તમ વિચારોને ભૂલી જાય છે !

આ અજ્ઞાનતાનું જ એ પરિણામ છે કે આજનો ગૃહસ્થાશ્રમ દિવસે દિવસે વધારે ફીકો પડતો જાય છે. ધ્યાનમાં રહે કે સ્ત્રીઓ કેવળ ભોગ-વિલાસ માટે બનાવી નથી ગઈ. જે પુરૂષો સ્ત્રીઓના શરીરને, તેમનાં સુખ-દુઃખ પર ધ્યાન નહિ આપી પોતાનાજ સુખ-વિલાસ માટે ખુદગર્જથી કામમાં લે છે, તેઓ વિવાહના અધિકારની બહાર જાય છે અને વિવાહ-શર્યાને અપવિત્ર કરે છે. આવા કામી પુરૂષોના વિવાહને અંગ્રેજીમાં Married or legal Prostitution (વ્યભિચાર) કહે છે. આનું પરિણામ બતાવતાં એક વિદ્વાન લખે છે કે—

“ A nation which seeks in sexual life nothing but pleasure is bound to disappear. ”

અર્થાત—જે પ્રજા વિવાહ-શય્યાને કેવળ ભોગ-વિલાસને માટે જ ઠીક સમજે છે તેનો વિનાશ અવશ્યભાવી છે.

જે બીચારા સ્ત્રીને કન્યા-બન્યા પેદા કરવાનું મશીન સમજી વિષય-સંગમાં લાગ્યા રહે છે, તેઓ તો ખરેખર ભાન ભૂલ્યા છે. તેઓ પોતે પોતાની સ્ત્રી સાથે ખુવાર થાય જ છે, પણ તેમની વિષયાન્ધ દશાથી નિપજનારાં બન્યાંને પણ મોતની સામું ધકેલે છે. પરાધીન અને ગુલામ, દરિદ્ર અને રોગી, અશક્ત અને કાયર એવા આ દેશમાં કુકડાં, કુતરાં અને ડુક્કરોની જેમ સન્તતિ વધાર્યે જવું એમાં આત્મદ્રોહ, પત્નીદ્રોહ, સન્તતિદ્રોહ, સમાજદ્રોહ અને દેશદ્રોહ પણ રહેલો છે. આ વાત ખાસ ધ્યાન આપવા જેવી છે. ધણી-ધણીયાણીને પુરું થાય એટલુંય મુશ્કેલીથી સાંપડતું હોય, ત્યાં બાળબન્યાની શી વલે ! લૂલા-લંગડા, કોઠી-રોગી, વૃદ્ધ-દુર્બળ બધાને વિવાહમાં ફસાવાનું મન થાય છે, પણ તેમ કરીને તેઓ અપંગ, અશક્ત, રોગી સન્તાન ઉત્પન્ન કરી કેવા અનર્થો ઉભા કરે છે એનો વિચાર તેમને શાનો આવે ! આવા નાલાયકો પણ ક્ષણિક સુખના આસ્વાદ માટે વિવાહ કરવા મંડી ભય એ ખરેખર ગૃહસ્થાશ્રમને નીચો પાડવાનું કુકર્મ છે. આવું અન્ધેર જેટલું હિન્દુસ્તાનમાં છે તેટલું બીજા સકલ મણ્ડાતા દેશમાં લાગ્યેજ હશે.

ગૃહસ્થાશ્રમીએ કમમાં કમ એટલું તો અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે—

“ There should be no more children brought

into the world than can presumably be fed and reared. ”

અર્થાત—પાલનપોષણ સારી રીતે કરી શકાય એટલાં સન્તાનથી વધુ સન્તાન નજ ઉત્પન્ન કરવાં જોઈએ.

કામાન્ધ દશા સન્તાનની ઉત્પત્તિમાં પણ કયાં વિચાર રાખવા હે છે. એક તરબીર કે વાસણોના ઘાટ ઉતારવામાં પણ સાવધાનીની જરૂર પડે છે, તો માનવીય મૂર્તિઓના નિર્માણ-કર્મમાં કેટલી સાવધાનીની જરૂર છે, એ સમજી શકાય તેવી બીના છે. રંગી-ભંગી, દારૂડ્રીયા, દુન્યૈસની અને ચપળીયા સમય-સ્થિતિ જોયા વગર, આરોગ્ય કે પ્રસન્નવૃત્તિનો ખ્યાલ કર્યા વગર, ધીરજનું લીલામ કરી દીવાની આસપાસ ઘુમરી ખાતા કુદાની જેમ વિષયાનલમાં પડતું મૂકે છે. આ કંઈ સંગ-વિધિ છે ! આવી દુર્દશામાં ગર્ભાધાન થાય તો કેવું થાય ! અને સન્તતિ કેવી પાકે ! સમજી લેવાની જરૂર છે કે, ગર્ભાધાન તથા ગર્ભાવસ્થાના સમય-સંયોગો અને તે વખતની વિચાર-ભાવનાઓ સન્તતિ-નિર્માણમાં મોટો ભાગ ભજવે છે.

યાદ રહે કે ગૃહસ્થાશ્રમનો અર્થ વિષય-સંગમાં લાગ્યા રહેવું એ નથી. એથી તો એ આશ્રમ કલંકિત થાય છે, બગડે છે. ગૃહસ્થાશ્રમનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે, હમ્પતિએ પરસ્પર ચુદ્ધ અને પવિત્ર પ્રેમ કેળવી ધર્મસાધનમાં અને આત્મીન્નતિના કાર્યમાં એક-બીજાને પોત-પોતાની શક્તિનો લાભ આપવો જોઈએ. હમ્પતિ-યુગલ એ ધર્મ-રથ યા સમાજ-શકટની બળદ-બેઝી છે, એટલે તે બન્નેના શક્તિ-યોગે તે રથ યા શકટની

ગતિમાં વેગ મળવો જોઈએ અને તેઓ ઉન્નતિગામી થવાં જોઈએ. બે એકડા લેગા થતાં જેમ અગ્યાર થાય છે, તેમ દમ્પતિની બન્ને શક્તિઓ એકઠી થતાં તેમાંથી મહાન્ બળ પ્રગટે છે. તે બળનો વધારે વિકાશ તેમના સંયમપર અવલંબિત છે. જેટલું વધારે બ્રહ્મચર્ય પગાય તેટલું પાળવાની તેમની ખાસ ફરજ છે. બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવથીજ તેઓ સમાજને, દેશને અને ધર્મને ઉપયોગી નિવડે. “ પુત્રકામઃ સ્વદારેષ્વધિકારી ” એ પ્રાચીન-સૂત્રાનુસાર એક તેજસ્વી બાળક-બાળિકાને દેશને ચરણે ધરી જેઓ-જે સ્ત્રી-પુરૂષ પોતાની કામચેષ્ટા બંદ કરી દે છે, અને નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી સેવા-માર્ગને અખત્યાર કરે છે, તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમના ઉચ્ચ શિખર પર વિરાજમાન થઈ પ્રજાની અંદર મહાન્ પ્રકાશ નાંખે છે. આવા મહાન્ આત્માઓ જે દેશને પોતાની જીવન-ચર્યાથી અલંકૃત કરે છે તે દેશ ભાગ્યવાન્ ગણાય છે. આ ગૃહસ્થાશ્રમનો ઉચ્ચ આદર્શ છે. પ્રાચીન ઋષિઓએ પણ “ ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમઃ ” વગેરે ઉક્તિઓ વડે આવા આદર્શ અને મહત્ત્વપૂર્ણ ગૃહસ્થાશ્રમનાં ગુણ-ગાન કર્યાં છે. સુતરાં, વીર-ધર્મના પુનરુદ્ધારનું મૂળ ગૃહસ્થાશ્રમના પુનરુદ્ધારમાં સમાયલું સમજી લેવાની પહેલી તકે જરૂર છે.

પુનર્લગ્ન

જે ન ધર્મનો મૂળ અર્થ વીતરાગ-શાસન છે. એટલે તેમાં વૈરાગ્ય-માર્ગનેજ પ્રાધાન્ય હોય. તે તો લગ્નમાત્રને જ વખોડે-સાધારણ રીતે લગ્નમાત્રનાં જ કડવાં ફળ ખતાવે. વીતરાગ-શાસનનો ઉપદેશ કેવળ વૈરાગ્યપરત્વે છે. તેની દૃષ્ટિમાં એક માત્ર વિરાગી જીવન સારભૂત અને ઉપાદેય છે. સંસારી જીવન અને વિષય-સંગને તો તેણે મૂળથી જ અસાર અને દુઃખમય ઠરાવ્યાં છે. ત્યાં પછી પુનર્લગ્નનો સવાલ તેની આગળ શી રીતે લઈ જઈ શકાય? સંસારી જીવનના વિષયમાં વિશ્લેષણ કરવાનો તેનો વિષયજ નથી. વૈરાગ્ય-રસ-ધારામાં ડૂબકી મારવી હોય, આત્મ-સ્વરૂપનો અપૂર્વ આનન્દ ચાખવો હોય અને આધ્યાત્મિક કોયડા ઉકેલવા હોય તો એ કામ ધર્મ-શાસ્ત્રથી સમ્પાદન થઈ શકશે અને તે સુંદરમાં સુંદર રીતે થઈ શકશે; પણ દુન્યવી વ્યવહારમાં તેણે મુખ્ય લાગ લીધો નથી. તેણે તો માત્ર બ્રહ્મચર્યજ પાળવાનું ફરમાવ્યું છે. સર્વથા બ્રહ્મચર્ય જીવન માળવું એજ એનું પ્રધાન ફરમાન છે. હા, તેણે શ્રાવક-ધર્મનું પણ વિધાન કર્યું છે અને તે પર સ્પષ્ટ

પ્રકાશ નાંખ્યો છે, પણ તે બાબતમાં ધાર્મિક અંગો વિષે જેટલું નિરૂપણ કર્યું છે તેટલું સાંસારિક અંગો વિષે નથી કર્યું. અલબત્ત, ઉત્તરકાલવર્તી ધર્માચાર્યોએ ગૃહસ્થાશ્રમ પર પ્રકાશ નાખતાં લગ્ન-સંસ્થા વિષે પણ પ્રતિપાદન કર્યું છે. કિન્તુ આજે તો પુનર્લગ્નની ચર્ચાએ સમાજમાં અને દેશમાં બહુ મહોટું રૂપ પકડ્યું છે.

નૈન ધર્મશાસ્ત્ર, વૈરાગ્યપ્રધાન અને આધ્યાત્મિક-દર્શન હોઈ કરીને પણ તેની એક ઉદારતા ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી છે. તેણે ધર્મ-વિધિમાં મનુષ્યોની યોગ્યતા તરફ બહુ ધ્યાન આપ્યું જણાય છે. આ વિષેના દાખલા ઘણા જ બાણીતા છે. એક મામૂલી સાદો ચોવિહારનોજ દાખલો લઈએ. અન્વલ તો તેણે ચોવિહાર કરવાનું જ ફરમાન કર્યું, પણ સાથેજ, એમ પણ તેણે ઉપદેશ્યું કે, જેનાથી તે ન બની શકે, તે તિવિહાર કરે (પાણી છૂટું રાખે), અને તે પણ જેનાથી ન બની શકે, તે દુવિહાર કરે (પાણી અને ઈલાયચી વગેરે સ્વાદિમ ચીજો છુટી રાખે). આ ચોવિહાર, તિવિહાર અને દુવિહારની ત્રિવિધતાને વૈવાહિક જીવન સાથે સરખાવતાં, કહેનારા એમ કહી શકે કે, બિલ્કુલ વિવાહ ન કરતાં સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ ચોવિહારના સ્થાને છે, અને તે શાસ્ત્રનું પ્રાથમિક વિધાન છે; પણ જેનાથી તે ન બની શકે, તે તિવિહારસ્થાનીય લગ્નની છૂટ લે, અર્થાત્ સ્વહાર-સન્તોષરૂપે યા સ્વપતિસન્તોષરૂપે ગૃહસ્થ-ધર્મને આરાધે; તે પણ જેનાથી ન થઈ શકે તે દુવિહાર કરે, એટલે ફરી વિવાહ કરે. પણ આવી સરખામણીમાં વજૂહ ન હોય, તો એની કિમ્મત કેટલી ?

એ બનવા ભેગ છે કે, પુનર્લન્નની બાબતમાં ખાસ સ્પષ્ટ નિષેધ ધર્મશાસ્ત્રમાં દષ્ટિગોચર ન થાય અને અન્થકાર એવી ઘટનાના પ્રસંગે રૂઢિનું કારણ પ્રદર્શિત કરે. દાખલા તરીકે, પરમાત્મા શ્રીમહાવીર દેવના અગ્યાર ગણધરો પૈકી છઠ્ઠા અને સાતમા ‘ મંડિત ’ અને ‘ મૌર્યપુત્ર ’ ગણધરો એવા હતા કે જેમની (જે બન્નેની) માતા એક જ હતી અને પિતા બુદ્ધ હતા. અર્વાચીન ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજી જેવા પંડિતોએ એ બાબતમાં લખ્યું છે કે—

“ અત્ર મણિહત—મૌર્યપુત્રયોરેકમાતૃકત્વેન ભ્રાત્રોરપિ મિત્ર-ગોત્રામિવાનં પૃથક્-જનકાપેક્ષયા; તત્ર મણિહતસ્ય પિતા ઘનદેવઃ; મૌર્યપુત્રસ્ય તુ મૌર્યઃ; इति । अनिषिद्धं च तत्र देशे एकस्मिन् पत्न्यौ मृते द्वितीयपतिवरणमिति वृद्धाः । ”

(કલ્પસૂત્ર, સ્થવિરાવલી, અષ્ટમ વ્યાખ્યાન.)

અર્થાત—‘ મંડિત ’ અને ‘ મૌર્યપુત્ર ’ ની માતા એક હોવાથી તે બંને ભાઈ છે, છતાં તેમનાં ગોત્ર બુદ્ધ હોવાનું કારણ એ છે કે, તેમના બાપ બુદ્ધ બુદ્ધ છે. મંડિતનો બાપ ઘનદેવ છે, જ્યારે મૌર્યપુત્રનો બાપ મૌર્ય છે. તે દેશમાં એક પતિ મરતાં બીજો પતિ વરવાનું નિષિદ્ધ નથી; એમ વૃદ્ધ મહા-પુરૂષોનું કહેવું છે.

આવશ્યક સૂત્રની ટીકામાં ભગવાન હરિભદ્રસૂરિએ દેશ-કથાનું વર્ણન કરતાં એક બૂની ગાથા ઉતારી છે, જેમાં જણાવ્યું છે કે, દેશ-દેશના રીત-રિવાજો બુદ્ધ બુદ્ધ હોઈ, કોઈ દેશમાં

એક વસ્તુ જ્યારે ગમ્ય કે સ્વીકાર્ય હોય છે, ત્યારે તેજ વસ્તુ બીજા દેશમાં અગમ્ય કે અસ્વીકાર્ય હોય છે. ઉદાહરણાર્થ, અંગ દેશમાં તથા લાટ દેશમાં મામાની દીકરી ગમ્ય હોય છે, ત્યારે ગૌડ દેશમાં તે ભગિની હોઈ અગમ્ય ગણાય છે. તે ગાથા આ રહી:—

×“ હંદો ગમ્માગમ્મં જહ માહલ—દુહિયમંગ—ઝાઢાળં ।

જ્ઞેમિં સા મગિણી ગોહાઈળં અગમ્માઝ ” ॥

ધર્મશાસ્ત્રના કેટલાક અભ્યાસીઓનું એમ કહેવું છે કે, જેમ દ્વાદશવ્રતધારી પુરૂષ પુનર્વિવાહ કરવા છતાં પણ તેવોને તેવો શ્રાવક-દ્વાદશવ્રતધારી બન્યો રહે છે, તે પ્રમાણે દ્વાદશવ્રતધારિણી મહિલા, તેણીનો પતિ મરી જતાં પુનર્વિવાહ કરીને પણ તેવીને તેવી શ્રાવિકા-દ્વાદશવ્રતધારિણી બની રહે છે. આમ તેઓ સ્ત્રી-પુરૂષ બન્નેને માટે સરખો ન્યાય લાગુ પાડે છે. ન્યાયશાસ્ત્ર, કાયદાશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, પ્રકૃતિશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્રના ધોરણે પુનર્વિવાહનો અધિકાર સ્ત્રી-પુરૂષ બન્નેને માટે સરખો બતાવાય છે.

કેટલાકે તો એમ પણ કહેવાની હિમ્મત કરે છે કે, ગૃહસ્થધર્મના ચતુર્થ અણુવ્રતની સ્વદારસંતોષ અને પરદાર-વર્જન એમ બિન્ન પ્રકારની બે દિશા* બતાવીને, (યાદ રહે કે આ

×આ ગાથા જિનદાસગણિ-મહતરની નિશ્ચિયર્ણુમાં પણ આપેલી છે.

* “ ષળ્લત્ત્વમિન્દ્રિયચ્છેદં વીક્ષ્યાબ્રહ્મફલં સુધી: ।

મયેત્ સ્વદારસન્તુષ્ટોઽન્યદારાન્ વા વિવર્જયેત્ ” ॥૬૬॥

(હેમચન્દ્ર, યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ)

બન્ને દિશાઓમાં રહસ્યભર્યો તફાવત છે) ધર્માચાર્યોએ પોતાને માનવીય દુર્બળતાનું જ્ઞાન ક્યાં સુધી છે, તેનો જે પરિચય કરાવ્યો છે અને તેવા દુર્બલાત્માઓને માટે પણ તેમણે અણુમતના દરવાજા જે ખુલ્લા મૂકી દીધા છે, તેનો વિચાર કરતાં, તેવા ઉદાર ધર્માચાર્યો, એક ત્રાજવે પુરૂષોને ન્યાય આપે અને બીજા ત્રાજવે સ્ત્રીઓને આપે, એમ જોટા વાણિયા જેવો દુર્વ્યવહાર કદી કરેજ નહિ, એમ સહેજે માનવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. અને એ રીતે પુરૂષોની જેમ સ્ત્રીઓને પણ પુનર્વિવાહની મૂટ હોયજ.

વળી, કેટલાકો નજીકનું ઉદાહરણ આપતાં જૈન-ધર્મિ-હાસ—પ્રસિદ્ધ પરમાર્હત, પરમશ્રાવક, વીરશિરોમણિ, મહા-પુરૂષ વસ્તુપાળ-તેજપાલનો દાખલો આપે છે કે, જેઓ પુનર્લગ્ન કરેલ માતાની કુક્ષિથી જન્મ્યા હતા. આ વિષયમાં ઐતિહાસિક પ્રમાણ શ્રીમેરૂતુંગસૂરિ-વિરચિત ‘પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ’ નું અપાય છે, જેમાં તે મહાપુરૂષોનો જન્મ પુનર્લગ્ન કરેલ માતાથી થયાનું સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. વસ્તુપાલનો સ્વર્ગવાસ વિં સં ૧૨૯૬ માં બતાવાય છે અને ‘પ્રબન્ધચિન્તામણિ’ વિં સં ૧૩૬૧ માં રચાયો છે; એટલે એ ઉપરથી એ ‘પ્રબન્ધ’ ના લેખક, વસ્તુપાલ પછી કેટલા નજીકના વખતમાં થયા છે, એ પણ ચોખ્ખું જણાઈ આવે છે. જિનહર્ષના વસ્તુપાલ-ચરિત્રમાં પણ એને મળતો અધિકાર છે. લક્ષ્મીસાગરસૂરિ તથા પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ વગેરેના રાસોમાં પણ આ હકીકત નોંધાયેલી છે.

આ બધું વાંચી કેટલાકોનાં હૃદય પુનર્જનમાં માનવા તૈયાર થાય ખરાં. પણ સખૂર ! ધર્મશાસ્ત્ર એ વિષે ચૂપ હોય તો પણ એક શાસ્ત્ર એવું હજી રહી જાય છે કે જેની પરવાનગી લીધા વગર તે વિષેની તરફદારી હર્ગિજ ન થઈ શકે. તે શાસ્ત્ર છે સમાજ-શાસ્ત્ર. તે જો તે વિષે વિરૂદ્ધ હોય, તેને જો તે વાત ન સદતી હોય તો તે વિષે ધર્મશાસ્ત્રનો વાંધો ન હોય તો પણ તે આચરણમાં ન મૂકી શકાય. આવા સાંસારિક પ્રશ્નોનો નિકાલ સમાજ-શાસ્ત્રથી થાય તે ધર્મશાસ્ત્રથી ન થઈ શકે. ધાર્મિક અંગોની વિચારણા માટે ધર્મશાસ્ત્ર, અને સાંસારિક તથા વ્યાવહારિક બાબતોની વિચારણા માટે સમાજ-શાસ્ત્ર અગર સમય-શાસ્ત્ર કામ લાગે. દરેક પોતપોતાની કક્ષામાં ઉપ-યોગી થઈ શકે. હા, એટલું ચોક્કસ કે કોઈ પણ બાબત જો ધર્મશાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ હોય તો તેનો અમલ ન થઈ શકે.

ધર્મશાસ્ત્રથી ઉકેલ કરવો સુગમ છે, પણ સમાજ-શાસ્ત્રથી ઉકેલ કરવો બહુ મુશ્કેલ છે. ધર્મશાસ્ત્રની સમ્મતિ આ અનુમતિ મેળવવા માટે તેનાં પાનીયાં ફેંદી તેમાંથી તદ્દનુકૂળ વચન કે પ્રમાણ બોળવું રહ્યું, પણ સમાજ-શાસ્ત્રની પસંદગી તપાસવા માટે કેવળ વર્તમાનકાળની જ પરિસ્થિતિનો વિચાર કરવો પુરતો નથી, પરંતુ ભૂતકાળની સંસ્કૃતિની વિચારણા સાથે ભવિષ્યકાળ ઉપર પણ બહુ ખારીક નજર દોઢાવવાની જરૂર પડે છે.

પુનર્જનની બાબતમાં, સમાજની નાડી તપાસીને, સમયનો પ્રવાહ ઓળખીને, ભવિષ્યમાં પરિણામનો વિચાર

કરીને, નારી-ધર્મના મૂળ આદર્શ પર ખ્યાલ રાખીને, સાહસ, આવેગ કે ઉતાવળ ન કરતાં, સ્થિર દૃષ્ટિ, શાન્ત મગજ અને ગંભીર પ્રજ્ઞાથી ઊંઘાપોહ કરવાની આવશ્યકતા છે.

કાનૂનની દૃષ્ટિમાં વિધવાનું પુનર્લગ્ન તેટલુંજ ન્યાય્ય છે, જેટલું, વિધુર પુરૂષનું પુનર્લગ્ન ન્યાય્ય છે. તો પણ વિવેકની દૃષ્ટિમાં તે બન્ને અવસ્થાઓમાં ભારે અન્તર છે. જેવી રીતે, પત્નીનું વ્યભિચાર-કર્મ પતિના વ્યભિચાર-કર્મ કરતાં વધારે નિન્દ્ય છે, તેવીજ રીતે સ્ત્રીનો પુનર્વિવાહ પુરૂષના પુનર્વિવાહથી વધારે ભદ્રો અને નિકૃષ્ટ છે. એથી સ્ત્રીમાં તે પવિત્રતા અને તે સહજ લલ્લની ભારે કમી પ્રગટ થાય છે, જે, સ્ત્રીજાતિની સહુથી મોટી ચાડતા અને મોહિની શક્તિ છે.

પણ જૈન-સમાજમાં જે ભયંકર હોળી સળગી રહી છે, અર્થાત્ હરવર્ષે લગભગ સાત-આઠ હજાર જેટલા માણસોનો સંહાર થતો રહે છે, એટલે હરેક દશકે સિત્તેર-એસી હજાર જેટલી મનુષ્યસંખ્યા ઘટ્યા કરે છે, એનું કારણ જણાવતાં પુનર્લગ્નના હિમાયતીઓ જે કહેવા માગે છે તે આ નીચે સુજળ છે.

જૈન સમાજમાં લગભગ એક તૃતીયાંશ પુરૂષ તો જૂઠવાસના અભિલાષી છતાં સદાને માટે કુંવારા રહી જાય છે, અને એક તૃતીયાંશ સ્ત્રીઓ વિધવા બની સદાને માટે રંડાપો કાઢે છે. આમ એક તૃતીયાંશ સ્ત્રીઓ અને એક તૃતીયાંશ પુરૂષો જાતીય દુર્દશા અને સામાજિક બહાત્કારનો ભોગ થઈ અશાન્ત ચિત્તે સન્તાનોત્પત્તિ-કર્મથી બિદ્કુલ અલગ થઈ જાય છે.

ફક્ત ૩ સ્ત્રી-પુરૂષોજ ગૃહવાસી રહી જાય છે. યદ્યપિ સમાજમાં છોકરા અને છોકરીઓ કરોઝ કરીબ બરાબરની ગણતરીમાં પેદા થાય છે, કિન્તુ પુરૂષ વિધુર થતાં તે તો બંને, ત્રણ ત્રણ, ચત્તાર કુંવારી કન્યાઓ સાથે વિવાહ કરી લે છે અને સ્ત્રીઓ વિધવા થતાં તેમને સદાને માટે રંડાપો કાઢવો પડે છે, એટલે આ પરિણામ આવે છે. અર્થાત્ જેટલા વિધુરોનાં લગ્ન કુંવારી કન્યાઓ સાથે થાય છે, તેટલી કન્યાઓ ઓછી થતાં તેટલા પુરૂષો કન્યા ન મળવાના કારણે સદાને માટે કુંવારા રહી જાય છે. યદિ ૧૦૦ છોકરા અને ૧૦૦ કન્યાઓ ઉત્પન્ન થાય અને તેમાંથી ૩ અર્થાત્ ૩૩ કન્યાઓ વિધુરોને પરણાવી દેવાય તો બાકી ૩ અર્થાત્ ૬૬-૬૭ કન્યાઓ ફક્ત ૬૬-૬૭ છોકરાઓને મળી શકવાની, અને ૧૦૦ માંથી શેષ ૩૩ છોકરાઓને કન્યા નહિ મળી શકવાની. એમને તો જિન્દગીભર કુંવારાજ રહેવું પડશે. જેટલી કન્યાઓ વિધુરોમાં ઓછી જવાની, તેટલી કન્યાઓ સાથે તેટલા વધારે કુંવારા વિવાહિત થવાના, પણ તેટલા વિધુરો પુનર્વિવાહ વગરના રહેવાના. અગર કોઈ પણ વિધુરો પુનર્વિવાહ ન થાય તો બેશક કુંવારા તો સોએ સો વિવાહિત થઈ જવાના, પણ ૩૩ વિધુરોને વિવાહ વગર રહેવું પડશે. આ હિસાબે હર હાલતે એક તૃતીયાંશ પુરૂષોને અવિવાહિત રહેવું અનિવાર્ય છે. કેવળ ૩ સ્ત્રી-પુરૂષોજ ગૃહવાસ કરી શકવા યોગ્ય રહી જાય છે. બીજી તરફ સ્ત્રી વગરના કુંવારા અને વિધુરો જે બ્રહ્મચારી બન્યા રહેતા હોય તો એ મહાન્ સૌભાગ્યના વાત ગણાય. પણ એ બીના અધિકાંશ અશ્રદ્ધેય છે. તે બીચારાઓ,

અધિકાંશ કોઈને કોઈ રીતે સ્વેચ્છાની પૂર્તિ કરેજ છે અને બહુ અશાન્તિ સાથે પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે.

કન્યાવિક્રયની કુપ્રથા પણ આવી કક્ષેત્રી સ્થિતિમાંથીજ ઉત્પન્ન થઈ છે. કેમકે પૂર્વોક્ત હિસાબ પ્રમાણે કન્યાઓ તો ૧૦૦ છે અને તેણીઓના ઉમેદવાર કુંવારા તથા વિધુરો મળીને ૧૩૩ છે, બહુકે એક એક પુરૂષ ત્રણ ત્રણ અચ્ચાર વાર વિધુર થઈ જાય છે અને કુંવારી કન્યાને શોધે છે, એ હાલતમાં ઉમેદવારોની સંખ્યા ૧૩૩ થી પણ આગળ વધી જાય છે; એટલે પછી કન્યા મેળવવા માટે પરસ્પર ધમાધમી થાય છે, અને શ્રીમાન વિધુરો લક્ષ્મીના ખનખનાટથી ખાજી મારી જાય છે, એટલે ખીચારા ગરીબ જવાનીયા હાથ ધસતા રહી જાય છે. આ રીતે ગરીબ માખાપોને કન્યા વેચવાનો અવસર મળે છે. અને લક્ષ્મીની કોથળી તરફ આકર્ષાઈ તેઓ પોતાની પુત્રી પચાસ થા સાઠ વર્ષના બુઢાને પણ આપવા તૈયાર થઈ જાય છે. તે ડોકરો પોતાની નિર્લજ્જ વાસના પૂરી કરી “ ઘોર-જોગ ” થાય છે ત્યારે પેલી ખાલિકા “ ઘર-જોગ ” થાય છે. પણ ખાળ-અવસ્થામાંજ તેણીના શિરે વૈષવ્યનો વજ્ર-પાત થતાં તે ખીચારીના ખુરા હાલ થાય છે. આમ એક વૃદ્ધ-વિવાહથી એક છોકરો કુંવારો રહી જાય છે અને સાચેજ એક કન્યાને પણ જિન્દગી ભરને માટે વૈષવ્યની ભીષણ ખાઈમાં ધકેલી દેવાય છે. આમ એ બન્નેની તરફથી ઇચ્છાવિરૂદ્ધ સૃષ્ટિમાર્ગ બંધ થઈ જાય છે.

માલ અને ખપત (Demand and Supply) નો

વેપારી નિયમ છે કે જ્યાં માલ થોડો અને ખરીદાર અથવા તેને મેળવવાના ઉમેદવાર વધારે હોય તો તે ચીજનો ખર્ચ-ભાવ (Market-Rate) વધી જવો સ્વાભાવિક છે. આવી દશામાં કન્યાવિક્રયની વિરૂદ્ધમાં ગમે તેટલી ખૂંચો પાડવામાં આવે પણ તેનું શું પરિણામ આવવાનું? કન્યાવિક્રય તો ત્યારે બંધ થઈ શકે કે જ્યારે તેણીના ખરીદનાર ન હોય, અર્થાત્ વિધુરોનો વિવાહ કુંવારીઓ સાથે ન થાય; કુંવારીઓ સાથે કુંવારાઓનોજ વિવાહ થાય. આ હાલતમાં પ્રાયઃ ન તો કોઈ સંસારાભિલાષી યોગ્ય વ્યક્તિ વિવાહ કયાં વગરનો રહી શકશે, અને ન કોઈને કન્યા મૂલ્ય આપી લેવી પડશે.

બાળવિવાહ પણ બંધ થતો નથી, તેનું પણ એક કારણ આ છે. દરેક છોકરાવાળો એ જ ચિન્તામાં રહે છે કે કોઈ રીતે મારા છોકરાનો જલદી વિવાહ કરીને આ “ ઘોડ-દોડ ” માં જીત મેળવું; વિલંબ કરવાથી, ન માલૂમ, શું પરિણામ આવે, અને રખેને મારા છોકરાને કુંવારા રહી જવાનો વખત આવે.

વળી આગળ વધી પુનર્લગ્નના પક્ષકારો પોતાર કરે છે કે:-પુરૂષ મ્હોટી ઉંમર સુધી, પરિપક્વ ઉંમર થવા છતાં પણ, એક પછી એક બાળિકાનાં પાણિગ્રહણ કરતોજ જાય અને બાળ ઉંમરની બાળાનો પતિ મરી જતાં તેણીને વૈધવ્યની દાણુ બઠીમાં પડતું મૂકવાની જખરન ફરજ પાડવામાં આવે એ કેવો ન્યાય! કેવી દયા! કેવું હૃદય! અનેકવાર વિવાહ કરવા છતાં પણ પુરૂષોની કામ-તૃષ્ણા શાન્ત

નથી થતી ને પુનઃ પુનઃ લગ્ન માટે તેઓ વલખાં માર્યા કરે છે, તો બાળ-વિધવા થનારીની મનોદશા કેવી કલ્પવી ! તેણીને તૃષ્ણા-પ્રવાહ શી રીતે અટકવાનો ! સાસુ-મા, દેરાણી-જેઠાણી, જ્ઞેન-ભોજાઈ વગેરે સધવાઓનાં વિલાસી જીવન વચ્ચે તેણીને પોતાની ચઢતી જીવાનીનાં દિવસો વિતાવવા એ કેટલી વિકટ સમસ્યા હશે !

પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીની કામ-વાસના અધિક બતાવી છે, અને મ્હોટા મ્હોટા શ્રુતધરો અને તપસ્વીઓ પણ સમયપર ગબડી પડ્યા છે, ત્યારે બાળ-વિધવાઓથી બળાત્કારે બ્રહ્મચર્ય પળાવાની આશા રાખવી એ વિચિત્ર નથી કે !

આજે સમુચ્ચય હિન્દુ સમાજમાં કેટલીયે બાળ-વિધવાઓ અવળી ઘાણીએ પીલાઈ રહી હશે ! નીતિબ્રષ્ટ થઈ રહી હશે ! ભયંકર પાપો કરી રહી હશે ! કસાઈઓના હાથે રહેંસાઈ રહી હશે ! ઓ ! પ્રભુ ! તેમનો કોઈ બેલી ! છે કોઈ તેમને ઉગારનાર ! છે કોઈ તે બીચારીઓની કકળતી આંતરડી-ને ઠારનાર ! ઉફ ! ગજબ ત્રાસ ! ભયંકર અન્ધાધુંધી ! રાક્ષસીય અત્યાચાર ! આવી બાળાઓના ઉકળતા નીસાસા, તેણીઓનાં હૃદયભેદક આકન્દન અને તેણીઓનાં કાળજામાં ભભકતી દુઃખાગ્નિના ભડકા સમાજને કુશળ-ક્ષેમે રહેવા દેશે કે !

બહારના વિધર્મીઓના જીવન અને અંદરના સહવાસી યા સહચારીઓના અનાચાર વચ્ચે આજની વિધવા સન્તપ્ત

નિઃશ્વાસ નાંખી રહી છે. પરાણે-જખરહસ્તી વૈધવ્ય પળાવવા-
ના પરિણામે જે અનર્થો, જે અત્યાચારો અને જે બ્રહ્મ-
હત્યાદિ પાપો થાય છે તે કેનાથી અબાણ્યા છે ! તે ખીચારી
અભાગણીઓ વિધર્મીઓ કે ગુંડાઓનાં પ્રલોભનોમાં ફસાઈ જઈ
પોતાના જીવન-ધર્મ પર કટાર ચલાવે છે, સ્થામાં ઘર માંડી
બેસે છે અને તેણીઓના જ પેટે એવા કટ્ટર વિધર્મીઓ પેદા
થાય છે કે માતાના મૂળ ધર્મ પ્રત્યે તેમને હળાહળ દ્વેષ વ્યાપેલો
હોય છે, અને તે ધર્મને ખોદી નાંખવા માટે તેઓ પૂરા જીરુસાથી
બહાર આવે છે. મુસલમાનો અને ઇસાઈઓના ફાંસલા એટલા
મજબૂત અને એવા આકર્ષક હોય છે, કે દુખિયા અને
સન્તોષિત વિધવાઓ ઝટ તેઓની જાળમાં ફસાઈ જાય છે. પણ
પાછળથી તેણીઓના એવા ખુરા હાલ થાય છે-એવી ભૂંડી દશા
થાય છે કે તોખા ! તોખા ! !

ખરેખર તારીફની વાત છે કે, નવ યૌવનના ઉન્માદ-
સમયમાં પણ વિધવા થનારી બાળાઓ ધીરજ રાખવા જેટલું
બળ અવશ્ય ફેરવે છે, પણ તે ખીચારીઓને ખરેખર વિધુરો
કે કુંવારા પુરૂષો સુખે બેસવા નથી દેતા, તેણીઓને તેઓ
પજવે છે અને વિવિધ પ્રકારનાં પ્રલોભનો આપી તેણીઓને
ચલાયમાન કરે છે. તે ખીચારીઓ તેવા ધુતારાઓના પંજમાં
ફસાઈ જાય છે, અને પછી તે પુરૂષો જ તેમના પાપનું અનિષ્ટ
પરિણામ પ્રકટ થતાં તે અભાગણીઓને ધકકે મારી બહાર
કાઢે છે અને પોતે ડાહ્યા-ડમરાનો દેખાવ કરી ‘સતીયા’ બનવા-
નો દમ ભરે છે ! અરે ! ઘરની અન્દર દેવર-લોભાઈ, શ્વસુર-વધૂ

અને ચોરમાન મા-દીકરાના ખેલાતા અધર્મી કિસ્સા બહાર આવ્યા છે. હાય ! મોહોન્માદ !

બહારથી દેખાતા આડંબરી સદાચારની પાછળ ગુપ્ત દુરાચારના જીવ-લેણ સડાઓને નભાવી રાખનાર સમાજ પોતાનું અસ્તિત્વ ક્યાં સુધી ટકાવી શકશે ? દિવસે દિવસે એવું કાતિલ ઝેર સમાજમાં ઉંડું ઉતરતું જાય છે, કે સમાજના નેતાઓ સવેળા સાવધ નહિ થાય તો સમાજ-આખો હિન્દુ સમાજ ક્યાં જઈ પડતું મૂકશે, એ વિચાર કરતાં પણ હૃદય થરથરી ઉઠે છે. કારણ કે મુસલમાનો અને ઈસાઈઓ હિન્દુ કોમને બળી જવા માટે મ્હોં ફાડી બેઠા છે. તેઓ હિન્દુઓની કુંભકર્ણુ નિદ્રાનો ખૂબ લાભ લઈ રહ્યા છે. હિન્દુઓની નિદ્રા જેટલી લાંબાશે, તેટલું તેમનું કલેવર કપાતું જવાનું, જેમાં જૈન જેવી દુબલી-પતલી કોમનું ભવિષ્ય તો અતિશય ભયાનક છે. જુઓ ! સન ૧૯૨૧ ની મનુષ્ય-ગણનાના રિપોર્ટના ચોથા અધ્યાયમાં કમિશ્નર મહાશયે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે—

“ The Jains are rigid observers of Customs of early marriage and prohibition of widow-marriage and like Hindus their proportion in population is steadily declining. ”

અર્થાત્-જૈનો બાળ-વિવાહની રૂઢિના સખ્ત પક્ષપાતી છે, તેમજ વિધવા-વિવાહના સખ્ત નિષેધક છે, અને એથી હિન્દુઓની જેમ તેમની પણ સંખ્યા અટલ રૂપથી બરાબર ઘટતી ચાલી છે.

હિન્દુ જાતિ કરોડોની ગણતરીમાં છે. ૨૫ કરોડ હિન્દુ ઘટતા ઘટતા પણ બહુ લાંબા વખતે ઘટશે. વળી તેઓમાં અધિક જાતિઓ એવી છે કે જેઓમાં વિધવા-વિવાહ પ્રચલિત છે, જેથી તેમની સંખ્યા એકદમ કમ થતી ન લાગે. પણ જૈનો તો પુરા બાર લાખ જેટલા પણ નથી રહ્યા. તેઓમાં પ્રાયઃ ત્રણ ચાર જાતિઓમાં જ વિધવા-વિવાહ પ્રચલિત છે, બાકી તમામ જાતિઓ બરાબર ઘટતી ચાલી છે.

સંયુક્ત પ્રાન્તના ૧૯૨૧ ની મતુખ્ય-ગણનાના રિપોર્ટમાં લખ્યું છે કે—

“ Jains continue to decrease. This community alone of all in the province decreased between 1881 and 1891 and there seems no doubt that it is dying out. ”

અર્થાત્....જૈનો બરાબર ઘટતા ચાલ્યા છે. સન ૧૮૮૧થી ૧૮૯૧ ના વચ્ચે આ પ્રાન્તમાં ફક્ત આ જ જાતિ ઘટી છે. એમાં શક નથી કે આ જાતિ ખતમ થવા બેઠી છે.

પૂર્વ કાળમાં સતી-દાહની રાક્ષસીય પ્રથા એવી હતી કે પતિના મૃત્યુ પાછળ વિધવાને જળરન-ફરજીયાત પતિની ચિતામાં બળી મરવું પડતું હતું. હિન્દુ શાસ્ત્રોના નામે હિન્દુઓ વિધવાઓને લડલડતી આગમાં સળગાવી દેતા હતા. બીચારી અબળા બળતી આગમાંથી બહાર છુટવા મથતી, કે પુરૂષો મ્હોટી મ્હોટી લાઠીઓથી ઠોકી ઠોકીને તેણીને આગમાં ખોસી

હેતા. આમ, મુસલમાનો ચા કસાઈઓના આંગણે મરાતા જાનવર કરતાં પણ વધારે ખુરી હાલતથી દેશની વિધવાઓ કતલ કરાણી છે; અને વળી તે ધર્મના નામ પર ! એ ‘ ધર્મ ’ કેવો હશે ! એ ધર્મ-પોથીઓ કેવી હશે ! અને એ ધર્મના ઠેકેદારો કેવા હશે ! વધારે તાજજીવ થવાની વાત તો એ છે કે, આગના ઝપાટામાં સળગી રહેલી અભાગણીની રાડ કોઈ ન સાંભળે એટલા માટે ચિતાગ્નિની આસપાસ ઢોલ વગેરે વાજા-ગાજાને ખૂબ ઘોંઘાટ કરી મૂકાતો. લોકો પણ તે ખીચારીની ખૂમ સાંભળવામાં પોતાનું અમંગળ સમજતા, કેમકે ધર્મના ઠેકેદારોએ લોકોને એટલે સુધી ખેવફૂફ બનાવી દીધા હતા કે, ચિતાગ્નિમાં બળી મરતી વિધવાની ખૂમ જો કોઈ સાંભળી લ્યે તો તે વાંઝિયો થાય ! હાય ! કેટલો ગજબ ! કેવો પૈશાચિક સંહાર ! આમ, સમાજના બળાત્કારે, હિન્દમાં લાખો વિધવાઓને ચિતાગ્નિની ભડભડતી જ્વાળામાં જીવતી બળી મરવું પડ્યું છે. પણ લલું થજો અંગરેજ સરકારનું, કે જેણે સતી-દાહની પાપી પ્રથાને જઠ-મૂળમાંથી ઉખેડી ફેંકી દીધી છે.

જ્યારે જ્યારે સમાજ-સંસ્કારને લગતા ન્હાના-મ્હોટા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે ત્યારે સુધારકો અને સ્થિતિ-ચુસ્તોની વચ્ચે ભારે ઘસાઘસી ચાલવા માંડે છે. વિધવાઓને તેણીઓના મૃત પતિ સાથે ચિતાગ્નિમાં જીવતી બળી મૂકવાની પૈશાચિક પ્રથાને ઉખેડી ફેંકી દેવા બાબત બંગાળમાં જ્યારે પહેલ વહેલી ચળવળ શરૂ થઈ હતી, તે વખતે રૂઢિપૂજક, લકીરના ફકીર પંડિતો અને બીજાઓએ એ આસુરી પ્રથાને

સહીસલામત રાખવા માટે અને સુધારકોને ઉતારી પાડવા માટે કંઈ ઓછો ખળભળાટ નહોતો મચાવ્યો. પણ તે વખતના રાજા ‘રામમોહનરાય’ જેવા વીર સુધારકો તેવા ખળભળાટ સામે કંઈ મોળા પડે તેવા નહોતા. આખરે તેઓ પોતાના અદમ્ય ઉત્સાહ અને અટલ પ્રયાસથી પોતાના પ્રયત્નમાં વિજયી નિવડયા, અને ધર્મને નામે ચિતાગ્નિમાં હોમાઈ જતી વિધવાઓને જીવિત-દન મળ્યાં.

આજે એ (વિધવા-દાહની) વાત જમાના-જૂની થઈ ગઈ છે, કેવળ કથા-વાર્તામાં રહી ગઈ છે. એ પ્રથા ખંદ થયા-ના પરિણામે કંઈ હાનિ થવાની કલ્પના પણ કોઈ કરતું નથી. ખડકે દરેકે દરેક એ મહા અધર્મી હોળી ખુઝયાને ‘ખડુ સાડે થયું’ માને છે. અને એ કસાઈ-કર્મથી પણ વધારે પાપી પ્રયાને અત્યન્ત ઘૃણાની નજરે જુએ છે.

એટલે, જરૂરી સુધારા માટે પણ હીલચાલ પ્રારંભ થતાં, એમરથી એકદમ વિરોધી આક્રમણોનાં ધનધોર વાદળો તેની સહામે ચઢી આવવાનું બનતું આવે છે. કેમકે ઘણા જૂના વખતના અંસ્કારોમાં ટેવાઈ ગયેલા સમાજની એવી દશા થઈ જાય છે કે, તેને જ્યાં તે પડ્યો હોય ત્યાંથી એક ડગલું પણ ખસવાનું સાડું લાગતું નથી. પણ વખત વખતનું કામ કયે જ જાય છે. સમય આવ્યે, નૂતન બુદ્ધિના ગઠગઠાટ અસાર રૂઢિઓના ચીંથરામાં લપેટાઈ રહેવાની ચોખ્ખી ના પાડે છે, અને લગ્ય લાવનાઓના નવ્ય પ્રવાહમાં જીર્ણ માન્યતાઓનાં અસાર વાતાવરણને શમી

જવું પડે છે. આ રીતે સમય સમય પર સમાજનું સંસ્કરણ થતું આવ્યું છે. અસ્તુ.

ઉપર કહ્યું તેમ વિધવાઓને પતિ-શબ સાથે ચિતા-ગ્નિમાં એકદમ હોમાઈ જવું એ જેમ ફરજિયાત હતું, તેમ આજે બાળ-વૈધવ્યના ઘોર નરક-કુંડમાં સદા રીબાયા કરવું એ પણ ફરજિયાત છે. કિન્તુ સુપ્રસિદ્ધ-નામધેય, સુધારક-શિરોમણી, ‘ ઇશ્વરચન્દ્ર ’ વિદ્યાસાગરજી જેવાઓના મહાન પ્રયત્ને ભારત સરકારે પુનર્લગ્નનું દ્વાર ખુલ્લું કરી દીધું છે અને પંજાબના વીર સુધારક સર ‘ ગંગારામ ’ અગ્રવાલ, રાયબહાદૂર કે. ટી. સી. આઈ. ઇ. એમ. બી. ઓ. મહાશય, વિધવાઓના ઉદ્ધાર માટે આશ્રમે અને પુનર્લગ્નની સંસ્થા પાછળ આત્મીય લાખ જેવડી રકમ અર્પણ કરી ગતવર્ષે પરલોક સિધાવ્યા છે.

આ બધું વિવેચન પુનર્લગ્નના પક્ષપાતીઓનું આપણે જોયું.

એમાં તો શકજ નથી કે બીજી કેમો કરતાં જૈન કેમમાં વસ્તી-સંખ્યાનો ઘટાડો બહુ વધારે પ્રમાણમાં થતો ચાલ્યો છે. પણ વિધવાવિવાહના પક્ષકારો આ માટે જે ઈલાજો બતાવે છે તેમાં તેઓ પુનર્લગ્નની પ્રથાને ચાલુ કરવાની પણ જલામણ કરે છે. આ વાત ખાસ વિચારવાજેવી છે. પુનર્લગ્ન જો સમાજને હુર્ગતિના ખાડામાં ધકેલી ધમંની અધોગતિ કરનાર હોય તો તો બેશક એ પ્રથાને દાખલ કરી વસ્તી વધારવી ઉચિત ન જ ગણાય. ગાંધીજી જેવા સંવત્સરધારી મહાપુરૂષો તો આજે બાળવિધવાઓની

હૃદયદ્રાવક હૃદય જોતાં તેવીઓનાં પુનર્લગ્ન માટે સ્પષ્ટ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે અને યુવકોને તેવી બાળા મળે ત્યાં સુધી કુમારી સાથે લગ્ન ન કરવાની ભલામણ કરી રહ્યા છે.

હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુ વિધવાઓની સંખ્યા સન્ ૧૯૧૧ ની ગણતરી પ્રમાણે લગભગ અઠી કરોડ જેટલી (૨૬૪૨૧૨૬૨) ગણાયલી, જેમાં પચીસ વર્ષ સુધીની આયુષ્યવાળી વિધવાઓ ૧૫૩૭૬૪૪, પન્દર વર્ષથી કમ ઉમ્મરવાળી ૩૩૨૪૭૨ અને દશ વર્ષથી કમ ઉમ્મરવાળી ૯૭૮૫૪ જેટલી છે. પાંચ વર્ષથી પણ ન્યૂન ઉમ્મરવાળી છેક ન્હાની વિધવા બચ્ચીઓ પણ આ અઝાગ દેશમાં મોજૂદ છે ! અને તેમની સંખ્યા લગભગ ૧૨૦૨૪ સુધી પહોંચે છે. અરે ! એક વર્ષથી પણ કમ ઉમ્મરવાળી વિધવાઓ છસો જેટલી !

જે દેશમાં બાળ-પત્નીઓની સંખ્યા એક કરોડથી વધારે હોય, અને એક એક-બખ્ખે વર્ષની બચ્ચીઓ પણ પંદર-સત્તર હજાર જેટલી સંખ્યામાં બાળ-પત્નીઓ થઈને બેઠી હોય, તે દેશના હૃદયગ્ચતુ' શું પૂછવું ! આવાં ભયાનક બાળ-લગ્નોથી યા તો અકાળ મોતના આસ થવું પડે, યા અકાળ વૈધવ્યના ભોગ થવું પડે, સિવાય બીજું શું પરિણામ આવે !

આટલી મોટી સંખ્યામાં “ વિધવા-પદ્ધતિ ” આ પૃથ્વી-પીઠ પર હિન્દુસ્તાન સિવાય બીજે કયાંય નથી. દેશની આ દારૂણ વ્યાધિની ચિકિત્સા જ્યાં સુધી ન થાય, ત્યાં સુધી દેશોદ્ધારની ગમે તેટલી ખૂમો પાડીએ પણ કંઈ ન વળે.

બીજી કોમો કરતાં જૈન કોમમાં વિધવાઓની સંખ્યા

વિશેષ વધતી જાય છે અને એ સમાજની ઘોર ખીમારી છે, એમાં શક નથી. આજે જૈનોમાં ૨૩૮૮૦૮ પરણેલી સ્ત્રીઓમાં ૧૪૩૯૯૫ વિધવાઓ ગણાય છે ! આ ખીમારીનું નિદાન, વારં-વાર જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ બાળ-વિવાહ, અનમેલ વિવાહ અને વૃદ્ધલગ્ન છે. માટે તેવા કુલજના કાંટાઓનેજ જડ-મૂળ-માંધી ઉખેડી ફેંકી દેવા પૂરજોશથી પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. તેવા વિવાહનેજ એકદમ અટકાવી દેવાની સખ્ત જરૂર છે. સમાજમાં ન્યાત-જાતનાં બંધારણોની એવી કઢંગી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે કે તેવાં અનુચિત અને ઘાતકી લગ્નો પુષ્કળ પ્રમાણમાં થયાં કરે છે. કન્યાની લેવડ-દેવડનાં ક્ષેત્રો આજે બહુ સંકુચિત થઈ ગયાં હોઈ, વ્યાજખી લગ્નના લાલ ઘણા મોંઘા થઈ પડ્યા છે. પૂર્વ કાળમાં તો મ્હોટે ભાગે જ્યાં રોટીવ્યવહાર ત્યાં ખેટીવ્યવહાર હતો અને વિવાહ-સંસ્કાર યોગ્ય રીતે અને યોગ્ય ઉમ્મરે થતા. એથી પહેલાના વખતમાં આટલી વિધવાઓ નહોતીજ. બાલ-વિધવા તો કવચિત્ જ નજર આવતી. પાંચ દશ વર્ષે કદાચિત્ કોઈ બાળા ઉપર વૈધવ્ય આવી પડતાં સર્વત્ર અછેરા-રૂપ હાહાકાર વર્તાઈ જતો. આજની સ્થિતિ તો સ્પષ્ટ છે. ખરી વાત તો એ છે કે-ગામોગામ, નાત-જાતમાં જે ભાગલા પડી ગયા છે તે સઘળા સમેટી લેવાવા જોઈએ. દશા, વીશા, પોરવાડ, ઓસવાળ વગેરે જુદા જુદા નાતલેદો ઉડાવી દઈ બધાઓની એક અવિભક્ત જૈન-જાતિ નિષ્પન્ન થવી જોઈએ. વિવાહ-ક્ષેત્રનું આયોજન વિશાળ કરવામાં કોમને ઘણો લાભ છે અને ધર્મની ઉન્નતિ છે.

પણ આવા (લગ્ન-સુધારણાના) પોકારો તો ઘણાં થયા અને થાય છે; પરંતુ તેનો અમલ ક્યાં થાય છે ? અને એનું જ એ પરિણામ છે કે, આ વિષમ પ્રશ્નની ચર્ચા સમાજમાં હવે પૂર જોશથી ચાલવા માંડી છે. અને સમાજ હજી પણ નહિ ચેતે તો જાતે દહાડે પુનર્લગ્નનો રસ્તો ખુલ્લો થવા સંભવ છે. આજે સમાજનો મ્હોટો ભાગ, સામાન્ય રીતે જેઓ પુનર્લગ્નના પક્ષકાર નથી તેવાઓ પણ પતિની સંગતમાં નહિ આવેલી એવી કહેવાતી વિધવા બાળાઓને ફરી પરણાવી દેવાની તરફેણમાં છે. મ્હોટા મ્હોટા અનુભવી અને સચ્ચારિત્રશાળી સજ્જનો, વૃદ્ધો અને પ્રજામાન્ય મહાપુરૂષો પણ આમાં સમ્મત છે.

બાળ-લગ્ન અને બેજોડ લગ્ન જેવાં અધર્મ્ય લગ્નો બંધ પડી જતાં અને બાળક-બાળિકાઓને વિદ્યાધ્યયનની સાથેજ સાથે વ્યાયામની પણ ખરેખરી તાલીમ આપવામાં આવતાં તથા લગ્નની ક્ષેત્ર-સીમા વિશાળ બનતાં, તેમજ યોગ્ય વર-વધૂનાં લગ્ન થવા પૂર્વે યોગ્ય ડાક્ટર દ્વારા પુરૂષની તન્દુરસ્તીની ખાસ જાચ કરાવવાની પ્રણાલી ચાલુ થતાં જે નવદમ્પતિઓ પ્રકટ થશે, તેમનાથી ધર્મની જ્યોત ઝગમગવાની અને તેઓ સમાજનાં વિધાયક બનવાનાં.

એવી અનેકાનેક દેવીઓ મોજૂદ છે, જેઓ બાળપણમાં કે ચઢતી જુવાનીમાં રંડાતાં અખંડ પ્રદક્ષિણા પાળવાનું આત્મ-બળ ધરાવી રહી છે, ત્યારે એવા જુવાન વિધુરો કેટલા નિકળશે,

કે જેમણે પહેલી પત્ની મરી જતાં પુનર્જનનો વિચાર માંડી વાળી બ્રહ્મચારી-ભુવન ધારણ કર્યું હોય !

ધીરજ ગુણ સ્ત્રીઓ ખીલવી શકે અને પુરૂષો ન ખીલવી શકે એવું કંઈ નથી. પુરૂષો પણ ધીરજ ગુણમાં આગળ વધી શકે છે. પણ સ્વતંત્રતાના મહમાં પડી પુરૂષે પોતાની મર્યાદા વિસારી દીધી છે. અને જ્યારથી સ્ત્રી-વર્ગ પર તેણે ‘ નાદર-શાહી ’ ચલાવવી શરૂ કરી ત્યારથી તે વર્ગની અધોગતિ શરૂ થઈ છે. હજી પણ નારીને સન્માનની વસ્તુ સમજવામાં આવે, વિધવાઓને અમંગળ ન સમજતાં તેમની પ્રત્યે આદરભાવ રાખવામાં આવે, તેમની આજીવિકાની અગવડો દૂર કરવામાં આવે અને તેમની સામે સ્વચ્છ વાતાવરણ રાખવામાં આવે તો તેમનાં હૃદય પર ઘણી સારી અસર થાય અને તેઓ પોતાની જિન્દગી સુધારી શકે. મ્હોટે ભાગે આજીવિકાની કઠણાઈને લીધે તેમને આડા-અવળા કે પતનના વિચાર આવે છે, અને ઘર-કુટુંબના ત્રાસથી અકળાઈને પણ તેઓ ઉઘે રસ્તે દોરવાઈ બાય છે. જો તેમના વૈધવ્ય-વ્રત પ્રત્યે માનભર્યું વર્તન રખાય તો તેમને પણ આત્મ-ગૌરવનો ખ્યાલ ઉપજે, અને તેમના સ્વમાનના ભાવ તેમને તેમના ઉચ્ચ આદર્શને વળગી રહેવા મજબૂત ટેકો આપે.

આ સિવાય ઉચ્ચ આદર્શ પર યોગ્યતાનાં વનિતા-વિશ્વામોનાં વિશુદ્ધ વાતાવરણ પણ વૈધવ્ય-ભુવનને સફળ કરવામાં બહુ મહત્ત્વગાર થઈ પડે.

સાધારણ રીતે હિન્દુ-સંસાર તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં જણાય છે કે હિન્દુ સમાજમાં વિધવાનું સ્થાન બહુ નિકૃષ્ટ માની લેવામાં આવ્યું છે. કોઈ બાઈ અકાળ વૈધવ્યનો ભોગ થતાં તે ખીચારી અ.ખા ઘરમાં તિરસ્કારને પાત્ર બને છે. ઘરવાળા તેને કોસે છે કે-‘ આ ઠાકણ ઘરમાં આવી એટલે આમ થયું ! આ રાક્ષસીએ મારા ભાઈને ભરખી લીધો. ’ આમ તેના માથે તિરસ્કારની ઝડી વરસવા માંડે છે. એક તો પતિ ગુમાવ્યાનું દુઃખ તે ખીચારીની છાતીને બાળી રહ્યું છે, ત્યારે ખીજી તરફ તેના ઉપર આવા શબ્દોના માર પડે ! એ વખતે તેની મનોદશા શી થતી હશે ! ‘ પડ્યા ઉપર પાટુ ’ તે આ નહિ ? આટલેથી ખતમ નથી થતું. તેનો પતિ જતાં તે અભાગણીનું માન-સન્માન બધું લૂંટાઈ જાય છે. ઘરમાં તેની કંઈયે કદર રહેતી નથી. આકરડીથીયે તેની બૂંડી દશા થાય છે. કુતરીની જેમ વારે વારે તે ધૂતકારાય છે. કરડી નજરથી તેને ખાવા અપાય છે. આવા સીતમ જ્યાં ગુજરતા હોય ત્યાં બળી-ઝળી યુવતિઓને વિષયી, કામી કે ગુંડાઓના ફાસલામાં ફસાતાં વાર લાગે ખરી ? યૌવનના ઉન્માદ અને ઘર-કુટુંબના ત્રાસથી અકળાઈ ભાગી નિકળેલી હિન્દુ ખેડેનોથી કલકત્તા, બનારસ, બમ્બઈ, દિલ્લી, લાહોર અને લખનઉ જેવાં શહેરોના વેશ્યા-બજારો ભર્યા પડ્યા છે. તમે કહેશો કે એ બધી શું હિન્દુ જ હશે ? મારે જણાવવું જોઈએ—કે હિન્દુસ્તાનના વેશ્યા-બજારો મોટે ભાગે હિન્દુ વેશ્યાઓથીજ ઉભરાય છે. એક કલકત્તાનુંજ ઉદાહરણ જુઓ કે, સન ૧૮૫૨ માં તે શહેરમાં ૧૨૪૧૯ વેશ્યાઓ

હતી, જેમાં ૧૦૪૬૧ હિન્દુ હતી. આજે એ શહેરમાં હિન્દુ વેશ્યાઓ પચાસ હજારથી વધારે છે. ખાસ વેશ્યાનો ધંધો કરનારી વેશ્યાઓ સન ૧૯૧૧ ની ગણતરી મુજબ હિન્દમાં પાંચ લાખ ઉપર મનાય છે, જેમાં એવી વેશ્યાઓ કે જેઓ વેશ્યા-કર્મ કરવા છતાં, ભયથી કે શરમથી પોતાને ‘વેશ્યા’ નથી કહેવડાવતી, તેમનો અને બીજી વ્યભિચારિણીઓનો સમાવેશ નથી કર્યો. આમાં મોટો ભાગ હિન્દુઓની વજૂ-બેટીઓ છે. અને તે હિન્દુઓની લગ્ન-સંસ્થાની અનલિંગતા, સમાજની ખોટી શરમ, ભીડતા અને નિર્દયતાનું મૂર્તિમંત્ત પરિણામ છે. આ પાંચ લાખ વેશ્યાઓની ચરણ-પૂજા પણ કંઈ ઓછી નથી થતી ! તેની પાછળ વર્ષ-દહાડે લગભગ ૬૩ કરોડ જેટલા રૂપિયા હિન્દુસ્તાન હોમે છે !

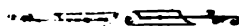
આ તો ખુબલા વ્યભિચારની વાત થઈ. પણ ગુપ્ત વ્યભિચારના સડાઓની જાંચ કરવી એ મનુષ્યની શક્તિથી બહાર છે. આ વ્યભિચારના પરિણામે દેશનું શક્તિ-ધન લૂંટાય છે, યુવકોનાં બળ હણાય છે અને તેઓ અનેક ગરમીના રોગોના શિકાર બને છે. આથી વૈદ્યો, હકીમો અને ડાક્ટરોને ભાવતું મળે છે અને તેમનાં ઘર ભરાય છે. દેશની આ દુર્દશાનું મૂળ વિધવા-જીવનની દુર્દશામાં સમાયલું છે, એ ભૂલવું નથી જોઈતું. એટલા માટે સમાજના સરદારો અને દેશભક્ત યુવકો તથા ધાર્મિક સજ્જનોનું કર્તવ્ય છે કે તેઓ એ દયાપાત્ર જીવોની ખબર લે. દેશ-સેવા તથા ધર્મોન્નતિનાં કાર્યોમાં તે જીવો પણ પુરૂષ-વર્ગ જેટલો પોતાનો ફાળો આપી શકે તેમ છે. તેમનામાં કંઈ ઓછી શક્તિ નથી. તેમની શક્તિઓને

ગુંગળાવવામાં કંઈ ફાયદો નથી. બદકે એથી તો દેશનું એક સાઈં અને મહત્વપૂર્ણ અંગ નકામું બની જતાં દેશ પક્ષઘાતનો શિકાર બને છે. દેશનો ઉન્નતિમાં અને ધર્મપ્રચારના કાર્યમાં એ વર્ગને મહત્વપૂર્ણ સાધન સમજી તેને ખીલવવાની આવશ્યકતા છે. જ્ઞાન અને શિક્ષા દ્વારા જ્યારે તેમની આત્મશક્તિનો વિકાસ થશે, તે દહાડે તેમનાં ઉજ્જવળ જીવન જે પ્રભા ફેંકશે, તે ધર્મનો મહાન્ ઉદ્ધોત કરશે અને દેશમાં જખખર અજવાળા નાંખશે.

આરોગ્ય અને

પ્રહ્લયર્યાશ્રમ.

અનુભવીઓનું કહેવું છે કે—“ ધર્માર્થકામમોક્ષાના-
મારોગ્યં મૂલકારણમ્ ” એટલે કે ધર્મ, અર્થ, કામ
અને મોક્ષનું મૂળ કારણ આરોગ્ય છે. આરોગ્ય નથી તો સુખ
નથી, શાન્તિ નથી, જીવન નથી. માણસ ચાહે ગમે તેટલો
ધનવાન, યા વિદ્વાન હોય, પણ આરોગ્યના અભાવે તે દુઃખી
છે, જ્યારે ગરીબ અને અશિક્ષિત માણસ પણ સારી તન્દુરસ્તીના
પ્રભાવે સુખોપભોગ કરી શકે છે. ખરેખર, ઐહલૌકિક અને પાર-
લૌકિક સુખ-શાન્તિના લાભ માટે આરોગ્ય જળવાવું જરૂરનું છે.

આરોગ્ય માટે ચોખ્ખી હવા, શુદ્ધ ખોરાક, સ્વચ્છ જળ
અને વસ્ત્ર તથા ઘર-મકાનની ચોખ્ખાઈ વગેરેની જરૂરીયાત
હરેકે હરેકને કબૂલ છે. પણ એ શબ્દોમાંજ કબૂલ હોય અને
વર્તનમાં ન હોય તો શા કામનું ! ગુજરાત-કાઠીયાવાડમાં
બેઠાં છીએ કે એઠા-જાઠાનો વિચાર બહુ ઓછો હોય છે.

આ ગન્દાઇને લીધે તેઓ વગોવાય છે. બીજા દેશવાળાઓ તેમની ટીકા કરે છે, તેમને હસે છે. ગોળામાં પાણી પીધેલા લોટા કે ખ્યાલા ફરીથી બોળાય એ ઓછી મલિનતા છે ? એવા પાણીમાં અનેક માણસોનાં મોઢાની લાળ કે છોકરાંના નાકનાં લીંટ દાખલ થવાનો સંભવ નથી કે ? આથી ધાર્મિક દૃષ્ટિએ સમ્મૂર્છિત જીવોની વિરાધના થવા ઉપરાંત ક્ષય, ખાંસી વગેરે ચેપી રોગો પણ લાગુ પડે. એઠા ભાત હાંડલામાં પાછા નંખાય, એઠી કરેલ રોટલી રોટલીના ભાજનમાં પાછી મૂકી દેવાય, કડછીથી કઢી ચાખીને પછી એની એ કડછી કઢીની હાંડલીમાં નંખાય, કાળા મેંશ જેવાં મહોતાંથી કામ લેવાય, કણેક મસળતાં પડખે બેઠેલ બાળકનું નાક સાફ કરી એવાને એવા લીંટાળા હાથે ફરી કણેક મસળાય, આવી આવી અનેક ગન્દાઇઓ વાણિયાઓનાં ઘરોમાં ઘૂસેલી છે, એ ખરેખર શરમાવા જેવું છે.

આરોગ્યના અર્થીએ ખાન-પાનની બાબતમાં સંભાળ રાખવાની છે. અજીર્ણની હાલતમાં સહુથી સરસ ઉપાય ઉપવાસ છે. ઉપવાસનો મહિમા આજે પાશ્ચાત્ય પ્રજા પણ સમજવા લાગી ગઈ છે. તાવ આવે ત્યારે બહાલેસરીઓ શીરો કરીને ખવરાવે, યા દોકળાં-ઢેળરાં કે લજીઆં મહોઢે લગાડે. આ અજ્ઞાન એટલા નથી ? તાવનું રામબાણ ઔષધ ઉપવાસ છે. ખોરાક પચ્યાનું ચિન્હ એ છે કે હસ્ત સાફ આવે; અને ત્યારે જ ખરી ભૂખ લાગે. ખરી ભૂખ વગર જમવું યા આચડ-કુચડ પેટમાં નાંખવું એ રોગને નોતરવા જેવું છે.

ચિંતાથી આરોગ્ય બહુ હણાય છે. એ હાલતમાં નિદ્રા-
દેવી પણ રૂઠી જાય છે. સુખ-નિદ્રાના અભાવે ખોરાકનું ખરાખર
પાચન થતું નથી, અને તબિયત બગડે છે. કેટલાકનું મનો-
અન્ધારણુ જ એવું હોય છે કે સામાન્ય ખાબતમાં પણ તેમનું
મન ચિંતાથી બળવા માંડે છે. ચિંતાથી બચવા માટે વિવેક-
જ્ઞાનદ્વારા મન ઉપર કાબુ મેળવવાની જરૂર છે.

આરોગ્ય માટે કપડાં-લત્તાની જેમ ખિંચાનાં પણ સ્વચ્છ
રાખવાની જરૂર છે. તેને મેલાં-ગન્દાં રાખી જીવોત્પત્તિ વધારવી
એ જીવહિંસા કરવા ખરાખર છે. સ્વચ્છતાના નિયમો પર ધ્યાન
આપી જીવ-જન્તુઓ ઉપજવા ન પામે તેમ પહેલેથીજ યોગ્ય
ગોઠવણુ રાખવી એજ ઠહાપણુભર્યું છે. એજ અહિંસાપ્રેમીનું
કામ છે. ખેદની વાત છે કે-સુવાવડી તરફ આપણા સમાજની
એવી ઘૂણા-દૃષ્ટિ છે કે, તે ખીચારીને ત્રુટેલા વાણુનો ખાટલો
અને સુવાવડ ખાતાનું રાખી મૂકેલું ગંધાતું ગાભા જેવું ગોઠડું
કે સાફરું આપે છે. જ્યાં ઉભાશ નથી, હવા આવવાની જગ્યા
નથી એવી અંધારી કોટડીમાં તે ગરીબડીને પૂરવામાં આવે છે.
આ કેટલી મૂર્ખાઈ ગણાય ! વળી ખીજી મૂર્ખાઈ એ પેસી ગઈ
છે કે સુવાવડીની સુવાવડ કરવામાં પાપ મનાયું છે. ગજબ !
સુવાવડ એક જાતની માંદગી જ ગણાય. એવી માંદગીવાળીની
સેવા-શુશ્રૂષા કરવી એ સેવા-ધર્મ છે, અનુકમ્પા અને દયા છે,
એ પરોપકારનું કામ છે. એમાં પુણ્યલાભ છે. ખેદનો આ વાતને
ખાસ ધ્યાનમાં લે. અને સાધુ-સાધ્વીઓ પણ એવી બાધા
આપવાની ખટપટમાં લાલા થઈ ન પડે.

શરીરને શ્રમ પહોંચે અને કસરત મળે એ પણ આરોગ્ય-સમ્પત્તિ માટે મહત્વનું સાધન છે. શ્રમજીવી લોકોને સુકો રોટલો પણ અમૃત જેવો ગુણુકારી થાય છે. ઘી-દૂધના અભાવે પણ પરિશ્રમના પ્રભાવે તેમનાં શરીર તાકાતદાર બને છે. મહેનત કરી કઠક ભૂખ લાગતાં રસ-કસ વગરનું અન્ન પણ મીઠું લાગે છે. પરિશ્રમથી નિદ્રા પણ ખાઠ આવે છે અને પાચન પણ ખરાબર થાય છે. આરોગ્ય મેળવવાની આ સરસ લાઘન છે. પણ બધા કંઈ મજૂર કે ખેડૂત જેવા પરિશ્રમી ન હોય. જેઓ સુખ-સમ્પન્ન હાલતમાં મૂકાણા છે, તેઓ પણ, યોગ્ય વ્યાયામથી અને બહિર્મુશળથી શરીરમાં સ્ફૂર્તિ મેળવી શકે છે. સારા સારા ગરિષ્ઠ પદાર્થો ખાઈને પણ જો ન પચે તો નકામા છે, બદકે શરીરને બગાડનારા અને માંદગીને નોતરનારા થઈ પડે છે. કેઈ પણ ખોરાકની પૌષ્ટિકતા તેના પાચન થવામાં જ છે. અને એમ થવા માટે વ્યાયામ, શ્રમ या બહિર્મુશળની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

તાકાતને કમ કરનારા અને શરીરની ગરમીને બગાડનારા ચાહ, કોપી, બીડી વગેરે પણ તજવા જોગ છે.

કેટલાક ધર્મધેલાઓ મલિનતાને પોષવામાં ‘ધર્મ’ માની બેસે છે. તેઓ બીચારા ‘શુદ્ધિ’ ના તત્ત્વથી અજાણ છે. બાહ્ય શુદ્ધિ અને આંતર શુદ્ધિને અરસપરસ કેટલું લાગે-વળગે છે એ સમજવાની જરૂર છે. શરીર એ આત્મ-દેવતાનું મંદિર છે. એટલે એ મેલું રાખવું કેમ પાલવે ? મલિનતા અને બીમારી-

ને દિલોબ્ધન દોસ્તી છે. શુદ્ધિના અભાવે નિપજતા દાંતના રોગો પણ તન્દુરસ્તીને બગાડે છે. ધર્મ એવો ન હોય કે, દાંતમાં મેલ સંગ્રહી રાખવાનું અને પછી તેને સડવા દેવાનું કહે. આરોગ્યના ઉમેદવારે આ બધું વિચારવાનું છે.

પણ પ્રહ્લયર્થ વગર આરોગ્ય નથી સચવાતું એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. આરોગ્યનું રક્ષણ પ્રહ્લયર્થ પાળવામાં છે. પ્રહ્લયર્થ એ જિન્દગીનો પાયો છે. વિષય-રસમાં આખું જગત ડુબેલું પડ્યું છે. વિષયની સામે થઈ પ્રહ્લયર્થ પાળનાર જ દુનિયામાં ધીર-વીર છે. મોહ-માયાના ચાળા તમામ દુનિયા-ને રંબડી રહ્યા છે. તેનાથી ઉંચે ઉઠનારોજ ખરો મહાત્મા છે. આવો મહાન આત્મા બનવા માટે માનવ-જીવનજ એક મહત્ત્વપૂર્ણ રથાન છે. સ્વર્ગની લોગભૂમિમાં રહેનારા દેવતાઓ અને ઇન્દ્રોના પણ નશીબમાં એવું મહાત્મ્ય કયાંથી હોય ! એ ઇન્દ્રો પણ પોતાની એ બાબતની નૈતિક દુર્બળતા સમજે છે અને માનવલોકવર્તી એવા મહાત્માઓને નમન કરીને પોતાના સિંહાસન પર બેસે છે. આત્મશક્તિ ખીલ્યાનું સ્પષ્ટ પ્રમાણ વિષયત્યાગમાં રહેલું છે. વિષયત્યાગ એટલે વિષયવાસનાનો ત્યાગ. એ ત્યાગ જેમ જેમ ઉત્કર્ષ-અવસ્થા પર આવે છે તેમ તેમ આત્મશક્તિનો વિકાસ વધતો જાય છે. એ ત્યાગની જે કિમ્મત છે તે લોગની નથી. મહર્ષિ મનુ સ્પષ્ટ કરમાવે છે કે:-

“ પ્રાપ્તાત્ સર્વકામાનાં પરિત્યાગો વિશિષ્યતે ”x

x મનુસ્મૃતિ, ખીજો અધ્યાય.

અર્થાત્—સંસારના તમામ પ્રકારના ભોગોના લાભ કરતાં તેનો ત્યાગ એ વધારે કિંમતી છે. વિષય-વાસના પર જેણે વિજય મેળવ્યો છે તેનો વિજયનાદ સમગ્ર બ્રહ્માંડ પર ગાળી રહ્યો છે.

હરેકે હરેક ઇન્દ્રિય પર કાબુ મેળવ્યા સિવાય સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય સાધી શકાતું નથી. પણ આ બ્રહ્મચર્ય તો એકદમ ઈચ્છી કક્ષાનું છે. અહીં આપણે જે વાત કરવાની છે તે વીર્યનિરોધરૂપ બ્રહ્મચર્યસંબંધી છે. વીર્યના પતનમાં શક્તિનું પતન છે. જિન્દગીના છેડા સુધી પણ એવું પતન જેનું થયું નથી, તેના આત્મબળની શી વાત કરવી! તેના અભ્યુદયનું શું પૂછવું! આવા મહાત્માઓ પૂર્વકાળમાં થયેલા છે એ આપણે કથાઓથી જાણીએ છીએ. અત્યારે પણ કોઈ હોઈ શકે. બ્રહ્મચર્યનો મહિમા અપાર છે. આજ સુધીમાં જેટલાં મહાન્ કાર્યો થયાં છે અને જેટલા મહાન્ આત્માઓ થયા છે તે બધાં બ્રહ્મચર્ય વ્રતના સાધનથી. બ્રહ્મચર્યનો રસાસ્વાદ જેણે બરાબર જાણ્યો છે, એ મહાન્ શક્તિની મહત્તા જેણે બરાબર પીછાણી છે તેને ગમે તેવા આદર્શ વિવાહમાં જોડાવું પણ મેલ ચુંથવા બરાબર લાસે છે. વિવાહ-સંસ્થા એ ગમે તેમ પણ એક રીતના દુર્બળ મનના માણસોને રહેવાની ભૂમિકા છે. ગૃહસ્થાશ્રમ ગમે તેમ પણ અશક્તાશ્રમ ગણાય. એ સંસ્થામાં ગમે તેવી નિયમિત રીતે રહેવામાં આવે, છતાં પણ તેઓ બ્રહ્મચર્યના માર્ગે વિચરનારાઓ આગળ ઠીંગણા વામન જેવા દીસે છે. જગત્ માત્ર વિષયના કાદવમાં લપટાયું છે, એટલે વિવાહની સંસ્થામાં દાખલ થનારાઓ હંમેશાં પુષ્કળ

પ્રમાણમાં હોય એ બિદ્યુલ સ્વાભાવિક છે. છતાં પ્રદ્યયર્થનો આદર્શ તેવા સજ્જનોની દૃષ્ટિ બહાર ન હોય. કમમાં કમ, પહેલી ઉમ્મર, જે પ્રદ્યયર્થનું મન્દિર ગણાય છે, તેમાં તે મહાન્ દેવતાનું આરાધન થવું જરૂરનું છે. માનવ-જીવનના ચાર ખંડો પૈકી પહેલા ખંડમાં પ્રદ્યયર્થ દેવ વિરાજમાન છે. તેનું અપમાન યા વિરાધન કરવું એ પોતાના જીવનને અધોગતિમાં પટકવા રૂપ છે. પ્રદ્યયર્થશ્રમને યોગ્ય રીતે સાધન કરીને જ પછી આગળના ખંડમાં જવાનું છે. એ આશ્રમનો જે લંગ કરે છે તે ઇશ્વરીય આજ્ઞાનો લંગ કરે છે, અને પોતાની જિન્દગીની દુર્ગતિ કરે છે.

જેમ દૂધમાં માખણ રહેલું છે, તેમ લોહીમાં શુક્ર-વીર્ય વિદ્યમાન છે. દૂધનું મથન કરીને તેમાંથી માખણ કાઢી દેવાથી તે દૂધ નકામું બની જાય છે, તેમ શુક્ર નિકળી જવાથી રક્ત નકામું બની જાય છે. જેટલું શુક્ર નષ્ટ થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં રક્ત નકામું બની જાય છે. શુક્ર એ રક્તનો યા શરીરનો પરમો-ત્કૃષ્ટ અંશ છે. જેટલા પ્રમાણમાં તેની રક્ષા કરાય છે તેટલા પ્રમાણમાં શક્તિ-લાભ વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે.

સુપ્રસિદ્ધ ડાક્ટર નિકેલ્સનો મત છે કે, શુક્ર શરીરનો રાજા છે. જે સ્ત્રી-પુરૂષોનાં જીવન પવિત્ર અને સંયત હોય છે તેમના શરીરમાં આ પદાર્થ વધારે પુષ્ટ બનીને તેમને વધારે વધારે સાહસી, ધર્મશીલ, દીર્ઘાયુ અને આનન્દિત બનાવે છે, જ્યારે આ પદાર્થનો નાશ માણસોને દુર્બળ તથા અસ્થિર-

ચિત્ત બનાવે છે. એથી તેમની શારીરિક અને માનસિક શક્તિ-
ઓનો હાસ થાય છે અને શરીરચન્દ્રની ક્રિયા મન્દ પડી જાય
છે. આખરે એનું પરિણામ મૃત્યુમાં આવે છે.

પૂર્વે ભારતવર્ષમાં વિદ્યારંભ-સંસ્કારના સમયે બાળકોને
બ્રહ્મચર્યના મહિમાનો સદુપદેશ અપાયા કરતો. આચાર્ય કે
ગુરૂ શિષ્યોને પ્રતિદિન બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું શિખવતા. તેમને
આ પુનીત માર્ગથી વિચલિત ન થવા દેતા. પ્રત્યેક બાળક
અને બાળિકા યૌગ્ય ઉમ્મર સુધી અખંડ બ્રહ્મચર્યપૂર્વક વિદ્યા
સંપાદન કરીને પછી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાં. પણ દુર્ભાગ્ય-
વશ સમયે પલટો ખાધો છે, અને તે એવો કે જે એકના
સાધનથી બધું સધાતું હતું, તે બ્રહ્મચર્યના સાધનનું વિધાન
જ આજે લુપ્તપ્રાય થઈ ગયું છે.

સમાજની અધોગતિ થવામાં મુખ્ય કારણ બ્રહ્મચર્યનો
નાશ છે. આજે વિષમય વાતાવરણ દિવસે દિવસે બહુ વધતું
જાય છે. બાળકો અને યુવકોનાં ચરિત્રોમાં વધારે સડો પેસતો
જાય છે. તેમનો પહેરવેષ, તેમની રહેણી અને તેમની
રીતભાત કામવાસનાને પોષણ આપનારાં હોય છે. માબાપોને
તેમના બાળકોના ચારિત્ર માટે ધ્યાન આપવાની કુરસદ નથી.
સ્કૂલ અને કોલેજોનાં વાતાવરણ પણ કંઈ ઓછાં મેલાં નથી.
વૃદ્ધો દુનિયાના કિનારે બેઠા છે, જ્યારે યુવકો અધિકાંશ છેલ-
છખીલા બની વિષયવિલાસ શોધતા ફરે છે. નાટક-સીનેમા
અને હોટલના શોખ તેમને ખુબાર કરી રહ્યા છે. શૃંગારિક

વાચન તેમનું ખૂન ચૂસી રહ્યું છે. જમાનાનો લપકો ઉપરથી સારો દેખાય છે, પણ અંદરખાનેથી પ્રહાર્ય ઉપર ભારે કાપ મૂકાઈ રહ્યો છે. એનું જ પરિણામ છે કે સમાજ દિવસે દિવસે વધારે ગળતો જાય છે. આવી હાલતમાં ધર્મભાવના ક્યાંથી ખીલી શકે ! જેમ એક વ્યક્તિ પ્રહાર્યનો નાશ કરીને આગળ વધી શકતી નથી, બલકે તેનું પતન થાય છે, તેમ સમાજ અને રાષ્ટ્ર પણ પ્રહાર્યની સામે થઈ પોતાનો સત્યાનાથ વાળે છે એમાં શક નથી. જીવનની દોરી, સમાજનો સ્તંભ અને ધર્મનો આધાર મુખ્ય પ્રહાર્ય છે. પ્રહાર્યનું તેજ એ ઇશ્વરીય તેજ છે. એની સામે ભૌતિક તેજ હમેશાં શીકાં પડે છે. એ મહાન્ પ્રકાશ સમાજમાં ફેલાયા વગર તેનો કદી ઉદ્ધાર નથી.

અત્યારની વિષમ સ્થિતિમાંથી સમાજને ઉગારી લેવો હોય, હાલના દુર્બળ સમાજમાંથી મહાન્ પ્રભ ઉત્પન્ન કરવી હોય તો પ્રહાર્યશ્રમની સંસ્થાઓ ખોલવાની ખાસ જરૂર છે.

સિદ્ધ સિદ્ધ સ્થળે મહોટા પાયા ઉપર તેવાં આશ્રમો સ્થપાવાં જોઈએ. એ આશ્રમમાં સાત-આઠ વર્ષની ઉંમરથી હાખલ થયેલા બાળકો ઓછામાં ઓછી ૧૯-૨૦ વર્ષની ઉંમર સુધી જે તાલીમ મેળવશે તે કેટલી મહત્ત્વપૂર્ણ હશે એનો વાચકો ખ્યાલ કરી શકે છે. તેટલાં વર્ષો સુધી અખંડ પ્રહાર્યની સાધના સાથે વિદ્યોપાર્જન કરીને પછી બહાર નિકળેલા એ પ્રહાર્યારી વિદ્વાનોનું પ્રહાર્યે જુનિયા પર કેટલું અજવાળું નાંખશે !

તેમનાં કેળવાયલાં શરીર કેવાં અલમસ્ત હશે ! તેમનું દેહ-
સૌન્દર્ય કેવું તગમગતું હશે ! અને તેમની હાકલ દેશને કેવી
ગભવી મૂકશે !

બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંથી નિકળેલા એ વીર-યોદ્ધા વિદ્વાન્
યુવકો જે સંન્યાસનો માર્ગ ગ્રહણ કરશે તો હેમચન્દ્રાચાર્યની
પુનરાવૃત્તિઓ નિકળશે, અને જગતના યુગપ્રધાનનાં કાર્યો
ખજાવશે; અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરનારા ધુરન્ધર દેશ-
ભક્તો, ધર્મવીરો અને મહાન્ ગૃહસ્થો નિવડશે.

સાધુ-સંસ્થા.

સાધુ જીવનનો માર્ગ એટલે નિર્ગ્રન્થ-માર્ગ. એટલે ?
વીતરાગદ્વેશની લાઈનનું અભ્યાસી જીવન. તેને
પોષણ આપનાર આચાર-વ્યવહાર એ દ્રવ્ય-ચારિત્ર.

તર્ક-પરમ્પરાના તરંગીઓ એમ કહી નાંખશે કે, દ્રવ્ય-
ચારિત્ર એ મુક્તિ-સાધનનું ખાસ આવશ્યક અંગ નથી.
મુક્તિલાભને માટે તે અન્યથાસિદ્ધ કારણ છે. તેના વગર પણ
મુક્તિ પામ્યા છે અને પમાય છે. અન્યલિંગ-ગૃહસ્થલિંગાદિ-
માં પણ સિદ્ધ થવાનું આર્ષ પ્રવચન આ ખાખતમાં
જ્વલંત પ્રમાણ છે. માતા મરૂદેવી અને રાજા ભરતને દ્રવ્ય-
ચારિત્ર ક્યાં હતું ?

“ નાશામ્બરત્વે ન સિતામ્બરત્વે, ન તર્કવાદે ન ચ તત્ત્વવાદે ।

ન પક્ષસેવાશ્રયણેન મુક્તિઃ, કષાયમુક્તિઃ કિલ મુક્તિરેવ ” ॥

આ શ્લોક પણ એ વિષયનો પોષક છે. વળી દ્રવ્ય-ચારિત્ર
હોવા છતાં પણ કેટલાય મુક્તિ નથી પામ્યા. નવ ઐવેયક

સુધીની સ્વારાજ્ય-ઋદ્ધિ મેળવી શકનાર અભવ્યોનો ગમે તેટલો દ્રવ્ય-ચારિત્ર-વિકાસ પણ મુક્તિલાલ માટે સર્વથા અસમર્થ નિવડે છે. સમય-સાર રાગ-દ્વેષને શમન કરવા પરત્વે છે. જે કોઈ રીતે તેનું પ્રશમન થાય તે રીત ગ્રહણ કરવા તેનું સ્પષ્ટ ફરમાન છે. આ જ પ્રવચનનું સર્વસ્વ છે. આથી પણ દ્રવ્યચારિત્ર અસમર્થ સાબિત થાય છે. મતલબ કે દ્રવ્ય-ચારિત્રના સફલાવમાં મુક્તિલાલનો અવશ્યભાવ અસિદ્ધ છે અને તેના અભાવમાં તેનો સફલાવ પણ સિદ્ધ છે. આમ દ્રવ્યચારિત્ર મોક્ષ-લાભાર્થ અન્યથાસિદ્ધ ઠરે છે.

પણ દુનિયામાં જેને માટે જેનો ઉપયોગ કરાય છે તે બધાં તેનાં અસાધારણ કારણ કયાં હોય છે ? માન્યું કે દ્રવ્ય-ચારિત્ર આત્મ-ચારિત્રનું ‘અસાધારણ’ કારણ નથી, પણ તેનું તે પોષક તો છે. અભવ્યમાં ભાવચારિત્ર હતું કયે દહાડે કે દ્રવ્ય-ચારિત્ર તેને પોષે ! અસાધારણ ન હોય અને સાધારણ કારણ હોય તો તેનાથી સાંપડતો લાભ ન ઉઠાવવો ? દ્રવ્યચારિત્ર આત્મ-લાભ માટે સર્વથા અસમર્થ-અનનુકૂળ ઠયું હતે તો તો બેશક તેની ઉપાદેયતા ઉડીજ ગઈ હોત; પણ તે તો સ્વયંભૂ ધર્મ છે. અને દુનિયાના તમામ પૈગમ્બરો, સાધુ-સંન્યાસીઓ અને ફકીરોએ આત્મ-લાભ માટે તેનું ઉપાદાન જુદી જુદી રીતિએ તથા ઓછેવત્ અંશે પણ આવશ્યક ઠરાવ્યું છે. તેના દ્વારા કદી કદી તો ઉજ્જડ પ્રદેશમાં પણ સફલાવના અંકુર કુટી નિકળે છે. અનાદિમોહવાસિત હૃદયક્ષેત્રને ધર્મ-બીજના વપન માટે પ્રથમ ખેડવાની આવશ્યકતા છે, અને તે,

દ્રવ્ય-ચારિત્રનું કામ છે. આત્મ-ચારિત્રના ઉચ્ચ શિખરને પહોંચી વળવાના અભ્યાસ-ક્રમમાં દ્રવ્યચારિત્રને મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે, એમાં શક નથી. જ્યાં આશામ્બરતા કે સિતામ્બરતા નથી, જ્યાં મુનિલિંગાદિ નથી, ત્યાં પણ અમુક પદ્ધતિનું દ્રવ્યચારિત્ર અવશ્ય વિદ્યમાન હોય છે. ભરતાદિના કેવલજ્ઞાનનું બીજ તેમના પૂર્વભવીય દ્રવ્ય-ચારિત્રાભ્યાસમાં સમાયેલું છે, એટલે સાક્ષાત્ આ પરમ્પરયા દ્રવ્ય-ચારિત્ર નિયમેન આત્મ-ચારિત્રપૂર્વવર્તી હોય છે; એટલે તે અન્યથાસિદ્ધ નહિ, કિન્તુ અપેક્ષાકૃત અસાધારણ કારણ છે. ધ્યાની અને વીતરાગ પણ અમુક અંશે દ્રવ્ય-ચારિત્રથી યુક્ત હોય છે.

પણ દ્રવ્યચારિત્રની પરિભાષા લિન્નલિન્ન છે. જે સદાચાર-યમ-નિયમો છે તે તો Universal religion-વિશ્વવ્યાપી ધર્મ છે. પણ ભગવદ્ગુપાસનાદિનો જે જે ખાસ ક્રિયાઓ છે એ તો સર્વત્ર લિન્ન લિન્ન છે. એક ધર્મના ફિરકાઓમાં પણ તેની અવિલિન્નતા રહી નથી. સમય-પરિવર્તનસહકૃત રૂચિવૈચિત્ર્ય એવું સ્વાભાવિક છે કે સામાન્યતઃ ક્રિયાકાંડમાં ભેદ પડી જવા સહજ છે; પણ એથી તો આજે ગરછોના વાડા એટલા બુદ્ધા બુદ્ધા અને એકબીજાથી નિરપેક્ષ બંધાઈ ગયા છે કે એક બીજાને અનાદર અને ઘૃણાની દૃષ્ટિથી જુએ છે. કેટલાક પક્ષોમાં તો વિશેષ-વેર-ઝેર વ્યાપેલું છે. પણ મુનિ-ધર્મની શીતળતા અદ્ભુત હોવી જોઈએ. ચન્દન અને ચન્દ્ર કરતાંય તેની શીત-લતા વધારે વર્ણવી છે. વૃક્ષાદિ એકેન્દ્રિયની છાયામાં જતાં ટાઢક વળે છે, તો મુનિનાં ચરણોની છાયામાં બેસતાં કેટલી

શીતળતા મળવી જોઈએ. મુનિના મુનિધર્મનું સર્વાગ્રિમ સૌરભ એજ છે કે તેની આસપાસનું વાતાવરણ શાન્તિમય હોવું જોઈએ. તેનું સંયમ-તેજ આત્મ-બળનો ભાસ કરાવે, તેની શાન્તમુદ્રા આલ્હાહ આપે અને તેનાં વચન મીઠા રસ પાય. આવું મુનિ-જીવન ખરી રીતે શુભસ્થાનકનો વિકાસજ છે. છતાં આજે દિવસે દિવસે મુનિવર્ગ તરફ આદર કેમ ઘટતો જાય છે? આ વાતનો અમારે પોતેજ વિચાર કરવો રહ્યો. અમારા અશાન્ત વ્યવહારે, અમારા કલહ-જીવને, અમારી ઉપાધિ-ધમાલે સમાજના વાયુમંડળને બહુ ક્ષુબ્ધ કરી મૂક્યું છે. પક્ષાપક્ષી, ખેંચાખેંચી અને ઇર્ષ્યા-દ્વેષના બળભળાટ એવા મચી રહ્યા છે કે મુનિવર્ગ પ્રત્યે જનતાની આસ્થા ઓછી થતી ચાલી છે. એક તો અમારામાં અપાક્ષરોની સંખ્યા બહુ અધિક છે અને વિદ્વાન્ ગણાતાઓનું પણ જ્ઞાન-તેજ પ્રાયઃ જોઈતા પ્રમાણમાં ઝગમગતું નથી, જેથી આજનો શિક્ષિત-વર્ગ અમારાથી આકર્ષાતો નથી. અને બીજું, અમારી સંસ્થામાં કુસંપ તથા ઝગડાઓનાં વાહન એવાં ઘેરાયલાં છે કે, જેથી અમારા વર્ગ તરફ તેમની અફૂંચિ વિશેષ વધતી જાય છે, અને એકંદર તમામ સમાજની ભક્તિ-લાગણીમાં બહુ ફેરફાર થઈ ગયો છે. સુગન્ધ વગરના પુષ્પની કેટલી કહર ! અંગત રાગી યા વ્યક્તિગત મોહ ધરાવનારા ભલે અમને ગૌતમાવતાર (!) માનતા હોય, એથી શું હહાડો વળ્યો ?

મુનિ—ચર્ચાની વાસ્તવિક સ્થિતિ વિચારતાં, જ્યાં ટિકિટો સુદ્ધાં સંગ્રહવાનું ઠીક ન ગણાતું હોય, ત્યાં બીજી અનેકાનેક

ઉપાધિઓની વાત કયાં કરવી ! મહાવ્રતધારીઓને તરપણી-પાતરાં, કપડાં-કાંબળ, મલમલ-ફલાટન, ઓઘા-વાઘા અને પુસ્તક-પાનાંના પેટી-પટારા ભરવાના હોય ? એવા પટારા અને કળાટોના સ્વમાલિકીના સંગ્રહ કરવાના હોય ? આવા પરિગ્રહના પોટલા રાખવાના હોય ? નિર્ગ્રન્થ-જીવનની વિકટતાનો ખ્યાલ કરતાં અમારામાં પડેલું ગાળડું અમારે નિહાળવું જોઈએ. શ્રમણ-જીવનમાં તો સ્વાદેન્દ્રિયને થકવવાની કેશિશ ચાલે; ત્યાં સતત સરસ માલમલીદાની ગવેષણા ન હોય. એ સંન્યાસી-જીવન, તટસ્થ સદ્ગુણો આપી આપો સમય શુભ જ્ઞાન-ક્રિયામાં જીવવાનું છે, એ કષાય-શમનની સાધના છે, ત્યાં પછી રાગ-દ્વેષના ખખેડાઓમાં પડવાનું કેવું ?

“ અજ્ઞપ્પમિદ્ સંજમે દુરારાહણ મવિસ્સદ્ ”* જેવાં વચન આમળ કરી અમે અમારા શૈથિલ્યનો ખચાવ નથી કરી શકતા. તેવાં વચનોનો તાત્પર્યાર્થ એજ છે કે, જિનકાલિક યુગના શારીરિક સંહનનથી જેટલે દરજ્જે સંયમ-સાધન બની શકતું હતું તેટલે દરજ્જે બનવું આજે શક્ય નથી. બાકી આજના કાળમાં બની શકે તેટલી હદે સાધન ન કરાય તો એ શ્રમણ-જીવનની ચોખ્ખી નખળાઈજ ગણાય. આપણે આપણી સંયમ-ભાવનાનો ઉપયોગ કરવામાં સંલગ્ન હોઈએ તો પહવીઓની પાછળ જે ધમપછાડા થાય છે તે શેના બને ! સફળતાને તો પહવી શોધવા નિકળે છે, બ્યારે નિર્ગુણી

* કંપસુત્ર, છંદો ક્ષણ, ૧૩૩ મું સૂત્ર.

પદવી પાછળ દોડધૂમ કરે છે. સફળુણીનો સંગ થતાં પદવીનું મહત્ત્વ વધે છે, જ્યારે નિર્ગુણીને પદ્મે પડવાથી તે વગોવાય છે. ઉમેદવાર ચાહે નિરક્ષર-ભટ્ટાચાર્ય હોય, તો પણ તપ-ક્રિયાના ચેંગે તે ‘ પંન્યાસ ’ થઈ શકે છે. તેવીજ રીતે એકાદ શિષ્યનો સહકાર મળતાં અયોગ્ય હાલતમાં પણ ‘ આચાર્ય ’ પદવીના શિખર સુધી પહોંચી શકાય છે ! એક સમય એ હતો કે, પદવીનું કેટલું માન હતું ! પદવીધારી કેવા પૂજતા ! પણ આજે તો પદવીઓનો રાફડો ફાટતાં ઘઉં-કાકરા ભેળસેળ થઈ ગયા છે; જો કે સાચા વિદ્વાનોનું જ્ઞાન-તેજ સમય પર ઝળક્યા વિના નજર રહે.

નીતિ-સૂત્ર તો એ છે કે—

“ First deserve and then desire. ”

અર્થાત્ પહેલાં યોગ્ય બનો, પછી મનોરથ કરો. અસ્તુ વળી અમારામાં કેટલેક સ્થળે ચેલા-ચાપટ વધારવા ખાતર પણ કાવતરાં કંઈ ઓછાં થતાં નથી. મહામોહનું વાદળ એવું ઘેરાયલું છે કે, એક સમુદાયમાં ગુરૂ-ભાઈઓની અંદર અંદર પણ એકના ચેલાને બીજે હડપ કરવા જાળ પાથરે છે, એકની કમાણીને બીજે “ હોયાં ” કરી જવા મથે છે !

ન્હાના-મ્હોટાના વન્દન-વ્યવહારને અંગે પણ મનો-માલિન્ય બહુ વધ્યું છે. એ બાળતના વાંધાએ સાધુ-વર્ગની બહુ વિચ્છિન્ન દશા કરી મૂકી છે. એક ધર્મશાળાના મકાનમાં પચાસ સંસારીઓ પોતાના ઉતારા કરી શકશે, પણ એક મકાનમાં

આર સાધુઓ કે બે સમુદાયો શાન્તિપૂર્વક નહિ રહી શકે.
હાય ! શ્રમણ-જીવનની તે ઉદારતા ક્યાં ચાલી ગઈ !

શ્રમણ-જીવન એ વિશ્વજન્યુત્પન્નું વ્રત છે. તેઓ બીજાનું
ભલું જ કરે. તેમનાથી બીજાનું ખુરું કરાવાનો સંભવ જ ક્યાંથી
હોય ! તેમના મોઢેથી કડવી-કઠોર ભાષા નિકળે જ શી રીતે !
સુગન્ધી હૃદય-કમલમાંથી સુવાસ જ નિકળે. તેઓ બીજાને
ઉદ્વેગમાં ન નાખે. “પરોદ્વેગાહેનુતા” એ હારિભદ્ર વચન
તેમના સ્મરણમાં હોય. તેમની આહ્વાદક જીવન-પ્રભાથી કદાચ
કોઈ અભાગીયાને આહ્વાદ ન થાય તો સન્તાપ તો નજ થાય.
દ્વેષ કરનારની તરફ તેઓ ન અફળાય. નિન્દકની તરફ પણ
તેઓ મ્હોટું પેટ રાખે. વિરોધીને જવાબ આપે તો યુક્તિસિદ્ધ
શૈલીમાં અને મિષ્ટ શબ્દોમાં. નીચ, ગ્દીચ ભાષાની મોરી
તો, જે હૃદય ‘પાયખાનું’ બનેલું હોય તેમાંથી જ નિકળે.
હરિભદ્રાચાર્ય સાધુ-જીવનનાં લક્ષણોમાં એક લક્ષણ
“ ૨વાસ્ત્યાપરિત્યાગઃ ” મૂકે છે. મહાવ્રતોની મહત્તા પર
ધ્યાન અપાય તો અમારી માયાદમ્ભ, કૂટ-કપટ, નિન્દા-
વિકથા, ઇર્ધ્યા-દ્વેષ અને મૃષાવાદની પ્રવૃત્તિઓ ખરે જ અમને
જ્ઞાન કરાવે કે અમે ક્યાં સુધી નીચે ઉતરી ગયા છીએ.

આ તો અંગત કથા થઈ. બહાર પદ્ધતિ પણ વિચારવા

૧-૨ ધર્મખિન્દુ, પાંચમો અધ્યાય, ૨૦ મું અને ૨૫ મું
સૂત્ર.

લાયક છે. પહેલી વાત દીક્ષા-પ્રણાલીની વિચારવા જેવી છે. મારા નમ્ર મત પ્રમાણે જીવનનો સાધારણ માર્ગ બ્રહ્મચર્યા-શ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યાસાશ્રમની પરા-પૂર્વથી ચાલી આવતી પદ્ધતિએ જીવન-યાત્રા પસાર કરવી એ છે. લગભગ ૧૯ વર્ષની ઉંમર સુધી બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સાધીને, જ્ઞાન-બળ-શક્તિમાં યોગ્યતા સંપાદન કરીને પછી વીરોદ્ધાસનો પરિણામ વધતાં એકદમ-વચ્ચેના ખેડ આશ્રમો પડતાં મૂકી-ચોથા આશ્રમ પર પહોંચવું એ ઘણી ખુશીની અને મહાન્ ગૌરવની વાત છે. એવા મહાત્માઓ પૂર્વે અનેક થયા છે અને થઈ શકે. પણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અને સામાન્ય સ્થિતિ પર વિચારણા કરતાં એ ખાસ ધોરી રસ્તો કે ‘રાજ-સડક’ ન ગણાય. મેં મારા “ઢંઢેરા” માં જણાવ્યું છે કે-

“ગૃહસ્થાશ્રમ સાધીને સંન્યસ્ત થવું એ રાજ-સડક છે. તીર્થંકરો, ગણધરો, જ્ઞાનીઓ, મહાત્માઓ બધાય એ રાજ-સડકે ચાલેલા છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં આવ્યા વગર જ સંન્યાસી થયેલાઓની સંખ્યા, એ રાજ-સડકે ચાલેલાઓની સંખ્યા આગળ એટલી બધી જીજ છે કે સમુદ્રની આગળ જળ-ખિન્દુ. ગૃહસ્થાશ્રમમાં આવ્યા વગર એકદમ જ સંન્યાસ ગ્રહણ કરવો એ વિરલપ્રકૃતિ-સિદ્ધ હોઈ એમ કરનારાઓની સંખ્યા સહેજે જીજ જ હોય; જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પસાર થઈને પછી સંન્યાસ તરફ વળવું એ વિશ્વવ્યાપક અને સહી-સલામત રાજ-માર્ગ રહ્યો. એટલે થોડા અપવાદોને બાદ કરતાં બધાય એ રાજ-માર્ગે જ ચાલેલા અને ચાલે એ દેખીતું છે.”

આમ સંન્યાસ-ભૂમી પર ફૂંકેા મારી પહોંચી જનારા વીરો જેમ પૂર્વકાળમાં નિકળતા હતા, તેમ આ કાળે કોઈ નજ નિકળી શકે એમ કંઈ નથી. પણ આજે તો “ ૧અનુગ્રહધિયા પરામ્યુપગમઃ ” ન રહીને મોહ, પરિવારવૃદ્ધિ અને માનેષણાની વાસનાજ મ્હોટે ભાગે દીક્ષા-મુંડન કરી રહી છે. ‘ અનુગ્રહધિયા પરામ્યુપગમઃ ’ તો એવો હોય કે ઉપદેશ અપાય તટસ્થ અને એને પરિણામે મુમુક્ષુ પ્રાર્થના કરે ત્યારે તેને લગતી આબુખાબુની સ્થિતિનો વિચાર કરી, કલહ-કોલાહલ કે શાસન-ઉઠાહ થવાનો પ્રસંગ ન ઉભો થવાનું ખાસ લક્ષ્યમાં રાખી કેવળ તેના આત્મ-હિત માટે કાર્ણાટક ગુરૂ તેને પ્રવ્રજ્યા આપે. આ દીક્ષાની રીત છે. વગર વિચાર્યે ઉતાવળ કરી મુનિ-ધર્મના પવિત્ર સિંહાસન પર ‘ કાગડો ’ બેસાડીએ તો એ બેહુડું ગણાય ! પણ હુઃખની વાત છે કે આજે દીક્ષા જેવી મહત્ત્વપૂર્ણ વસ્તુ, જે આવે તેને આંધળીયા કરી મુંડવાની તાલાવેલીમાં બહુ વગોવાઈ રહી છે. આ જ કારણ છે કે ભારતવર્ષમાં સામાન્યતઃ સાધુ-સંસ્થા જે માનનીય-પૂજનીય ગણાતી હતી, તે આજે અધિકાંશ પોતાનું તેજ ગુમાવી બેઠી છે. આજના પ્રતિષ્ઠિત મહાપુરૂષો પણ છડે ચોક વઢે છે કે—

“ આજ કાલની લેવાતી દીક્ષામાં કાયરતા સિવાય કંઈ જોવામાં આવતું નથી. અને તેથીજ સાધુઓ પણ તેજસ્વી

૧ ‘ પરાપકારબુદ્ધિથી આગતુક મુમુક્ષુને સ્વીકારવો. ’ હરિ-ભદ્ર-ધર્મગિન-દુ, ચતુર્થ અધ્યાય, ૩૧ મું સૂત્ર.

હોવાને બદલે ઘણા ખરા આપણા જેવા દીન અને જ્ઞાન-હીન હોય છે. ”

ગુણ-બળની જેમ સંખ્યા-બળમાં પણ હું માનનારો છું. છતાં એમ તો જરૂર કહીશ કે-નિર્ભયોની સંખ્યા વધારવા કરતાં સખળ આત્માઓ થોડી પણ સંખ્યામાં પ્રગટે એ વધારે યોગ્ય અને લાભકર્તા છે. પણ તે બાલ-દીક્ષાથી નહિ. વિચારક જોઈ શકે છે તેમ આજે સમય-ધર્મ સાફ કહી રહ્યો છે કે—

Early Diksha is generally more dangerous than early marriage.

અર્થાત્ ‘ બાલદીક્ષા ઘણે ભાગે બાલ—લગ્નથી વધુ હાયાવહ છે. ’

પણ શા માટે દીક્ષા આપવામાં “હાય-વોય” કરી ઉતાવળ કરવી જોઈએ ? હરિભદ્રસૂરિનાં “*ઉપાયતઃ કાયપાલનમ્”, “*માવવૃદ્ધિકરણમ્” એ સૂત્રો પ્રમાણે દીક્ષા એકદમ ન આપતાં ઉચિત સમય સુધી દીક્ષાર્થીને દીક્ષાના ગુણોનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે તો શું ખોટું ? પહેલેથી ઘડાવામાં મુમુક્ષુને કંઈ ગેરલાભ ખરો ? દીક્ષાપૂર્વવર્તિની અભ્યાસી અવસ્થા પણ કંઈ ઓછી પવિત્ર નથી. એ અવસ્થામાં દ્રવ્યતઃ ભલે ગમે તે ગુણુસ્થાન હોય, પણ આન્તર જીવનમાં ભાવોદ્ભાસ વધતાં ઉંચું ગુણુસ્થાનક ફરસી જાય તો કામ નિકળી જાય.

* ધર્મખિન્દુ, ચોથો અધ્યાય, ૩૯ મું અને ૪૦ મું સ્ત્ર.

ઝુઝી તો ' વા ' ખાતા રહે અને ચેલો (દીક્ષા-વેષ વગર પશુ) કામ કાઢી લ્યે ! એવી અવસ્થામાં મોત આવી જાય, તોય સદ્ગતિ હાજરજ છે. દીક્ષા-ગુણોનું યોગ્ય પરિશીલન કર્યા પછી યોગ્ય ઉમ્મરે દીક્ષા ગ્રહણ કરાય તો એવા કૃત-પૂર્વાભ્યાસ મહાભાગ પર ચારિત્રની ઝુલ કેવી દીપી ઉઠશે ! તેનું સંયમ-તેજ કેવું ખીલી ઉઠશે ! અને જનતાને તેથી કેટલો લાભ પહોંચશે !

આમ યોગ્ય ઉમ્મરે જ્ઞાન-ચારિત્રની સમુચિત શિક્ષા સંપાદન કર્યા પછી અને અનુભવમાં આવેલી મોહ-રાજની વિકટ ખાણાવલીને પહોંચી વળવાની આત્મ-શક્તિનો સંગ્રહ કર્યા પછી દીક્ષા લેવામાં કંઈ ખોવા જેવું છેજ નહિ. માત્ર ધીરજની જરૂર છે. વિલંબ થાય, પણ શંકિત કરતાં અશંકિત માર્ગ ગ્રહણ કરવો સારો.

લગ્ન-સંસ્થાનો યથાયોગ્ય સુધારો થતાં ન બાલ-વિધવાઓની સંખ્યા વધવાની અને ન તેમને માટે દીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉઠવાનો. મતલબ કે ન્હાની બાળા કે યુવતિને દીક્ષા આપવી એ ઉચિત નથી જણાતું. આચાર્ય શ્રીહીરવિજયસૂરિ-જીના* સમયમાં પણ આવી જાતનું ખંધારણ ઘડાયલું. પણ આજે તો બાલિકા પણ વૈધવ્યના કબ્જથી કંટાળી અને ચેલીઓ માટે તરસી રહેલી સાધ્વીઓથી ભરમાઈ જઈ

* જુઓ ! શા. બાલાભાઈ કકલભાઈએ પ્રકાશિત "સંવિતસાધુ-યોગ્ય નિયમસંગ્રહ " ના ત્રીજા પાને ૩૩ મી કલમ.

ઝટ વેષ ધારણ કરી લે છે. આમ શ્વેતાંબર કે સ્થાનકવાસી સમુદાયમાં શીઘ્ર વેષ પહેરાવી દેવાનું બહુ વધી ગયું છે. દીક્ષા ન લે ત્યાં સુધી તો ઉમેદવારને માન-સમ્માનથી રખાય, ઘણા પ્રેમ-વહાલ દેખાડાય, અને એ રીતે પ્રયત્ન કરતાં ‘ પક્ષી ’ કાસલામાં આબુનું કે પછી બેઇ દ્યો, કેવા દંડા ઉડે છે ! એક તો નારીબતિને તેની અજ્ઞાનદશાએ ઝગડા-ખેર કરી જ મૂકી છે અને એથી જ એ ત્યાં સુધી ગવાય છે કે:—

“ ચાર મળે ચોટલા કપના વાળે ચોટલા. ”

x

x

x

“ ચાર મળે ચોટલા કપના ભાંગે ચોટલા. ”

તેમાં વળી દીક્ષાનો હોદ્દો મળ્યો, પછી શું પૂછવું ! હા, જેમના આત્માઓ જ્ઞાન-સંયમની શિક્ષાઓથી વિભૂષિત છે, જેઓ વૈરાગ્યવાસિત છે અને જેઓ પાપભીરૂ હોઈ ચારિત્ર-સાધનમાં સતત દત્તચિત્ત રહે છે, તેઓ ખરેખર વંદનીય મહાત્મનીઓ છે. તેમને પૂર્વોક્ત ટીકા સાથે કંઈ ય ન લાગે વળજે. તેવી શ્રમણીઓ તો મહિલા-સમાજને સુધારવામાં શ્રમણો કરતાંય વધારે સફળપ્રયત્ન થાય. એવી શ્રમણીઓનું ચારિત્ર વિશ્વ-કલ્યાણ માટે પણ શ્રમણ-ભવનના જેટલે દરજ્જે જરૂરી અને ઉપયોગી છે. અને હું તો એટલે સુધી કહેવાની રજા લઈશ કે, બાઈઓનાં જો વિવેકપુરસ્સર ઉપધાન થાય તો તેવી ભિક્ષુણીઓના આશ્રય નીચે થાય, જ્યારે સાધુઓ પુરૂષોને તે કરાવે, પણ એવી કેટલી નિકળશે ! મહોટો ભાગ તો ઝઘડાખેર

છે. તેમના લડાઈ-ઝઘડાનાં પ્રદર્શનો, તેણીઓ જ્યાં જ્યાં પધારે છે ત્યાં ત્યાં ખરાબર ખુલ્લાં મૂકી દે છે. ભણવા-ગણવાનો ઉત્સાહ તો તેમનામાં છે કયાં ? લોક-દેખાવ સાડા જૈન-શાળાના શિક્ષક પાસે જરા ટેં ટેં કરી આવશે. ખસ, પછી પત્યું.

“ સાધ્વી-સંસ્થા ’ ઉપયોગી અને મહાન્ ઉપયોગી હોવા છતાં આજે તે વર્ગ મ્હોટે ભાગે નિરૂપયોગી જેવો થઈ પડ્યો છે. મ્હોટે ભાગે તેમની દિનચર્યા સ્ત્રીવવા-સાંધવામાં કે કપડાં ધોવામાં પુરી થાય છે. તેમનો વખત ઘણે ભાગે સંસારી બાઈઓની જેમ કુથળીમાં અને ગામ-ગપાટા હાંકવામાં પસાર થાય છે. તેઓ પણ ખંતથી અભ્યાસ કરી જ્ઞાનોપાર્જન કાં ન કરે ! તેઓ પણ વિદ્યાભ્યાસમાં આગળ વધી વિદુષી કાં ન બને ! તેઓ પણ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને સૂત્ર-સિદ્ધાંત તથા દાર્શનિક ફિલસૂફીમાં પાંડિત્ય સંપાદન કરી સરસ ધર્મોપદેશિકા કાં ન બને ! વ્યાખ્યાનો અને ધર્મોપદેશદ્વારા તેઓએ સમાજ અને શાસનને ઉપયોગી નિવડવું જોઈએ. અને એ માટે વિદ્યાવ્યાસંગની સખ્ત જરૂર છે, એ તેમના ધ્યાનમાં ઉતરવું જોઈએ.

પણ સાધુઓના જ ધ્યાનમાં હજી એ નથી ઉતરતું, ત્યાં પછી સાધ્વીઓની વાતજ કયાં કરવી ? સાધુઓજ નિરંકુશપણે દીક્ષાની મોજ-મબા માણવામાંથી ઉંચા આવતા નથી, તેમને જ નિરક્ષરોના સહવાસમાંથી નિકળી વિદ્યાનોના સત્સંગમાં રહેવાનો ઉમંગ કે ઉત્સાહ બચત થતાં નથી, તેઓજ વિદ્યાન

અને મૂર્ખ સાધુઓની માન-પૂજા સરખી થતી દેખી વિદ્યાવ્યાસને નકામો સમજી બેઠા છે અને તેઓજ વાણિયાઓનું મનોરંજન થાય એટલા પુરતું શિખી લેવામાં પોતાના જ્ઞાન-વૈભવની ઇતિશ્રી સમજતા હોય છે ! જ્યાં સાધુઓની જ પ્રાયઃ આ સ્થિતિ છે, ત્યાં સાધ્વીઓની વાત ક્યાં કરવી !

પણ ! આમ તે ગાડું ક્યાં સુધી ચાલશે !

ચોખ્ખી વાત એ છે કે, સાધુ-સંસ્થાની અધોદશાનાં મૂળીયાં તેના સંગઠન-વિચ્છેદના તળમાં સમાયાં છે. સંગઠન-શક્તિનો વિકાસ થયા વગર એ સમાજના સડા દૂર થવા શક્ય ન હોઈ, વિનાશને પંથે તેનું વાહન વહેતું રહેવાનું. સાધુ-સંસ્થાના સમુદ્ધાર માટે સાચી ધગશ ધરાવનાર મહાનુભાવોએ અન્દર-અન્દરનાં વેર-ઝેર દબાવવા એવી લાઇન ગોઠવવી જોઈએ કે ધીરે ધીરે સંગઠનનો માર્ગ સરળ થઈ જાય. તો જ સાધુ-સમાજનું લલું થવું છે. નહિ તો એ મહાન સંસ્થાનું તેજ આજે એટલું બધું હણાઈ રહ્યું છે-હણાતું જાય છે કે, તે સંસ્થાનું ભયંકર ભવિષ્ય સાદી અછલનો માણસ પણ ખુદલી કલ્પનાથી જોઈ રહ્યો છે. ખૈર.

ખીજી વાત અમ લોકોને માટે એ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે અમારે અમારી ઉપદેશશૈલીને ઉચિત માત્રામાં ઉદાર બનાવવાની જરૂર છે. લીલવણી-સુકવણી જેવી બાબતો તરફ સમાજને આકર્ષવાનો જેટલો પ્રયત્ન થાય છે, તેટલો તેને નૈતિક જીવન વિષેના ઉપદેશો પૂરા પાડવામાં નથી થતો, એ મોટી ખામી છે. વળી વ્યાખ્યાનનું ઔચિત્ય પણ સમજવાની

જરૂર છે. સાધારણ સમજવાળા શ્રોતૃ-વર્ગની આગળ ‘પદ્મવણી’ જેવાં સૂત્રો વ્યાખ્યાનમાં વંચાય એનો શું અર્થ ! તેમને તેમાં શું રસ પડે ! તેથી તેમને શો જ્ઞાન-લાભ થાય ! હા, પોતાને તો સૂત્ર-સ્વાધ્યાય થાય, પણ વ્યાખ્યાન તરીકે એની સફળતા કેટલી ! સમાજની પરિસ્થિતિ જોતાં તો તેમને શ્રાવક-ગૃહસ્થ તરીકેનાં કર્તવ્યોના પાઠો નિયમસર શિખવવાની જરૂર છે. અમારી વ્યાખ્યાન-શાળા આ રીતે એક શિક્ષણ-શાળા બનવી જોઈએ. શ્રોતાઓમાં સારી વિચાર-ભાવના-ઓ સિંચાય, તેમના કર્તવ્ય-માર્ગનું તેમને જ્ઞાન થાય, હાનિકારક રિવાજો દૂર થાય અને તેમની જ્ઞાન-શિક્ષામાં વૃદ્ધિ થાય, એ ચાતુર્માસિક વ્યાખ્યાનોનાં ફળ છે. ધર્મોપદેશક મુનિવરોની ધર્મોપદેશકતા આ રીતે ચરિતાર્થ થવાની જરૂર છે. જેને ખરી રીતે ‘બહોર ભાષણ’ કહેવામાં આવે છે, તેની પણ અમ મુનિઓમાં ખામી છે. વાણિયાઓના કે શ્રાવકોના ટોળામાં વ્યાખ્યાન આપવું એ બહોર ભાષણ ન કહેવાય. જૈન શાસનનો વિશિષ્ટ ઉદ્દેશોત તો જૈનેતર જનતા અને જૈનેતર વિદ્વાનોવાળી સભામાં વ્યાખ્યાનો આપવાથી થઈ શકે. વિદ્વાતાની ખરી કસોટી ત્યાં થાય. એ માર્ગે જૈન ધર્મની મહત્તા ફેલાય. તેવી સભામાં જૂની હોય પોતાના ધર્મનું પારાયણ કરવાથી કામ ન ચાલે. ત્યાં તો વિશ્વધર્મ પર પ્રકાશ પાડવાનો હોય. સ્વસિદ્ધાન્તને બાધા ન આવે તેમ વિશ્વમાન્ય સિદ્ધાન્તોનું પ્રતિપાદન કરવાનું હોય. એથી જૈનધર્મનું માન વધે. આવી વ્યાખ્યાનૃત્વ-શક્તિ વિકસાવવા માટે અન્યાન્ય ભાષાનાં

સારાં સારાં પેપરો અવલોકવાની જરૂર છે, અન્ય ધર્મ-શાસ્ત્રોનું સમુચિત જ્ઞાન સંગ્રહવાની જરૂર છે અને મહોદું મન રાખી ઉદાર સ્વભાવ કેળવવાની જરૂર છે. ઉચિત માત્રામાં મત-સહિષ્ણુતા અને સમય-સૂચકતાના ગુણો વ્યાખ્યાતામાં અવશ્ય ખીલવા જોઈએ છે. આ ખાખતની અમ સાધુઓમાં જે ખામી છે તે દૂર થવી જરૂરની છે. અમ મુનિઓ આગળ નવીન શિક્ષિતો આવતાં લડકે છે એનું કારણ પણ દૂર થવું જોઈએ. તેમને જ્યારે તેમના પ્રશ્નનો માફલ જવાબ નથી મળતો, ત્યારે તેમને અસન્તોષ થાય છે. પણ એવા માફલ જવાબ આપનારા બધા કયાંથી હોય! પણ એવા ન હોય તેમણે તેમને ‘નાસ્તિક’ આદિ વિશેષણોથી તરછોડવા પણ ન જોઈએ. એમ તરછોડવાથી તેઓ ઠેકાણે નહિ આવવાના.

* “અબોધેડ્ગ્યનિન્દા” એ હરિભદ્રનું ફરમાન છે. કાં તો જ્ઞાનશક્તિથી તેમના બુદ્ધિ-પ્રદેશ પર પ્રકાશ નાંખવો જોઈએ, યા તો સમતા ગુણથી તેમના હૃદય પર પ્રભાવ પાડવો જોઈએ. તેમને સંતોષવાને આ બે રીતો છે. જો કે તે બે રીતોમાં બહુ ભેદ રહેલો છે; પણ તુચ્છકારવાથી તો તેઓ મુનિવરોથી વધારે વેગળા ખસતા જાય છે. અને યાદ રાખવું જોઈએ કે, ભાવિ સમાજ તો એમનાથી બનવાનો છે. એટલે તેમના હૃદય-પ્રદેશો વિપર્યસ્ત થતાં તેમની એલાહ પર પણ શાયદ તેવા સંસ્કારો પડવા સંભવ છે. અને એ સ્થિતિ ધર્મ-સંસ્થાને કેટલી બાધક નિવડે એ વિચારવા જેવું છે. કેટલીક વખત

* ધર્મખિન્દુ, ખીજો અધ્યાય, ૮ મું સૂત્ર.

અદ્યાક્ષર મુનિઓની જેમ સાક્ષર મુનિવરો પણ તે લોકોના વિચિત્ર પ્રશ્નો ઉપર ઉશ્કેરાઈ બળ્ય છે. આથી તે લોકોને વધારે નારાજ થવાનું કારણ ઉત્પન્ન થાય છે. વિકટ પ્રશ્નો પર પહોં નાંખવાની ખૂબીથી પણ વાકેફ થવાની જરૂર છે. એથી આકર્ષણ ન થાય તો સૌમનસ્ય તો જળવાય જ, વૈમનસ્ય તો નજ ઉભું થાય.

શ્વેતામ્બર, દ્વિગમ્બર અને સ્થાનકવાસીના પારસ્પરિક અઘડાઓ જૈન ધર્મની સંસ્થાને બહુ હાનિ પહોંચાડી રહ્યા છે. મત-લેદને દ્વેષ-ભાવમાં પરિણમાવવો એ ડહાપણનું કામ નથી. તટસ્થભાવે જ્ઞાન-ગોળી કરવી એ ક્ષાયદામંદ છે. તત્ત્વનિર્ણયની બાના મૂળમાંથી ઉત્પન્ન થનારી વાદ-કથા પણ ઇચ્છવાબ્દ છે; પણ સામ્પ્રદાયિક મોહમાં લેપાઈ મતાગ્રહ પોષવાના હેતુએ કંઠશોષ કરવો કે શુષ્ક વાગ્બળ પાથરવી એ સર્વથા અમંગળ છે. હૃદય જેવા સંસ્કારોમાં પોષાતું આબ્યું હોય છે તેમાં ફેરફાર થવો સહજ નથી. આક્રમણ કરવાથી કોઈને પોતાના વિચારનો ઠરી શકાતો નથી. સભ્ય શૈલીએ પોતાના વિચારોનું સમર્થન યા તત્ત્વચર્ચા કરતાં શાયદ બીજાની ઉપર તેની સારી અસર થાય; પણ એથી ઉલટી રીતે વર્તવામાં કેવળ હાનિજ છે.

ઠરેક ફિરકાવાળાઓની ધર્મ-ક્રિયાનું મુખ્ય સાધ્ય-બિન્દુ આત્મવિકાર-શાન્તિનો લાભ મેળવવો એ છે. આ વિકાર-શાન્તિરૂપી ક્ષુધા-શાન્તિ માટે નાનાવિધ પકવાનો મોબૂદ છે, જેમાં એક ભગવન્મૂર્તિ-ઉપાસના પણ છે. રૂચ્યાં એટલાં પકવાનો ઠરેકે ગ્રહણ કર્યાં. એક પંગતમાં બેઠેલાઓ બિજા બિજા

વસ્તુ ગ્રહણ કરવા બદલ યા અમુક વસ્તુ ગ્રહણ ન કરવા બદલ કળયા કરે કે ? લગવન્મૂર્તિ-ઉપાસનારૂપી મિઠાઇ જેઓ પડતી મૂકે છે તેમને તે મિઠાઇની વાસ્તવિક મિઠાશ સુહૃદ્ભાવથી જો સમજાવવામાં આવે તો બહુ ફેર પડે; પણ તે ખાતર તેમની સાથે વૈર-વિરોધ તો ન જ કરાય.

લગવન્મૂર્તિ-ઉપાસનાનો ઉદ્દેશ કષાય-શાન્તિ છે. એના જ માટે લગવન્મૂર્તિનું આલમ્બન છે. હવે વિચાર કરવાની વાત છે કે જે મૂર્તિ કષાય-શાન્તિ માટે છે, તેનીજ ખાતર કષાય-વૃદ્ધિ કરવી એ કયાં સુધી ઉચિત છે ! તેનેજ આશ્રીને કષાય વધારીએ, તો તેની ઉપાસનાનો ઉદ્દેશ કયાં રહ્યો ! સ્થાનક-વાસીઓ પણ સમજી જાય કે જેઓ કષાય-શાન્તિ યા આત્મ-કલ્યાણને માટે એક વધુ સાધનનો ઉપયોગ કરે છે, તેઓ કંઈ ઓટું કરે છે કે ! એ તેમની પોતાની રૂચિની વાત છે કે, તેઓ ઘેબરને ગ્રહણ ન કરે; પણ જેમને તે રૂચે છે તેમની અવહેલના તો તેમનાથી કરાયજ કેમ ! ખરેખર, જેઓ પોતપોતાના રૂચતા ક્રિયા-માર્ગથી કષાય-શાન્તિનો અભ્યાસ કરી રહ્યા હોય, તેઓ ક્રિયા-માર્ગ ખાતર ખીજા સાથે કષાય-વર્ધનની પ્રવૃત્તિ કેમ આવરે ! ક્રિયામાર્ગ કષાય-શાન્તિ માટે છે, તો ક્રિયાભેદ બોધને કષાય કેમ સેવાય ? આ મુદ્દાની વાત મતવાસીઓ જો સમજી જાય તો વિચારભેદ યા મત-ભિન્નતા રહેવા છતાં પણ તેમનામાં સૌમનસ્ય જળવાઈ રહે એમાં શક નથી.

એવીજ રીતે દ્વિગમ્ય-મૂર્તિ તરફ પણ ધૃણા લાવવાનું કંઈ કારણ નથી. શ્વેતગમ્ય-દ્વિગમ્ય એક-ખીજાનાં મન્દિરો

તરફ આદર બતાવે તો તેમાં તેમને કંઈ ખોટ ન જાય. ઉલટું તેમનાં મનોમાલિન્ય દૂર થાય અને તેમનામાં મૈત્રીભાવ જાગે. અને એ રીતે તેમનું પારસ્પરિક સંગઠન થતાં સંઘ-બળ કેટલું વધે ! ઘણા વખતથી વિખુટા પડેલા એ મ્હોટા સમુદાયોના બન્ને જગ્યા એકત્રિત થતાં તેમનામાં જે બળ પ્રગટે એ કેવું અસાધારણ હોય ! એ બન્ને દરિયાઓનાં પૂર એક-ખીજમાં ભળી જતાં હું ખરેખર કહું છું કે, પૃથ્વી-મંડળના તમામ ધર્મોમાં સહુથી ઉંચું આસન જૈન ધર્મને પ્રાપ્ત થાય. આ ‘ શેખસલ્લી ’ ના જેવી વાતો હું નથી કહી રહ્યો. આ શક્ય (Possible) છે એટલે કહી રહ્યો છું. કેમકે એ બન્ને સમુદાયો પરમાત્મા મહા-વીરના, અહંન્ દેવના, નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચનના અને સ્યાદ્વાદ-દર્શનના ચૂસ્ત પૂજારી છે. તે બન્નેનું તત્ત્વજ્ઞાન તદ્દન એકજ છે. અમુક જુજ બાબતોને બાદ કરતાં આખું પ્રવચન તે બન્નેનું એકજ છે. તે બન્ને વર્ગોમાં મ્હોટા મ્હોટા સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને ગ્રન્થકારો થયા છે અને એ પ્રચંડ વિદ્વાનો તરફથી એ બન્ને સમુદાયોના સાહિત્ય-ભંડારો સમૃદ્ધિ-શાળી બનેલા છે. દરેક વિષયના ભારે ભારે ગ્રન્થો એ બન્ને સમુદાયોમાં મોજાઈ છે. એ બન્ને મ્હોટા પેઢીદાર શ્રીમાનો છે. એ બન્નેનાં જખખર તર્કશાસ્ત્રો એક ખીજને મદદગાર થઈ પડે તેવાં મહત્ત્વપૂર્ણ છે. એ બન્નેની ગંભીર તિબેરીઓમાં ભારે કિમ્મતી ઝવેરાત ભર્યાં પડ્યાં છે. આવા એક પિતા-પરમપિતાના સમૃદ્ધિશાળી પરિવારો સગા ભાઈ છે. એટલે મનોમાલિન્ય દૂર થતાં અને ઉદાર દષ્ટિ તથા વિશાળ

ભાવના પ્રકટ થતાં, એ બન્ને ભાઈઓનો મેળ થવો એ આ યુગમાં અશક્ય જેવું કેમ ગણાય ?

દુકંમાં, દરેક ફિરકાઓ અને ગઝ્છોમાં એ ભાવના હાડો-હાડ પ્રસરી જાય કે-‘ લિજ્જ લિન્ન રીતથી ક્રિયા કરવા છતાં પણ વીતરાગ-ધર્મ આરાધી શકાય છે, ’ તો જૈન શાસનના ઉદ્દ્યોતનું શું પૂછવું.

બાકી એમાં તો શકજ નથી કે- લગભગ પચીસસો વર્ષ પૂર્વે થયેલા ભગવાન્ મહાવીર દેવના અનુયાયી અને અહિંસા-ધર્મ તથા ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાનના વિસ્તારક એવા શ્રમણોની સંસ્કૃતિ સમય-ધર્મ પ્રમાણે અનેક સંકોચ-વિકાસના હિંડોલે હીંચીને હજી સુધી પણ અખંડપણે ચાલી આવી છે. એ પરમ્પરામાં વર્તતા વર્તમાન જૈન સાધુઓમાં પણ, સમય-પ્રભાવે સનાતન નિયમાનુસાર, દરેક રાષ્ટ્ર, દરેક પ્રજા, દરેક સમાજ અને દરેકે દરેક વસ્તુમાં ફેરફાર થતો રહે છે, તેમ ક્ષતિઓ આવવા છતાં પણ આજે હિન્દુસ્તાનના સાધુઓમાં, નહિ, નહિ, દુનિયાભરનાં તમામ સાધુ-મંડળોમાં તેમનું આસન ઉંચું છે, એમાં શક નથી. આજે પણ તેમના ત્યાગને, તેમની કષ્ટ-ચર્યાને, તેમના વિકટ નિયમોને જગતની કોઈ પણ સાધુ-સંસ્થા પહોંચી શકે તેમ નથી. કાચી પૃથ્વી, કાચું પાણી, અગ્નિ અને લીલી વનસ્પતિ વગેરેનો સ્પર્શ પણ ન કરવાનું, ન્હાનામાં ન્હાની બાલિકાને પણ ન અડકવાનું, કોડી જેટલું પણ અર્થ-સાધન નહિ રાખવાનું, કોઈને ત્યાં બેસીને નહિ જમવાનું, પીવાનું જળ સુદ્ધાં બીજાઓનું જ માંગી લાવીને પીવાનું, માથાપરના

વાળ હાથે ઉઞ્જેડી નાખવાનું અને પોતાનો અપ પુરતો સામાન પોતાના શરીર પર લાદીને પગે મુસાફરી કરવાનું આજે કયા સમ્પ્રદાયના સાધુઓમાં છે ?

આ વીસમી સદીમાં આવી કષ્ટ-ચર્યા એ કંઈ ઝોછી વાત ગણાય ? શાસન-દેવને પ્રાર્થીશું કે આવી તપશ્ચર્યા વિશાળ જ્ઞાન, વિશાળ પ્રેમ અને વિશાળ ભાવનાથી સુશોભિત થઈ શાસન-પ્રચારના કાર્યમાં સહાયક બને.

અન્તિમ ઉદ્ગારો.

(૧)

સ માજ અને શાસનની ઉન્નતિ માટે તમામ ગચ્છવાળાઓએ ક્રિયાકાંડના ઝગડાઓ મેલી દંઇ એકસંપી કરવાની સખત જરૂર છે. ઓ ! ગચ્છવાસીઓ ! જરા સમજી જાઓ કે, તમારી અન્દર અન્દરની લડાઈમાં પરમાત્મા મહાવીરના શાસનની કેટલી દુર્ભતિ થઈ રહી છે. પ્રભુના શાસન પ્રત્યે તમને જો અવિહ્વલ રાગ હોય, તે જિનેન્દ્ર લગવાના શાસનની વિજય-પતાકા ફરકતી જોવાને તમારાં અન્તઃકરણ ઉત્સુક હોય તો ક્રિયાલેહને દુર્મોહ મૂકી દંઇ બધાય એક પ્રેમની રક્ષીમાં બદ્ધ થઈ જાઓ. પોતપોતાને રૂચે તે ક્રિયા કરો, પણ ણીજાઓની ક્રિયાઓને વગોવો ના. ક્રિયાલેહને વધારે પડતું મહત્ત્વ આપી, ખેંચતાણ કરવી અને વિરોધ વધારવો એ અવલ દરજ્જાની બેવકુફી સિવાય

બીજું કંઈ નથી. કોરી ક્રિયા મોક્ષે નથી લઈ જનારી, પણ ક્રિયાગત પ્રશમભાવ જ મોક્ષનું ઉપાદાન છે. જરા ધ્યાન આપો ! એક જ સાધ્યને પહોંચી વળવા માટે શું એક જ સાધન હોય છે કે ? એક જ સાધ્ય જુદા જુદા સાધનદ્વારા નથી પ્રાપ્ત થઈ શકતું કે ? ક્રિયા તો એક બાહ્ય અંગ છે, તેમાં એકરૂપતા કદી હોઈ શકેજ નહિ. જરા ઉંડા ઉતરી વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે કે, ક્રિયામાર્ગ હંમેશાં વિવિધતાવાળો જ હોય છે. અને એ દરેક માર્ગે મુમુક્ષુ જો પોતાના આન્તર જીવનને કેળવી બાણે તો આત્મકલ્યાણના શિખરપર પહોંચી શકે છે. કોઈ ગરુછે એ ભાંજગડમાં ઉતરવું જ ન જોઈએ કે કયો ક્રિયા-માર્ગ શ્રેષ્ઠ છે અને કયો નિકૃષ્ટ છે. ક્રિયાઓ તો બધીય સારી છે, જો એમાં પોતાનો આત્મા પરોવાતો હોય તો. અન્યથા શુષ્ક ક્રિયાથી તો કોઈનું પણ કલ્યાણ થયું નથી. મોક્ષનો ઇબારો અમુક ગરુછ કે ફિરકાને જ મળ્યો છે એ માન્યતા ભૂલભરેલી છે. ક્રિયા જેવી બાબત માટે ઝગડા કરવા એ તો મને બહુજ મૂર્ખાઈભરેલું લાગે છે. ક્રિયા-લિન્નતાએ લિન્નતા ગણાવી જ ન જોઈએ. ક્રિયા-લિન્નતાથી લિન્નતા આવવી જ ન જોઈએ. એક ઘરની અંદરના માણસો ખાવાનો ચીજો લિન્ન લિન્ન ગ્રહણ કરવા છતાં તે બધામાં એકીભાવ બન્યો રહે છે, તેમ ક્રિયાની લિન્નલિન્ન રીતો ગ્રહણ કરવા છતાં બધા ગરુછોમાં એકીભાવ બન્યો રહેવો જોઈએ. જુદા જુદા ગરુછોની જે જે જુદી જુદી ક્રિયા-પદ્ધતિઓ છે તે પૈકી એક પણ ‘ક્રિયા’ વગર જ્યારે અનેકો મોક્ષને પામ્યા છે તો પછી તેને માટે આટલો

આશ્રહ કાં ? ક્રિયા કરતાં સમતા મ્હોટી છે. ક્રિયારહિત પણ સમતા કલ્યાણકારક થાય, પણ સમતાવિહીન ક્રિયા તો વિક્ષણ છે. ભિન્ન પદ્ધતિની ક્રિયા કરતાંય જે સમતામાં રમણ હોય તો લાભ છે, જ્યારે સ્વસમ્પ્રદાયની ક્રિયાનું સંપૂર્ણ વિધાન પણ કપાયયુક્ત હોય તો વિક્ષણ છે. ક્રિયાનો મુદ્દો માત્ર એટલોજ છે કે તેમાં પરમાત્માનું સ્મરણ હોય અને પવિત્ર આચરણ હોય; પરમેશ્વરની સ્તુતિ હોય અને પોતાનાં કુબ્ધત્યોની ગહાંયા આલોચના હોય; ઉચ્ચ વિચારો હોય અને પવિત્ર ભાવના હોય. આ મુદ્દા બરાબર હોય તો, ગમે તે પ્રકારની-ગમે તેવી વિધિવાળી-ગમે તેવી યોજનાવાળી પણ ક્રિયા શ્રેયસ્કર છે, એમાં કોઇએ જરાપણ શંકા લાવવા જેવું નથી.

વાંચનાર ! તમારા વિચારપ્રદેશમાં કદી એવી કલ્પના ઉત્પન્ન થાય છે કે તમામ ગચ્છોના સાધુઓની મ્હોટી સલા એકત્ર થાય અને મધ્યસ્થપણે રીતસર છૂટછાટ મૂકી તમામને માટે એક 'ક્રિયા' અખત્યાર કરવાનો નિર્ણય કરે. આવો નિર્ણય કરવા એકત્ર થનારી સલાનું અધિવેશન તો 'માથુરી' અને 'વલ્લી' સલાનું સ્મરણ કરાવે; ત્યારે એનો કાર્ય-પ્રદેશ કેટલી વિશિષ્ટતા ધરાવતો લેખાય !

આવી કલ્પનાનો જ જ્યાં ઉદય નથી, ત્યાં એટલે સુધી હોડ દગાવવાની વાત કરવી નકામી છે. સમયપરિવર્તનસહકૃત રૂચિભેદનું વૈચિત્ર્ય વિચારતાં પણ એટલે સુધી મનોરથ લઈ જવો અસ્થાને છે.

(૨)

આજે અન્ય ધર્મવાળાઓ પોતાના ધર્મનો ફેલાવો કરવા બીજાઓને પોતાના ધર્મની દીક્ષા આપે છે, બીજાઓને પોતાના ધર્મમાં લેવા ભરસક પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે જૈનોની ચાલ એથી ઉલટી દેખાય છે. જે જૈનોના પૂર્વજો ગરાસીયા, રજપૂત, ક્ષત્રી વિગેરે બીજી કોમોની જનતાને—દુર્વ્યસની જનતાને પણ ઉપદેશ આપી, બોધ આપી, દુર્વ્યસનો છોડાવી, શુદ્ધ કરી પોતાના ધર્મમાં હાખલ કરતા હતા અને એ રીતે જૈન-સંજ્ઞામાં વૃદ્ધિ કરી જૈનધર્મનો ફેલાવો કરતા હતા, તે જૈનોમાં આજે નવા જૈનો બનાવવાની પ્રવૃત્તિ તો ઉઠી ગઈ છે, અને વધારામાં, તેઓમાં અન્દર અન્દરજ પોતાના ધર્મબંધુઓને અપમાનપૂર્વક પોતાના ધર્મમાંથી બહાર કાઢવાની ચેષ્ટા થાય છે ! વાણિયા યા જૈનો વિદ્યાવ્યાસંગમાં પછાત હોઈ, તેમનામાં ધાર્મિકજ્ઞાનવિશાળતા અને ધાર્મિક ઉદારભાવના ઓછી હોય, પણ જેઓ ધર્મધુરન્ધર પદે બિરાજેલા છે, તેઓમાં પણ અધિકાંશ એવા સાંકડા મનના અને સંકુચિત વૃત્તિવાળા છે કે જેમને, આજની દુનિયાનો પ્રવાહ કંઈ તરફ વહે છે, અને ધાર્મિક ઉદારતા કેવી હોય એની ખબર નથી. આગેવાનો અને શ્રીમાનો બીયારા સંસારી વલોપાતમાંથી અગર આનંદવિલાસમાંથી પોતાનું માથું ઉંચું કરી ચકતા નથી, જ્યારે મુનિવરોમાં બહુ મ્હોટો ભાગ એવો છે કે, જેમને ધાર્મિક બંધારણનું પુરતું જ્ઞાન નથી; સાચું જ તેઓમાં અંદર અંદર ઇર્ષ્યાદ્રેષનાં ધનધોર વાહળ એવાં

છવાયેલાં છે કે, જેના પરિણામે ગૃહસ્થવર્ગમાં સંગઠન થવાને બદલે વિઘટન વધતું જાય છે. કેટલાક મુનિવરોના લિન્ન લિન્ન પક્ષો વચ્ચે એટલી બધી દુશ્મનાવટ ફેલાયલી છે કે હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચે પણ એટલી નહિ હોય! સ્હામ-સ્હામે ચક્રમઠ ઝરતાં કેટલાક સાધુ વેષધારી અને ‘ પદ્ધર ’ ગણાતાઓના મોઢાંમાંથી પણ કોળી-વાઘરીઓને પણ હેરત પમાડે એવી ઝાળો વરસવા માંડે છે. સમાજનું આ ઓછું દુર્ભાગ્ય ! અનાયકં નશ્યતિ હન્ત ! શાપમ્ !

હવે, બીજી બાજુ સમાજની દશા જુઓ કે, એકજ ધર્મને માનનારા અને એકજ જાતવાળાઓમાં પણ વીશા, દશા, ઓસવાળ, પોરવાળ વિગેરે અંતર્જાતીય ભેદો અને તેઓમાં પણ અંતર્વિભાગો એટલા વધી ગયા છે કે ક્યાંક દીકરી-વ્યવહાર નથી, તો ક્યાંક જમણુ-વ્યવહાર સુદ્ધાં નથી. જ્યાં આવી વિલિન્નતાઓ હોય ત્યાં ધર્મનો ઉદય કેવી રીતે થઈ શકે ! સમાજનો વિકાસ કઈ રીતે થાય ! એક વિદ્વાન્ના શબ્દો છે કે—

“ United we stand, Divided we fall. ”

એકતામાં અમારું ઉત્થાન છે,

જુદાઈમાં અમારું પતન છે.

એક વિચારકે પોતાના વ્યાખ્યાનમાં કહેલું કે—

“ अन्तर्जातीय मेदरूपी दीवारों को तोड़ डालना चाहिए ।
सेटी-बेटीव्यवहारका क्षेत्र संकुचित न रह कर अधिक विस्तृत बनाया
जाना चाहिए । ”

જ્યાં ધરમાંજ સાબુનું ન હોય ત્યાં પરાયાનું ઠેકાણું ક્યાંથી પડે ! જૈનોમાં અંદર અંદરજ સંગઠન, એકીભાવ કે સાચું સાધર્મિક-વાત્સલ્ય નથી, ત્યાં પરાયાને 'જૈન' બનાવવાની વાત ક્યાં કરવી ? પણ મ્હારે મ્હારા અનુભવ પ્રમાણે જણાવવું જોઈએ કે આજે દેશ-વિદેશમાં જૈનેતર વિચારક-વર્ગોમાં જૈનતત્ત્વજ્ઞાન અને જૈન માર્ગની મહત્તા તરફ લોકોનું ધ્યાન આકર્ષિત થતું જાય છે. ભદ્ર જીવો જૈનધર્મનો ઉપદેશ સાંભળતાં તેની તરફ આકર્ષાય છે. આ લેખકની આગળ પણ કેટલાકે જૈનધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની માગણી કરેલી. જો જૈન વિદ્વાનો અને સમર્થ ગૃહસ્થો આ દિશામાં પ્રયત્ન કરે તો ઘણા જૈનધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરવા નિકળી આવે. ગુણ-બળની જેમ સંખ્યાબળની પણ આવશ્યકતા છે. પણ નવા જૈનો થાય તો કેવી રીતે ? જૈનધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરતાં તેમને પોતાની કેમ સાથે છૂટાછેડા થાય જ, અને જો જૈનકેમ પણ તેમને પોતાની જાતમાં ન સંધરે તો તો તેમના પુરા હાલ જ થાય. ત્રિશંકુની જેમ અધવચમાં જ તેઓ લટકતા રહે ! “ ધોખીનો કુતરો ન ધરનો, ન ઘાટનો. ” કોણ એવો હોય કે ઘડિયાળના લોલકની જેમ આમતેમ અથડાવાનું પસંદ કરે !

આર્યસમાજીઓનું શુદ્ધિ-પ્રકરણ નવું નથી. પહેલાં કહે-વાઈ ગયું તેમ જૈનસંપ્રદાયમાં જૈનાચાર્યો ઘણા બુના વખતથી શુદ્ધિ કરતા આવ્યા છે. અશુદ્ધને શુદ્ધ કરવો એ મહાત્માઓનો-પરોપકારી પુરૂષોનો ધર્મ છે. ઉન્માર્ગીને માર્ગ પર લાવવો એ મહાન શુભ કર્મ છે. વાત એટલી છે કે, તેમાં

બલાત્કાર કે જોર-બુલમ ન હોવાં જોઈએ. શુદ્ધ પરોપકારભાવ ઉપર જ શુદ્ધિનું મંડાણ હોવું જોઈએ. શાંતિમય ઉપદેશથી રૂઢામાના હૃદયપર પ્રભાવ પાડવામાં જ શુદ્ધિનું વાસ્તવિક બીજ સમાયું છે. એ રીતે આકર્ષિત થએલાઓને તેમના હિતની ખાતર ‘શુદ્ધિ’ કરતાં વ્યાવહારિક કે સાંસારિક સગવડો પણ તેમને પુરી પાડવી જ જોઈએ. ત્યારેજ નવા જૈનો બને । કેરી વાતો કરવાથી, કે “ સવિ જીવ ઝડું શાસનરસી ” ના ખાલી શગ અલાપવાથી, કે કેવળ વ્યાખ્યાનો બાડવાથી નવા જૈન નહિ થવાના. સમય સમયપર પૂર્વાચાર્યોએ ‘શુદ્ધિ’ ન કરી હોત તો આજે જૈનસમાજની શી દશા હોત ?

ધર્મસંસ્થા ઉદ્ધારોના હાથમાં આવતાં તેનો પ્રસાર થાય છે, જ્યારે સાંકડા મનવાળાઓના હાથમાં આવતાં તેનું સર્કલ સંકોચાઈ જાય છે. વાણિયાઓ કે જૈનો જ્ઞાતિભેદનું જેટલું અભિમાન લે છે તેટલું ધર્મનું પ્રચસ્ત અભિમાન નથી લેતા. “અમે ઝોસવાળ છીએ, અમે વીશા છીએ” એમ મગફરીની સાથે પોતાને ઝોસવાળ કે વીશા બહેર કરશે, જ્ઞાતિભેદ પરત્વે પોતાનું મોરવ બતાવશે, પણ “અમે જૈન છીએ” એવું ધર્મવિષયક આત્મસન્માન બહુ ઓછા પ્રમાણમાં જોવાય છે. જેમ આખા રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના ફેલાવાની જરૂર છે, તેમ અખિલ જૈનસમાજમાં દરેક જૈનની અંદર ‘જૈન’ ભાવનાના પ્રચારની જરૂર છે. જ્ઞાતિભેદ તો તેમની દૃષ્ટિમાં તુચ્છ સમજાવો જોઈએ. તેઓએ પોતાને ‘જૈન’ તરીકેજ બહેર કરવામાં ખુશી માનવી જોઈએ. પોતાના નામ સાથે ‘જૈન’ વિશેષણ લગાડવાની રીતિ દિગંબરોમાં કયાંક જોવાય છે,

પણ સ્વેતાંબરોમાં પ્રાયઃ નથી જોવાતી. ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, ભતિસેદ્ધપરક વ્યવહારો એક-ખીબથી વિભક્તભાવનું ઘોતન કરે છે, જ્યારે ધર્મ-સંગત 'જૈન' વ્યવહારથી પરસ્પર અવિભક્ત સંબંધની વિશાળ ભાવના ખીલી ઉઠે છે.

* વસ્તુતઃ ભતિ કોઈ ખાસ વસ્તુ નથી. શિજ્ઞ શિજ્ઞ ગુણ-કર્મને અંગે જુદા જુદા વાડા બંધાવા એનું નામ જ ભતિ છે. એટલે એ જનતાની કલ્પનાનીજ વસ્તુ છે. એજ કારણ છે કે, ભતિબંધારણ કે વર્ણવ્યવસ્થામાં વખતો વખત ઘણા ઘણા ફેરફારો થતા રહે છે. પ્રાચીન સમયની અને હાલની વર્ણવ્યવસ્થામાં કેટલું બધું અંતર છે એ ખાસ વિચારવા જેવું છે. પૂર્વ કાળમાં બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય-શુદ્રમાં એક-ખીબ વચ્ચે અનુ-લોમ-પ્રતિલોમ લગ્ન થતાં હતાં. ત્યારે આજના સમયની સ્થિતિ કેટલી બદલાઈ ગઈ છે !

એકજ સમાજમાં, અમુક વિશેષતાઓને અંગે જે લોકોનું મંડળ જુદું પડે છે, તે કાળક્રમેણ પેટાવિભાગ (ઉપ-ભતિ) ના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. સગવડની ખાતર, આ અભિમાન-કષાયથી પ્રેરાઈ, અથવા અમુક કારણ-વિશેષને લીધે જેઓ પોતાનાં બંધારણ અલગ ધરે છે, તેમનો એક જુદો વાડો બંધાઈ જાય છે. આ રીતે સમાજમાં પડેલા પેટા-

* “ કમ્મુજા બંધજો હોઈ, કમ્મુજા હોઈ જાતિઓ ।

વરસ્તો કમ્મુજા હોઈ, સુરો દબઈ કમ્મુજા ” ॥

(ઉત્તરાખ્યન, અખ્યન ૨૫ મામાં)

બ્રાહ્મણ કર્મથી થાય, ક્ષત્રિય કર્મથી થાય, વૈશ્ય કર્મથી થાય અને શુદ્ર કર્મથી થાય.

વિભાગો કંઈ પણ મહત્ત્વ રાખતા નથી. એટલે ડાહ્યાઓને મન તે બધા ઉપલેદો-અંતર્જાતિઓ તુચ્છ અને હેય છે. એ લેદ-પ્રલેદો ખરેખર સંઘશક્તિને શેલી ખાનારા ઝેરીલા કોડા છે.

જૈનો પરસ્પર સાધર્મિક છે, એટલે તેઓમાં પરસ્પર * સગા લાઇ જેવો સ્નેહ હોવો જોઈએ. સુતરાં, પેટાવિભાગો યા ઉપજાતિઓ રહેલીજ કેમ જોઈએ ? વાસ્તવમાં 'જૈન' એક અવિભક્ત જાતિ છે. અર્હનના શાસન-તરૂ નીચે જેમનો વિસામો છે, તે બધાઓની એક જૈન જાતિ હોય. કન્યાની લેવડ-દેવડના વ્યવહાર માટે જ્ઞાતિલેદોના વાડા તોડી નાખી મેદાન વિશાળ બનાવવું જોઈએ. ન ભૂલવું જોઈએ કે એક ધર્મના અનુયાયીઓમાં જેટલા પેટાવિભાગો પડે છે, તેટલાજ તેમના જુદા જુદા ભાગલા પડી જાય છે, તેટલોજ તેમના એકીભાવમાં ધકકો પહોંચે છે, અને તેટલીજ નડતરો તેમનું સંગઠન થવામાં ઉભી થાય છે. નિઃસન્દેહ, સંગઠન-શક્તિના વિકાસ માટે અંતર્જાતીય લેદોની દિવાલો ભયંકર અંતરાયરૂપ છે. સમાજબળની પુષ્ટિ માટે તે દિવાલોને તોડી પાડ્યેજ છુટકો છે. ત્યારેજ સામાજિક ઉત્થાનનો માર્ગ સરળ થવા સંભવ છે. અને એમાંજ જાતીય કલ્યાણનું મૂળ ખીજ સમાયલું છે.

* “ અબ્રજ્ઞદેસજ્ઞાયા અબ્રજ્ઞાહારચક્રિયસરીરા ।

જિજ્ઞસાસજે પચક્ષા સઢવે તે દંધવા મળિયા ” ॥

ખીજ-ખીજ દેશોમાં જન્મેલા અને ખીજ-ખીજ ખોરાકથી પોષાયેલ શરીરવાળા, જિનશાસનમાં દાખલ થયા પછી બધા ભાઈ સમજવા.

(૩)

મહાવીરની ઐતિહાસિકતા આજે ભૂમંડળમાં કયા વિદ્વાનને સમજાવવી પડે તેમ છે ! તેમના જીવનની શ્રેષ્ઠતાથી દુનિયાનો કયો પ્રાચ્યતત્ત્વવેત્તા અપરિચિત છે ! તેમની તીર્થંકરતા એટલે ? વિશ્વ-કલ્યાણ માટે પ્રાદુર્ભૂત થયેલી એક મહાન તેજેમય વિભૂતિ. આ વિભૂતિ પ્રાણીમાત્રની અંદર મૌજૂદ છે. સંસાર એની તિરોહિત દશાનુંજ નામ છે. એનાં તિરોભાવક આવરણોને ખસેડવામાંજ મહાવીરનું મહાવીરત્વ ગવાયું છે. સુમેરૂ મહીધરને હલાવ્યેથી આપણે તેમને ભગવાન નથી કહેતા ? ઈન્દ્ર-ચન્દ્ર-નાગેન્દ્રોએ તેમને ચામર ઢાળ્યા અને અસંખ્ય દેવતાઓએ મળી ભેજનપ્રમાણુ નાળચાવાળા હાલરો-લાખો કળશોવડે તેમને નહવરાવ્યા, એથી આપણે તેમને ‘ પ્રભુ ’ નથી કહેતા. જુઓ ! શ્રીસમન્તભદ્રાચાર્ય મહારાજ શું વહે છે—

“ દેવાગમ-નમોયાન-ચામરાદિવિભૂતયઃ ।

માયાદિષ્વપિ દૃશ્યન્તે નાતસ્ત્વમપિ નો મહાન ” ॥

(આપ્ત-મીમાંસા)

અર્થાત—દેવતાઓનું આગમન, આકાશ-ગમન અને ચામરાદિ વિભૂતિઓ તો માયાવી-ઈન્દ્રજાળીયાઓમાં પણ ભેવાય છે. એથી તું અમારો ‘ પ્રભુ ’ નથી.

લોકોત્તર ચમત્કારી વર્ણનો તો અન્ય-તીર્થેશ્વરોને અંગે

પણ વર્ણવાયાં છે; પણ તે વર્ણનોમાં જે તત્ત્વ સુધી વર્ણકોની દૃષ્ટિ નથી પહોંચી, તે તત્ત્વને સિદ્ધ કરવામાં જ મહાવીરની મહાવીરતા જળહળી ઉઠે છે. તે તત્ત્વ છે-રાગ-દ્વેષ ઉપર સ્વપૂર્ણ વિજય. એટલા જ માટે તેઓ “અરિહંત” કહેવાય છે. એટલાજ માટે તેઓ “જિન” તરીકે ઓળખાય છે. એમાંજ તેમની સાચી પ્રજ્ઞતા છે. પાંચ લાખ કે પાંચ કરોડને હંફાવવા કરતાં પાંચને હંફાવવાનું કામ બહુ વધારે દુષ્કર છે. એ પાંચ કોણ છે ? બધો છો ? એ છે પાંચ ઇન્દ્રિયો. મનનો પરાજય થતાં યા મન સ્વાધીન થતાં સર્વ ઇન્દ્રિયો સ્વાયત્ત થઈ જાય છે, અને સર્વ દોષોને ખંખેરી શકાય છે. અપ્પા જિણ સર્વ જિઅં એવું શ્રીમદ્ ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્ર સ્પષ્ટ બહિર કરે છે કે, આત્મા ઉપર-પોતાની જાત પર કાળૂ મેળવાતાં સર્વ છત્રી શકાય છે. નિઃસન્દેહ—

“He alone is courageous, he alone is vigorous and learned, and he is the lord of ascetics, who gets mastery over his senses by curbing his mind.”

અર્થાત—એજ ખરો ધીર છે, એજ ખરો વીર છે, એજ ખરો વિક્ષાન છે અને એજ ખરો મુનિવર છે, કે જેણે પોતાની મનોવૃત્તિઓને કાળૂમાં રાખી પોતાની ઇન્દ્રિયો ઉપર પોતાની સત્તા જમાવી છે.

મહાવીરની વિચાર-દૃષ્ટિમાં સ્પષ્ટ ભાસ્યું હતું કે—આખા સંસારની બળતરાનું ઉદ્દામ-સ્થાન કેવળ રાગદ્વેષ છે. રાગ-

દ્વેષ જ એવા હું ટારા છે કે જેઓ તમામ પુરાઈ અને પાપોને પોતાની સાથે લઈને ફરે છે. ખરેખર, એ હાફુ પિશાચોના બીધણ ઉપદ્રવોથી આખું જગત રોઈ-ઠકળી રહ્યું છે. રાગ-દ્વેષની એ અનન્ત શક્તિ છે કે આત્મ-વિભૂતિ ઉપર છવાયલાં તમામ આવરણો ફકત એમના જ બળ પર ટકી રહ્યાં છે. હુઃખ અને અજ્ઞાનની અસલ જડ રાગ-દ્વેષ સિવાય બીજી એકંકે નથી.

આ શોધને પરિણામે 'મૂલં નાસ્તિ કુતઃ શાસ્ત્રા' એ ન્યાય મુજબ રાગ-દ્વેષની જ સ્થામે યુદ્ધ માંડવાનો મહાવીરે નિશ્ચય કર્યો. રાજ-પાટ અને ભોગ-વિલાસને સર્વથા તિલાંજલિ આપી તેમણે ફકીરી ધારણ કરી. જે રાક્ષસોના ભયંકર હુમલાઓ સ્થામે ભલભલા યોગીઓનાં પણ હાજાં અગડી ગયાં છે, તે રાગ-દ્વેષનું નિકન્દન કરવા મહાવીરે પૂર્વ બળથી તપઃ-સાધના શરૂ કરી.

આધ્યાત્મિક અભ્યાસમાં ઉત્તરોત્તર પ્રકર્ષ મેળવતાં બહારથી આવી પડતી અનર્ગલ કષ્ટ-પરમ્પરાને પણ તે વીર પુરૂષે જે હઠતા અને સમતાથી સહન કરી છે, તેમાંજ તેમના આધ્યાત્મિક જીવનની ખૂબી સમાયલી છે. પ્રયત્ન બળ અને અગ્રાધ શક્તિ ધરાવવા છતાં પણ રસ્તે ચાલતા કોઈ લોફર માણસોના હાથના અવાર નવાર માર સહન કરી લેવા એમાં એ વીર આત્માનો કેટલો ઉંચો અભિપ્રાય હશે ! આટલી હદ સુધીની ક્ષમા ઉપરથી એ ૨૫૦૮ તરી આવે છે કે, એ વીર પુરૂષને પોતાની સર્વ શક્તિમાંનો

એક તિલમાત્ર પણ અંશ સ્વાર્થસાધન સિવાય અન્યત્ર વાપરવો એ ઈષ્ટ નહોતું. આત્મબળને પ્રગટાવવાની આ કેવી ધૂન ! ક્ષમાના અબળ અખતરા ! ગબળ સમાધિ !

રાગ-દ્વેષને હણી નાંખવા પાછળ એ વીરે ખાવું મૂકી દીધું, પીવું મૂકી દીધું અને ઉંઘવું પણ તદ્દન છોડી દીધું. એમના સમયના બીજા તપસ્વીઓ તો આ પ્રવાસમાં થાકી ગયા, પણ આ વીરની તો ધીરજ જરાય ન ખૂટી. ખાર ખાર વર્ષ આમ વીતી જતાં જ્યારે એ મહાત્માનું ધાયું પાર પડ્યું, ત્યારે તેમને નિરાંત વળી, અને પછી જંપ વાળી બેઠા.

રાગ-દ્વેષ વિખરાતાં આખું મોહનીય, અને સાથે જ તમામ આવરણો તથા અન્તરાયો તત્કાળ સુકાઈ જઈ વિખરાઈ જાય છે. આમ વીતરાગ દશાએ પહોંચી મહાવીર 'પ્રભુ' બને છે. આ પ્રભુતા પૂર્ણબ્રહ્મ-સ્વરૂપિણી છે, અનન્તતેજોમયી છે અને અખંડ સચ્ચિદાનંદરૂપ છે. આ બધી જાનવલ્લભાન વિભૂતિઓ એ વીતરાગ-દશાની વિભૂતિઓ છે. આ સર્વ દેદીપ્યમાન ચૈતન્યપ્રકાશ એ વીતરાગ દશાનો પ્રકાશ છે.

વાંચનાર હવે સમજી ગયા હશે કે મહાવીર આપણા શા કારણે 'પ્રભુ' છે. લોકોત્તર ચમત્કારકારી કાર્ય એક માત્ર રાગ-દ્વેષનો પરાજય કરવો એ છે. રાગ-દ્વેષના મહાસાગરને ઓળંગી ગયેલો, સંસારમાં સહુથી મોટો વીર છે. એ વીરની આગળ દુનિયાના મોટામાં મોટા વીરો પણ પાણી ભરે છે. એવા વીરનાં અરણ્યોમાં જ માનવલોકના ચક્રવર્તીઓ, સ્વર્ગના

સમ્રાટો અને પાતાલવાસી સરદારો, આખા સંસારના લીડરો અને સમગ્ર બ્રહ્માંડના નાયકો પોતાને માથે ચઢાવે છે. આ એ 'વીર' ની વીતરાગ-દશાની પૂબ છે.

આપણે પણ એ પ્રભુને વીતરાગદશા મેળવવા માટે જ પુણ્યે છીએ. એ પ્રભુને આપણું નમન-વન્દન-પૂજન એ ઐહલૌકિક કૃણ માટે હોય, અથવા સાંસારિક લાભ માટે હોય તોય ભક્તિનો પ્રભાવ એવો છે કે અન્તરાયોના પડદા ચીરાઈ જતાં અલોપ્ત કૃણ સાંપડે. કિન્તુ આવી મનોવૃત્તિ કનિષ્ઠ ગણાય. આપણે પ્રભુને વન્દન કરવા જઈએ છીએ એનો ખરો હેતુ આપણા દોષોનું પ્રક્ષાલન કરવાનો છે અને પ્રભુની ગુણરાશિનું ચિન્તન કરી તેમાંથી યથાશક્તિ ગુણગ્રહણ કરવા પ્રયાસ કરવાનો છે. પ્રભુ-દર્શનનો ઉદ્દેશ આપણી જીવનશુદ્ધિ કરવી યા આત્મશાન્તિ મેળવવી એ છે. રાગ-દ્વેષના ભયંકર ભડકાઓથી બળ્યા-ઝળ્યા આત્માએને આત્મશાંતિ મેળવવાનું સાધન વીતરાગ-શરણુ સિવાય બીજું એકેકે નથી.

વીતરાગ પ્રભુની શાન્તમુદ્રાનું દર્શન તેના અનેક ગુણોનું આપણને સ્મરણ કરાવે છે, તેના પ્રત્યે ભક્તિ જગાડે છે, તેના શાસન-પથે ચાલવા ઉત્સાહ પ્રગટાવે છે અને અન્તઃ-કરણમાં એક મહાન્ પવિત્ર આનંદ રેડે છે. પ્રભુની શાંત મુદ્રા નિહાળતાં આપણને અનેકાનેક ઉચ્ચ ભાવનાઓ સ્ફુરી આવે છે અને આપણા અધઃપતિત જીવન માટે આપણા હૃદયમાં ખેદ પણ ઉપજે છે.

આપણે દર્શન કરવા જઈએ છીએ ધ્યાનસ્થ વીતરાગની

શાન્ત આકૃતિનાં; આપણે સ્મરણ કરવા જઇએ છીએ તે પ્રભુના ઉચ્ચ ગુણોનાં; આપણે લેવા જઇએ છીએ તે પ્રભુના ચરણે તેમની ગુણ-વિભૂતિના થોડા ઘણા અંશે; આ તેમની દર્શનવિધિ છે. આ વિધિમાં તેમના પ્રશમાદિ, ક્ષમાદિ, વૈરાગ્યાદિ, ધૈર્યાદિ અને જ્ઞાનાદિ ગુણોનાં ચિન્તન-સ્મરણ-સ્તવન સમાયાં છે. તેમના આ ગુણોનાં ગાન-તાન અને ભજનોના નાદ અન્તર્નાદ પ્રગટાવી મનો-મળને ક્ષીણ કરે છે. પ્રભુની આ ઉપાસના આત્મ-પ્રસાદરૂપ પ્રસાદી મેળવવાનો ધોરી માર્ગ છે. સાચેજ, આપણે ભગવાનના માથાનો મુગટ જોવા નથી જતા; આપણે તેમની “લાખેણી” આંગીનાં દર્શન કરવા નથી જતા; આપણે તેમનાં ઘરેણાં કે હાગીના નિહાળવા નથી જતા. નિઃસંદેહ, એ આપણા દર્શનનો વિષય છે જ નહિ. ભગવાનને માથે મુગટ હોય, ચાહે ન હોય, આંગી કે અલંકારોની સજાવટ હોય, કે ન હોય, એની સાથે ઉપાસનાને કંઈયે મતલબ નથી, એ ઉપાસનાના વિષય નથી. ઉપાસકની ઉપાસનાનું સ્થાન એકમાત્ર પરમધ્યાનસ્થ ગુણતરંગિત શાંત આકૃતિ છે. એજ માત્ર આપણી ચિંતાનો વિષય છે; એજ માત્ર આપણું સ્મરણીય તત્ત્વ છે; એજ માત્ર આપણું ધ્યેય-આલંબન છે. ગાન-ભજન એની આત્મવિભૂતિનાં કરવાનાં છે. વસ્તુતઃ ઘરેણાં કે હાગીના વીતરાગ-મુદ્રા પર ન ઘટે. અસ્તુ.

વીરની જીવન-ચર્યા જેવી સામ્યપૂર્ણ હતી, તેની તેની શાસનપદ્ધતિ પણ સામ્યપૂર્ણ છે. ‘સ્યાદ્વાદ’ નીતિનો આવિર્ભાવ એ તેના સામ્યવાદનું પરિણામ છે. તેની સામ્ય-દષ્ટિજ જ એ

‘નીતિ’નું ઉદ્દગમસ્થાન છે. અખિલ જગત પ્રત્યે જેની સામ્યવૃત્તિ હોય અને જેના હૃદયપ્રદેશના પ્રત્યેક પરમાણુમાં વિશ્વકલ્યાણની ભાવનાઓ ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી હોય, એ વીરપુરૂષની તત્ત્વ-પ્રરૂપણા એકદેશીય કે સંકુચિત હોય ખરી ? એવા મહાન્ આત્માની તત્ત્વવિવેચનામાં સમગ્ર જગતનાં સત્યો ભરેલાં હોય. એવા મહાન્ આત્માનું પ્રવચન વિશ્વગામી, વિશ્વોપયોગી અને વિશ્વકલ્યાણ-સાધક હોય. આવા પ્રવચનમાં સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિનું ઐકાધિપત્ય ન હોય એમ કેમ બને ! આ ‘દૃષ્ટિ’ વગરના ન્યાય-સિદ્ધાન્તો બધા અધૂરા છે. શાસ્ત્રીય કે વ્યાવહારિક, લૌકિક કે પારલૌકિક દરેક જાતના કોયડાઓ ઉકેલવામાં આ ‘નીતિ’ નો જબરદસ્ત હાથ છે આ ‘નીતિ’ કે ‘દૃષ્ટિ’ બરાબર સમજવામાં આવે તો હું છાતી ઠોસી કહી શકું છું કે, જૈન સમાજના કિરકાઓના ઝંઘડા તુરંત શાન્ત થઈ જાય. મૂર્તિ-પૂજાની બાબતમાં જૈનકિરકાઓમાં જે કલહ-કોલાહલ પ્રચલિત છે, તે ખરેખર આ ‘નીતિ’ (સ્યાદ્વાદ-દૃષ્ટિ) ને નહિ સમજ્યાનું જ પરિણામ છે. આ ‘નીતિ’ ખુલ્લા-ખુલ્લા બહાર કરે છે કે-મૂર્તિપૂજન ઉપયોગી પણ છે અને અનુપયોગી પણ છે.

માનસશાસ્ત્રની પદ્ધતિએ પણ સમજી શકાય તેમ છે, કે અભ્યાસકને પ્રાથમિક ભૂમિકાઓમાં મૂર્તિપૂજન લાભકારક છે. આપણી મનોદશા કેટલી ચંચળ અને વિચિત્ર છે એ આપણે સહુ બાણીએ છીએ. આ અવસ્થામાં રમણીનું રમણીય ચિત્ર જેમ અસર કરે છે, તેમ વંતરાગની શાન્ત મુદ્રા પણ અસર

કરેજ, એ ન્યાયસિદ્ધ અને અનુભવસિદ્ધ ખીના છે. ભાવુક મનુષ્યો પોતાના હૃદયમાં જુદી જુદી જાતની અસર ઉત્પન્ન કરવા ખાતર તેવી તેવી જાતની તરખીરો પોતાની બેઠકમાં નથી ગોઠવી રાખતા કે ? શૃંગાર રસમાં સખાયલી રમણી અને વીર-રસમાં તરબોળ થયેલ યોદ્ધાનાં ચિત્રો જેમ શૃંગાર અને વીર-રસની અસર ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ ત્યાગ, તપસ્યા, સત્ય, અહિંસા અને સેવા-ધર્મથી જાજ્વલ્યમાન આત્માનું તાદૃશ ચિત્ર પણ આપણા હૃદય પર કેમ અસર ન કરે ! આવા યોગી પુરૂષનું ચિત્ર પ્રભાવોત્પાદક થાય છે તો પ્રશમરસનિમગ્ન, યોગીશ્વર, વીતરાગપ્રભુની ધ્યાન-મુદ્રા કાં આલ્હાદક ન થાય ? આપણે હજી એવા બાળક છીએ કે રાંઢવું પકડ્યા વગર નીસરણી પર નથી ચઢી શકતા, એટલે મૂર્તિનું અવલંબન લેવું એ આપણા જેવાઓ માટે રાંઢવું પકડવા બરાબર છે. કમમાં કમ, વીતરાગ દેવની શાન્ત આકૃતિની સમ્મુખ ઉપસ્થિત થઈ તે પ્રભુની આત્મવિભૂતિનાં સ્મરણ-ભજન કરવાં એમાં તો કોઈ પણ ફિરકાનો વિચારક સજ્જન આપત્તિ ન બતાવી શકે. કેમકે એ ભાવપૂર્ણ હોઈ એમાં આપત્તિ કરવાનું કારણ છે જ નહીં.

આ થઈ મૂર્તિ-પૂજનની ઉપયોગિતા. હવે ગુણ-સ્થાનોના અભ્યાસક્રમમાં જ્યારે છઠું ગુણસ્થાન ઓળંગી જઈએ, અથવા યોગાભ્યાસની ઈચ્છી કક્ષા ઉપર ચઢી જઈએ, ત્યારે મૂર્તિ-પૂજનની જરૂર રહેતી નથી. જે બાળક રાંઢવું પકડી નીસરણી ચઢતું હતું, તેની બાળકશા વીતી જવા પછી તેને નીસરણી ચઢતાં રાંઢવું પકડવું પડતું નથી.

આમ ઉપયોગિતાવાદની દિશા સમજવામાં આવે અને કોઈ પણ સિદ્ધાન્તનું દષ્ટિ-કોણ માનસશાસ્ત્રની પદ્ધતિથી વિચારવામાં આવે તો સાંપ્રદાયિક કલહો ઘણે ભાગે રક્ષા-દક્ષ થઈ જાય. મૂર્તિનિષેધકો અને મૂર્તિપૂજકો એ બધાઓના ધાર્મિક જીવનનું લક્ષ્યખિન્દુ એકજ છે, અને તે જીવનશુદ્ધિ અથવા કષાય-શાન્તિ છે. એને માટે ભાવિકો ભિન્નભિન્ન સાધનોને અવલંબે છે. તેમાં મૂર્તિપૂજન પણ એક આલંબન જ છે. એનું અવલંબન લેનારા શું ગેરવ્યાજબી કરે છે, એ કોઈ બતાવી આપશે કે ? આ જ પ્રમાણે કષાયશાન્તિ માટે મૂર્તિપૂજન કરનાર, બીજા શબ્દોમાં મૂર્તિપૂજનદ્વારા કષાયશમનનો અભ્યાસ કરનાર, જો પારકી પંચાતમાં પડી મૂર્તિપૂજા નહિ કરવાના કારણે બીજા સાથે વિરોધ જગવે તો તે મૂર્તિપૂજાથી મેળવવાનું ગુમાવી બેસે.

મહાવીરનું શાસન મુખ્યવૃત્ત્યા વીતરાગ-ધર્મને પ્રબોધે છે. મહાવીર ભગવાનના પ્રવચનમાં જ્યાં જોશો ત્યાં બધે ક્ષમા અને સમતાના વહેણા વહી રહ્યા છે. ખુદ મહાવીરે પોતાની સાધક-દશામાં પણ અપૂર્વ સમતા અને અદ્ભુત ક્ષમા ધારણ કરી હતી, અને કરઠવા તથા પૂજવા માટે પગે લાગનાર મહાવિષધર સર્પ અને બત્રીશ લાખ વિમાનોના સમ્રાટ સૌધર્મેન્દ્ર પર એક સરખી મનોવૃત્તિ રાખી હતી; તેમજ એક રાત્રિમાં અતિ-શય દારૂણ વીશ ઉપસર્ગો કરનાર ‘સંજમ દેવ’ ઉપર પણ તેમનું હૃદય એવું દયાદ્રં બની ગયું હતું કે તેમની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં હતાં ! આવા ક્ષમાવીર, વર્ધમાનના વચનમાં કયાંય પણ કટુતાનો સંભવ હોઈ શકે ખરો ! કોઈ પણ વિધર્મી

ઉપર તેણે કટાક્ષ કર્યો નથી, કોઈને પણ તરછોડ્યો નથી અને કોઈને કડવું વેણ કહ્યું નથી. એવા સમતાધારી, વીતરાગ દેવના ઉપાસકો આજે મૂર્તિપૂજાદિ બાબતોને અંગે અન્દર અન્દર લડી મરે એ કેટલું શોચનીય છે ! મારે ખુલ્લુંખુલ્લા કહી નાંખવું જોઈએ કે આવા ઝગઢાઓ કરીને મહાવીરના ઉપાસકો મહાવીરના ધર્મને વગોવે છે અને મહાવીરના શાસનને હીણપ લગાડે છે. વાતમાં ભલીવાર નહિ, અને કિંજૂલ ઝગડા ઉભા કરી શાસનની દુર્ગતિ કરવી એ અન્વલ દર્બની મૂર્ખતા નહિ તો બીજું શું કહેવાય ?

શ્વેતામ્બર-દિગમ્બરો આ વાતને સમજી જાય કે, વીતરાગ દેવ ન તો નગ્ન હોય છે, ન અનગ્ન હોય છે, કિન્તુ તેઓ નગ્ના-નગ્ન હોય છે. નગ્ન એટલા માટે નથી કે તેમનું નગ્નત્વ દેખાતું નથી; અનગ્ન એટલા માટે નથી કે તેઓ વસ્તુતઃ નગ્ન હોય છે. આ વાત સમજાઈ જાય તો દિગમ્બરોને શ્વેતામ્બર-મૂર્તિ અને શ્વેતામ્બરોને દિગમ્બર-મૂર્તિ અવન્ધ ન ઠરે. એટલે પછી, તીર્થોને અંગે એ બન્ને વર્ગોમાં જે ઝગડા-રગડા ફેલાયલા છે તે સત્વર નાબૂદ થઈ જઈ પરસ્પર સહાનુભૂતિના ભાવ જાગૃત થશે. એ બન્ને કોમોમાં વેર-ઝેર દૂર થઈ પરસ્પર બ્રાતૃભાવનો સાચો ભાવ પ્રગટ થાય તો સંઘ-બળ કેટલું વધે ! અને મહાવીરના શાસનની કેટલી ઉન્નતિ થાય ! તે બન્ને વર્ગોમાંના હાદ્યા સજ્જનો સમજી શકે તેમ છે કે શ્વેતામ્બર-દિગમ્બરોનો વિરોધ-ભાવ પ્રસરવામાં દુરાગ્રહ અને અજ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ કારણ નથી. તેઓ બન્ને અહંન

દેવના ઉપાસકો છે. તે બન્નેનું તત્ત્વજ્ઞાન એકજ છે. તે બન્ને પરિવારોમાં મ્હોટા મ્હોટા અન્થકારો અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થયા છે. તે બન્નેનું સાહિત્ય સમૃદ્ધિ-શાલી છે. તે બન્નેના ધાર્મિક અને તાર્કિક અર્થો મ્હોટા પ્રમાણમાં જબરદસ્ત અને કિસ્મતી છે. સુતરાં, તે બન્નેનો મનોમળ ક્ષીણ થઈ જઈ પરસ્પર મેળ થવાની પરમ આવશ્યકતા છે. જે હઠાડે, ઘણા લાંબા કાળથી વિખૂટા પડેલા એ બન્ને સગા ભાઈઓ એક-બીજાને હૃદયના ઉમળકા સાથે ભેટશે અને અજ્ઞાનમૂલક ઝગડા-રગડા વધાર્યા બદલ આંસુઓ રેડી પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરશે તે હઠાડે જૈનશાસનનો સુવર્ણ-યુગ શરૂ થશે.

મત-ભેદો તો દિગમ્બર-શ્વેતામ્બરોનો વચ્ચે છે, તેમ શ્વેતામ્બરોમાં અન્દર અન્દર નથી કે ? દિગમ્બરોમાં પણ અન્દર અન્દર નથી કે ? પણ એ મતભેદો ઉપર સહિષ્ણુતા રાખવીજ રહી. મતભેદને વિરોધનું રૂપ અપાય તો એક ઘરમાં બે ભાઈઓ પણ ભેગા ન રહી શકે. “ માથાં એટલા મત ” હોઈ આખા જગત્માં ઉથલ-પાથલ મચી જાય.

કેવલિકવલાહારાદિ જેવા પ્રશ્નોને તાણી-ખેંચીને મહત્ત્વ આપવાનું કંઈ કારણ ? આહાર કરવો છે કેવલીને, એઓ આહાર કરે, ચાહે ન કરે, એમાં આપણે પક્ષ-હુમોહને વશ થઈ સિર-પચ્ચી કરવાની કંઈ જરૂર ? અલબત્ત, સ્ત્રીમુક્તિનો પ્રશ્ન મહત્ત્વપૂર્ણ ખરો. દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાર કરતાં જણાયે કે, સ્ત્રી-શુદ્ધોના સ્વમાનના હક્ક છીનવી લઈ તેમને હલકી પાયરીએ ધકેલી દેનાર હિન્દુઓ સ્કામે મહાવીરે અવાજ ઉઠાવ્યો હતો કે, આત્મકલ્યાણના ક્ષેત્રમાં મનુષ્યમાત્રનો સમાન અધિકાર છે. જેટલું આત્મકલ્યાણ પ્રાપ્ત થઈ વાણિઓ કરી શકે છે, તેટલુંજ

ચમાર કે ચાંડાળ પણ કરી શકે છે. મનુષ્યમાત્રને માટે સુક્રિતનું દ્વાર ખુલ્લું છે. જેમ પુરૂષો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી શકે છે, અને પૂર્વ-જ્ઞાન, શ્રેષ્ઠિ તથા શુકલધ્યાનના અન્તિમ શિખરે જઈ ચઢે છે, તેમ સ્ત્રીઓ પણ તે કાષ્ઠાએ અને તે શિખર સુધી પહોંચી શકે છે. સર્વ કર્મજાળથી મુક્ત થઈ કૈવલ્ય-દશાએ પહોંચવું એ એક પુરૂષજાતિને જ માટે ‘રજીષ્ટર’ નથી થયું, સ્ત્રી-જાતિ પણ તે દશાએ પહોંચી શકે છે.

મહાવીરનો આ અવાજ કેટલો મહત્ત્વપૂર્ણ છે એ જરા શાંત ચિત્તે વિચારવાની જરૂર છે. આ અવાજે તત્કાલીન હિન્દુ સમાજમાં મોટો ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો હતો. આ અવાજે તત્કાલીન ગુરૂડેમ-વાદના-પાખંડને હથમચાવી નાંખ્યું હતું. મહાવીરની આ સામ્ય-ઘોષણાએ વૈષમ્યવાદની વિષમ જાંજીર તોડી દઈ મનુષ્યમાત્રને પોતાના માનુષિક હકકોનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. મહાવીરનો કર્મયોગ તત્કાલીન પ્રજામાં છવાયલાં અન્ધશ્રદ્ધા, ક્રિયાજડતા, જાત્યભિમાન, વિષમભાવ અને ધર્મ-પાખંડનાં દુઃખમય વાદ્યોને વિખેરી નાંખવામાં વિજયવંત નિવડ્યો છે. આ અન્ધાધુન્ધીને ઉઠાવી દેવામાં મહાવીરના શાસનની વિશિષ્ટતા છે. મહાવીરના શાસનની આ અદ્ભુત ઉદારતા છે. આ ઉદારતા મહાવીર-પ્રવચનનો સર્વોત્તમ શૃંગાર છે. વીર-શાસનનો સર્વાતિશાયી મહિમા આ વિશાળ ભાવનાને આભારી છે. મહાવીર જેવા ઉદાર આત્માનું શાસન પણ ઉદાર જ હોય એમાં કહેવું જ શું? ખરેખર મહાવીરના સામ્યવાદે જગતના ધાર્મિક

ઇતિહાસમાં એક અનેરું તત્ત્વ ઉમેર્યું છે. જે સમદર્શી, વાઙમન્દીનાં પાખડો તોડવા માટે જન્મ્યો હોય તેના હાથે નવો વાડો બંધાય જ કેમ ? જે આત્મદર્શી આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ કરવા પ્રગટ થયો હોય તેની દૃષ્ટિમાં ઉંચ-નીચના ભેદ હોય શાના ? જે ગુણપૂજક ગુણપૂજનો પાઠ ભણાવવા અવતર્યો હોય તેની મોક્ષદીક્ષામાં શુદ્ધો કે સ્ત્રીઓને બહિષ્કાર હોય જ કેમ ? મહાવીરની આ વિશિષ્ટ ઉદ્ધારતાને અંગે તેનું શાસન સહુથી એક નિરાળી રીતે અગમગે છે. વીર-શાસનની આ પ્રભુતા કોઈ સમજે !

વસ્તુસ્થિતિ આમ છતાં પણ નારી-નિર્વાણને અંગે જેંચાતાણુ કરી કલહ-કોલાહલ તો નજ કરીએ. અત્યારે જ્યારે પુરૂષને પણ મોક્ષ નથી, તો પછી નારી-મોક્ષ વિષે તકરાર ચલાવવી ફિજૂલ ગણાય. દરેક સ્ત્રીએ કે પુરૂષે મોક્ષલાભ માટે ભરસક પ્રયત્ન કરવો અને મોક્ષ-દ્વાર લગી પહોંચી જવું. પછી જ્યારે મોક્ષનું બારણું ઉઘડે કે તરત બધાયે ઝડપ દઈ અન્દર ધૂસી જવું. તે વખતે જો કદાચ સ્ત્રીઓને અન્દર પેસવા દેવામાં ન આવે તો પછી સ્ત્રીઓએ ‘ પુરૂષ ’ બનવા કોશિશ કરી મોક્ષ મેળવવો !

આવા મતભેદોને કલહનું રૂપ આપવાનું મૂકી દઈ મહા-વીરના તમામ અનુયાયીઓએ પોતાનું સંયુક્ત બળ વધારવાની જરૂર છે. પરમાત્માના પવિત્ર શાસનમાં અનેક ફાંટાઓ પાડી આપણે ધણું લડયા, ધણું ઝગડયા, અને એને પરિણામે આજે

શાસનની નૌકા ખરાબે ચઢી ગઈ છે. વીરના ભક્તોની આ વીર-ભક્તિ ! મહાવીરના ઉપાસકોની આ શાસન-સેવા ! ખરેખર અજ્ઞાનનાં પડળ આપણને ઉંધે રસ્તે દોરી રહ્યાં છે અને દિવસે દિવસે આપણે આપણી છિન્ન-ભિન્ન દશા વધારતા જઈએ છીએ. સમાજ સડી રહ્યો છે અને શાસન નિસ્તેજ થતું ચાલ્યું છે. આ શોચનીય દશા પર વીર-ભક્તો જરા ધ્યાન આપશે કે ? ફિરકા-ઓના ઝગડા, ગચ્છોના ઝગડા, નાત-જાતના ઝગડા, ધર્મસ્થાનોના ઝગડા, તીર્થોના ઝગડા, સાધુઓના ઝગડા, સાધ્વીઓના ઝગડા, શ્રાવકોના ઝગડા, સંઘના ઝગડા એમ જૈનશાસનના ગગનાંગણમાં સર્વત્ર કલહ-કંકાસનાં, કુસંપનાં, વેર-ઝેરનાં, ઇર્ષ્યા-દ્વેષ અને અદેખાઈનાં ધનધોર વાદળ છવાઈ રહ્યાં છે. પૈસે-ટકે સમાજ ઘસાતો જાય છે. ગરીબાઈનો ત્રાસ જૈનોને ખુવાર કરતો જાય છે. બળમાં, બુદ્ધિમાં અને લાગવગમાં જૈનો પછાત પડી ગયા છે. વિદ્યા અને બળનો પ્રચાર કરવા તરફ જૈન સરદારોનાં આંખમીચામણાં છે. પરિણામ એ આવે છે કે વર્ષ-હઠાડે જૈન કેમમાંથી સાત-આઠ હજારનો ધાણ વળતો જાય છે. જ્યારે નવા જૈનનો ઉમેરો તો આકાશમાં ! જે સમાજ નાતજાતના અનેક ટુકડાઓમાં વહેંચાઈ ગયો હોય, બળ તથા કૌવત ગુમાવી નબળાઈનો ભોગ થઈ પડ્યો હોય અને કુસંપની ભડભડતી આગમાં ખદખદી રહ્યો હોય તે સમાજનું લવિષ્ય કેવું કદપવું ? ઉફ ! નજર ઉઘાડીને જોવાની પણ ક્યાં નવરાશ છે કે સમાજનાં ગાડાં ક્યાં હંકાઈ રહ્યાં છે ! ઓ ! શાસન-દેવ ! વિનાશના પંથે જતાં સમાજને બચાવ !

(૪)

આંખ ખોલી જરા જુઓ ! દુનિયા ક્યાં દોડ લગાવી રહી છે. કાન દધ જરા સાંભળો ! યુગ-ધર્મનો હુંફસિ-નાદ શું કહી રહ્યો છે ! જે જે સડાઓથી સમાજ-કલેવર સડતું બાય છે તેની તપાસ કરો ! તેવા સડાઓને ઉખેડી ફેંકી દેવા કમર કસો !

ધ્યાનમાં રાખજો કે આ “ દોડ-દોડ ” ના જમાનામાં તમે લોકો બે દુખળા સાબિત થયા, તો સમય આવતાં બળવાન અસુરો તમને આખા ને આખા હડપ કરી જશે. તે વખતે તમારાં મંદિરોનું શું પૂછવું ! આજની સમય-ઘોષણા “ બળીયાના બે ભાગ ”ની આગાહી આપી રહી છે. તમારે જીવવું હોય-કીડાની જેમ નહિ, પણ મરઢની જેમ-તો તમારા સમાજમાં યોદ્ધાઓ અને યોદ્ધાઓની પલ્લટન ઉભી કરવા પ્રયત્ન ઉઠાવો ! તમારી કેમ “ મુડદાલ ” છે, તમે “ માયકાંગલા ” છો એવાં તમારે માથે ચોટેલાં કાળાં ટોલાં બૂંસી નાંખવા બહાર આવો ! વિદ્યાનો ફેલાવો કરી તમારા પવિત્ર ધર્મને વગોવનારાઓનાં મ્હોઠાં બંધ કરી દો !

તમારા બહાદુર વીરોના વીર-નાદોથી આજો દેશ ગાજી ઉઠવો બેઠજો. તમારી બલવાન પલ્લટનનાં બાહુ-બળ અને શસ્ત્ર-કૌશલથી તમારા પર લાગેલું ડરપોકપણાનું મ્હેલું ચોવાઈ જવું બેઠજો. સાચે જ, કેરા ‘ વાણીયા ’ કે ‘ બનિયા ’

રહેવાનો આ વખત નથી. મહાવીર દેવની પરંપરામાં આવેલા તમે પોતાને ‘વીર-સંતાન’ બહેર કરો ! અને તમારી ઓલાદને “ક્ષત્રિયાઃ શસ્ત્રગણયઃ” ના વીર-પાઠ લણાવો ! ખૂબ સમજી રાખો કે આ રાજનીતિક અને મજબૂતી કટોકટીના ઘણા સમયમાં યુદ્ધિ અને શક્તિ, વિદ્યા અને વીરતા ખીલવ્યા વગર હર્ગિજ નહિ ચાલે. જે સમાજમાં સમયજ્ઞાન, કર્તવ્યશિક્ષા અને શૌર્યની તાલીમ નહીં આપવામાં આવે તે સમાજને સહુથી નીચે તળીયે બેસવાનો વખત આવશે.

અન્દર અન્દરનાં તમારાં વેર-ઝેરથી, ધર-ધરના તમારા ઝગડા-રગડાથી, તમારામાં સાચો સાધર્મિક-વાત્સલ્યભાવ છાંખો પડી જવાથી, તમારામાં સંગઠન-શક્તિ ન હોવાથી અને તમારી નાતબાતના હાનિકારક રીત-રિવાજોથી તમારો સમાજ કેવો ખુવાર થતો જાય છે, તમારી વસ્તી-સંખ્યાનો કેટલો વિનાશ થઈ રહ્યો છે, એની તમને કંઈ ખબર છે કે ? તમારું તત્ત્વજ્ઞાન ઉંચું છે, તમારા સિદ્ધાંતો મહત્ત્વશાલી છે અને તમારી સાહિત્ય-સમૃદ્ધિ શ્રેષ્ઠ છે, દેશના વેપાર-ધંધાઓમાં પણ તમારું સ્થાન ઉંચું છે, આમ હરેક રીતે તમે સાધનસમ્પન્ન છો, છતાં પણ તમારા સમાજની કેવી અધોગતિ થઈ રહી છે, એ તમારી સમજમાં કંઈ આવે છે કે ? સમાજની વધતી જતી દુર્દશા માટે તમારા દિલમાં ખરેખર બે હર્દ ઉત્પન્ન થતું હોય તો કોઈના પણ પક્ષધાતરૂપ પક્ષ-પાતમાં ન આવો ! અને હિંમતપૂર્વક વિનાશકારક પદ્ધતિથી અલગ થઈ જાઓ ! દ્રેષ-દાવાનળની લ્હાય સમાજમાં જે

ફેલાયેલી છે તેના ઝપાટામાં ન આવતાં, તેનાથી ન ડરતાં અને તેને વધારવાની ચેષ્ટા પણ ન કરતાં, મહાવીરને નામે, જૈનશાસનને નામે, સમાજના કલ્યાણ ઉપર દૃષ્ટિબિન્દુ રાખી, તેના હિતની ખાતર શક્તિભર પ્રયત્ન કરતા આગળ વધો !

શાન્તવૃત્તિથી વિચાર કરવાની જરૂર છે કે, મહોટાં મહોટાં દેરાસરો, મહોટા મહોટા મુગટો, તથા સંઘ, ઉજ્જમણાં વગેરેની પાછળ જેટલો ખર્ચ કરાય છે, તેટલો સમાજ-સુધારાની દિશા તરફ કરાય છે ખરો ? મિત્રો ! તમને નથી લાગતું કે દુનિયાની ખીણ કોમો પોતાના સમાજને આગળ ધપાવવા મહાન પ્રયત્નો સેવી રહી છે, ત્યારે જૈનો એ દિશા તરફ બહુ ઓછું ધ્યાન આપે છે ? આ બેદરકારી સમાજની પકડી દશાનું કારણ નથી શું ? દેરાસર, સંઘ, ઉજ્જમણાં વગેરે તરફ જે ધનનો વહેળો વહે છે તે સમાજપુષ્ટિનાં કાર્યો તરફ વળે તેમાં કંઈ હરકત ખરી ? અને એમ કરવું એ સમાજ-ક્ષેત્રના વિકાસ માટે બહુ જરૂરનું છે એ વાત તમારે ગળે ઉતરે છે વારૂ !

સમાજ કેવી રૂણ દશામાં છે એનો ખ્યાલ તમને આવે છે કે ? સમાજની રૂણ દશા વધતી ચાલી, તો દહેરાં વગેરેનો લાભ તે લઈ ચકવાનો કે ? સમાજની રૂણ દશા વધતાં ‘દેરાસર’ વગેરે સંસ્થાઓની શી દશા થાય એની તમને કંઈ ગમ પડે છે ?

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે આજે સમાજ ઉન્નતિ પર હોય એવું એકંકે ચિન્હ દેખાતું નથી. બદકે વિનાશના પંથે તેની વેગભરી ગતિ થઈ રહી હોય એમ જોવામાં આવે છે. તેની

ખીમારી પારખવાની જરૂર છે. લગ્નાદિક પ્રસંગે તથા દેહરાં, સંઘ, ઉજમણાં વગેરેની પાછળ થતા અઢળક ખર્ચોને ઓછા કરી તે ધન-રાશિ સમાજની રોગ-ચિકિત્સામાં લગાવવાની આવશ્યકતા છે. એ દ્રવ્યરાશિની ખચત એટલી બધી મહોટી છે કે એ દ્વારા એક કે બે વર્ષમાંજ મહોટી “ જૈન યુનિવર્સિટી ” ઉભી કરી શકાય. એ ધન-રાશિને સમાજ-સુધાર તરફ ફેરવતાં સારાં સારાં શુરૂકુલો, વિદ્યાપીઠો, કેલેજો, પ્રદ્યયર્થાશ્રમો, કન્યા-વિદ્યાલયો, હોસ્પિટલો, ઉદ્યોગશાળાઓ વગેરે સંસ્થાઓ ખોલી શકાય. એ વસુ-ધારાથી ગરીબ બંધુઓને ગરીબાઈના પંખ-માંથી છોડાવી શકાય. આ રીતે સમાજમાં ઉત્તમ વિદ્વાનો તથા જબરદસ્ત બલવાનોનાં મંડળ ઉત્પન્ન કરી શકાય; આ રીતે વિદ્વાનોદ્વારા જૈન સાહિત્યનો ઉદ્ધાર, વિકાસ અને પ્રસાર કરી દેશ-વિદેશના મહોટા મહોટા સ્કોલરોનાં માથાં ધુણાવી શકાય; આ રીતે આર્યસમાજીઓ તથા ઇંસાઈઓની જેમ, ભિન્ન ભિન્ન લોકભાષાઓમાં જૈનધર્મનાં તત્ત્વો અને ઉપદેશોનાં ગ્હાનાં-મહોટાં પુસ્તકો દુનિયામાં ફેલાવી અર્હતપ્રવચનનો પ્રચાર કરી શકાય; આ રીતે ઉપદેશકો અને વ્યાખ્યાતાઓ દ્વારા જૈનશાસનનો ચોમેર મહિમા ફેલાવવાની સાથે નવા જૈનો પણ સંખ્યાબંધ વધારો શકાય; આ રીતે બલવાનોદ્વારા તમારાં તીર્થ, ધર્મ કે સમાજ પર હુમલો લઈ આવનારાઓને પણ સીધા કરી શકાય. અને દુકંઠમાં, આ રીતે ભાવી સમાજને એવો ઉત્પન્ન કરી શકાય, કે જેમાંથી મહોટા શક્તિશાળી યુગ-પ્રધાનો ઉત્પન્ન થઈ, આખા જુમંડળ ઉપર “ જિનશાસન ” નો વિજયવાવટો ફેરકાવવા સમર્થ થાય.

उपसंहार.

हवे अन्तर्भां सम्पूज्यं लेभन्ते। सारांश, नीचिनां यद्योभां
रञ्जु करतां आ भारा वधु निषन्धने सभास करीश डे—

इस फूट ने ही हम सभी को शक्तिहीन बना दिया,

इस फूट ने ही जातियों को छिन्न-भिन्न बना दिया ।

इस फूट ने ही धर्म को भी ग्लानिपूर्ण बना दिया,

इस फूट ने ही देश को भी नष्ट-भ्रष्ट बना दिया ॥

इस फूट का सिर फोड़ कर अब ऐक्य करना चाहिए,

सब गच्छवालों को परस्पर मेल रखना चाहिए ।

विद्या तथा बल का प्रचारण—कार्य करना चाहिए,

इस मार्ग से जिन-धर्म का उद्धार करना चाहिए ॥

ॐ शान्तिः ! ! !

